Claims Conference Holocaust Survivor Memoir Collection

Access to the print and/or digital copies of memoirs in this collection is made possible by USHMM on behalf of, and with the support of, the Conference on Jewish Material Claims Against Germany.

<u>תקופת השואה</u>

משפחת ברגר הוצאה מהבית ב- 4 במאי (י"ג ניסן). זה התאריך ששומרים הניצולים היום כיום זיכרון לסבתא. לסבא ומוישי שניספו יחד בברגן בלזן שומרים את שושן פורים. הם היו נאיביים מאד, כל היהודים, בחשבם שבאמת לוקחים אותם לעבוד. הם הכינו אפילו "רנטש" במקרה שתהיה הזדמנות לבשל. כאשר דבורה יצאה מהבית חייל אחד לקח ממנה את החבילה באומרו שלא יהיה לזה שימוש לאן שהם הולכים.

באותה שעה, פרנק לא היה בבית. הוא גויס לעבודת כפיה באיזה בית חרושת,. הוא היה בדרכו הביתה, וראה כיצד המשפחה יוצאת מהבית ומועלית על משאית. את הבית הוא מצא נעול וחתום. הוא נכנס דרך חלון ולקח חפץ קטן מכסף שיוכל לשים בכיס, בחושבו שיבוא למחרת לקחת עוד דברים למכור בשוק השחור, לפרנסתו, אבל כשחזר למחרת הבית היה ריק. כל החפצים או נלקחו או נשדדו, או חולקו בין השכנים הגויים ה"נחמדים". סיפורו של פרנק לא ידוע לי במלואו. אני שמעתי מפה ומשם שהוא התפרנס בהתחלה ממחירת סיגריות בשוק השחור עד שנתפס ונלקח למחנה עבודה שם צחצח את מגפיהם של הקצינים הגרמנים. ילד פיקח, עם ראש על הכתפיים הצליח לשרוד ולא במעט בזכות עיניו הכחולות. בדרך לא דרך חזר הביתה לאחר השחרור. אני תקווה כי אוכל להשפיע עליו לספר את סיפורו במלואו באחד הימים.

ביום שהחיילים באו, משפחת ברגר הועלתה למשאית שלקחה אותם לקצה העיר לבית החרושת ללבנים. שם, הורדו כולם בגסות מהמשאית והוכנסו פנימה. המשפחה מצאה לה פינה עם מעט חציר שעליו פרסו שמיכה, ובעזרת שני הסדינים שהביאו עמם הפרידו את הפינה מיתר המשפחות. כך היה להם מעט פרטיות. שלושה ימים ישבה דבורה על השמיכה המומה, לא מאמינה למתרחש סביבה. לשירותים, הם נאלצו לעמוד בטור, מים חולקו פעם ביום לכל המשפחה, ופעמיים ביום עמדו בטור לקבל אוכל. דבורה סרבה לאכול משום שלא רצתה לעמוד בטור ולא שתתה כי חשבה שכך לא תצטרך ללכת לשירותים. אחיה, מוישי, האכיל אותה בכוח מהמנה שלו כדי שתשמור על כוחותיה ולא תחלה.

לאחר מספר ימים, כל היהודים מבית החרושת נלקחו לתחנת הרכבת, הועמסו בקרונות בקר. הדלתות ננעלו והדרך לאושוויץ החלה. (מצאתי באינטרנט כתבה על הגטואים שיצרו הגרמנים בטרנסילבניה טרם המשלוחים לאושוויץ. בכתבה גם רשימה של המשלוחים מכל גטו – המשלוח שראשון מקלוז' היה ב- 25 במאי – 3,130 יהודים, המשלוח השני 29 במאי 3,417 יהודים)

מוקדם בבוקר הרכבת הגיע ליעדה. כולם עדיין ישנו, ופתיחת הדלת לקרון העירה אותם. הם לא ידעו איפה הם נמצאים. הרעש היה גדול. צעקות, בכי, מכל עבר. קיבלו פקודה לרדת מהקרון. מסביב ראו גברים לבושים בפיג'מות עם פסים, רובם דיברו פולנית. דבורה היתה עדיין מטושטשת, וניסתה בעת ובעונה אחת לאסוף את מעט המטלטלים שהביאו עמם, ולעזור לאמה לרדת מהקרון, ולא שמה לב כי אביה ואחיה מוישי נעלמו. הגרמנים זרזו את כולם ולא בחלו במכות שהרעיפו לכל עבר. כך, כמו חיות הורדו מהרכבת והובלו לשער שמשני צידיו עמדו קצינים. בלי מילה הם הצביעו ימינה או שמאלה, וכולם הלכו לאן שהראו להם בלי שום תגובה. הפולנים בפיג'מות המפוספסות סידרו אותן כך שמלכה ודבורה הלכו מאחורי אמם והילדות, אך כשהגיעו לשער, הקצינים הוציאו אותן מהשורה והורו להן ללכת ימינה. הן רצו ללכת עם אמא שלהן. דבורה רצה לחבק אותה ולחשה לה באוזן שתאכל כל מה שיתנו לה אפילו שזה לא כשר, ונשקה לה. אחד מהקצינים תפס אותה ומשך אותה בכוח, ודחף אותה כך שהיא נפלה על הברכיים. עד שמלכה עזרה לה לקום היא כבר לא ראתה את אמה ואחיותיה. רק את הקהל הרב, דוחף קדימה. אז היא לא ידעה, אך שני הקצינים שעמדו בשער היו מנגלה ואייכמן, קציני ה-ס.ס.

שתי הבנות נדחפו קדימה לכיוון בנין שבו נראה להן שיש מקלחות. כשהגיעו לשם אמרו להן לעמוד בשורות של חמש. כולן בכו ויבבו, ההמולה היתה רבה. ואז, בחורה צעירה כבת 18 או 19 הרימה קולה ובהונגרית צעקה "אם אתן מעריכות את חייכן הפסיקו מיד לבכות ועשו מה שאומרים לכן". אז באה אשה גבוהה ומבוגרת יותר וצעקה איזו פקודה בגרמנית. עם כל הרעש לא שמעו אותה עד שהבחורה דוברת ההונגרית תרגמה: "להתפשט, להוריד את הכל, כולל התחתונים ולזרוק על הריצפה. כל הבגדים צריכים לעבור חיטוי וכולן צריכות להתקלח".

דבורה החלה להוריד את הבגדים. בקושי הספיקה להניח את מעילה על הריצפה כשהבחורה התכופפה להרים אותו. דבורה חטפה מהכיס את המסרק הקטן שלה, אך גם את זה הבחורה לקחה ממנה באמרה שלא תזדקק לו יותר.

אני זוכרת כילדה קטנה, היתה לאמא מטפחת משי קטנה שבקושי הספיקה לעטוף את הראש. היא היתה ירוקה עם פרחים קטנים אדומים. היא סיפרה לי שלמלכה יש גם כן אחת. משום שהמטפחות היו קטנות וממשי יכלו להחביא אותם ביד. כשאמרו להרים את הידיים לפני המקחלת, הן קפלוא המטפחות לקטן קטן, והרימו אגרופים. התקוה היתה שיוכלו לקשור אותן על הראש לאחר מכן.

בחורה שניה התקרבה והן החלו לחטוף ולמשוך את פרטי הלבוש אחת מהשניה. בינתיים בבחורה שלישית כיוונה את כולן לכיוון דלת. כל הנשים הצעירות, ערומות, בכו וצעקו. הפחד היה גדול. לא ידעו מה מצפה להן. דבורה ראתה בחורה לבושה, בעלת מראה נעים יותר, ושאלה אותה מניין היא. וזו ענתה שהיא מצ'כוסלובקיה, והיא נמצאת במקום הזה כבר שלוש שנים. היא אמרה: "אתן הייתן יחד בחיק משפחותיכן בבתיכן, אכלתן ושתיתן טוב וישנתן במיטת פוך כשאנו והורינו ואחינו הובאנו לכאן להירצח. אם אני לא אלחם בעד עצמי אותו גורל מצפה לי". היא הסתובבה והלכה, שלא יראו את הדמעות בעיניה.

דבורה שמה לב כי הבחורות האחרות עדיין רבות על הבגדים ואמרה להן: "אתן לא מתביישות, לריב על הבגדים כשאנו עוד לא יודעות מה יקרה אתנו?". בינתיים היא הגיע לדלת שמצידה השני בחדר ארוך, עמדו כעשר נשים בשתי שורות, משי צידי החדר, ובידן מכונות גילוח. הן גילחו גם בבית השחי וגם בין הרגלים. הן אמרו לכל אחת לעמוד לפניהן עם הידיים מורמות ורגלים פסוקות וכך גילחו תוך שניות את כל שיער הגוף. אחר כך כולן נדחפו למקלחות. המים היו קרים, ולא היה סבון. מי שסיימה נדחפה החוצה מהצד השני, רטובה, ערומה, ללא מגבת. ביציאה דחפו להן ליד מעין שמלה מבד גס, בצבע אפור, בעצם שק. בלי תחתונים ובלי חזיה נאלצו ללבוש את הבגד הגס על גוף רטוב. ניתנו פקודות להתרחק מהבניין, לעמוד בשורה, חמש בנות בכל שורה.

נאמר להן שהן אמורות לקבל אוכל. כבר היה שעת צהרים ונהיה חם מאד. הרבה התעלפו, אך היה אסור להתכופף לעזור למישהי לקום. מי שנפלה או התעלפה חטפה גידופים וצעקות לקום ולהפסיק להתנהג כילדה מפונקת. בעומדן כך בשורה, הבנות שמו לב שמסביבן גדר תיל וכל 50 מטר בערך עמד מגדל מעץ ובו חיילים גרמנים עם נשקם מכוון אליהן. אשה אחת, לבושה במדי .ס.ס, נעמדה לפני קבוצת הנשים והחלה לנאום. עליהן להתנהג יפה, לעשות כל מה שאומרים להן, לעמוד בשורה לפי סדר אלף-בית, עליהן למסור את פרטיהן האישיים ולהרשם ואז יגיע האוכל. אבוי למי שתתווכח או תריב בעת הגשת האוכל.

הביאו שלחן וכסא, ואחת הבחורות שעבדה במקלחות וידעה הונגרית וגרמנית רשמה את כל הפרטים. אחרת מסרה לכל אחת צלחת מברזל וכף, ואמרה שיש לשמור על אלה כי לא יקבלו תחליף, שלא יעיזו לאבד אותם. אחר כך נדחפו הלאה לקבל מנת "מרק" מסירים גדולים ששני גברים בפיג'מות מפוספסות הביאו. אחד הגברים לחש "תאכלו אם אתן רוצות לחיות". כנראה

הוא ראה את הפרצוף של דבורה ושמע כשאמרה לאחותה כי מרק זה מסריח והיא לא סובלת את הריח הרע. כולן גורשו לתוך מבנה חסר חלונות עם רצפה חשופה. הן נאלצו לשבת על האדמה, מסביב לקירות. ואז נהיה מעונן והחל לרדת גשם. האויר התקרר והיה נעים יותר. תוך זמן קצר כולן רעדו מקור, וגרוע יותר, נהיו צמאות מהמרק שאכלו לפני כן. התקרה דלפה וטיפות גשם חדרו בעדה, ופתאום כולן רצו והצטופפו מתחת לחורים בתקרה כדי לנסות לתפוס כמה טיפות מים. הבנות החלו לדחוף אחת את השניה והיו כאלה שהחלו להרביץ אחת לשניה. מראה מזעזע.

הרעש כמובן הביא את קצינת הס.ס. היא הודיעה כי אם לא יפסיקו מיד לריב, לא יקבלו ארוחת ערב וגם לא יקבלו שמיכות ללילה. לאחר שכולן נרגעו, ניתנה פקודה לצאת מהחדר. ספרו אותן ואמרו להכנס שוב. בכניסה, כל אחת קיבלה שמיכה, פרוסת לחם מרוחה במעט מרגרינה, וחתיכה קטנה של נקניק. לאחר שכולן הסתדרו הקצינה הטילה על דבורה, מלכה ועוד בחורה מקלוז' להיות אחריות על השקט.

שלושה ימים נמשך כך – כל יום, שלוש פעמים ביום לעמוד בשורה, ויתר הזמן לשבת על רצפה. בלילה השלישי, זמן קצר אחרי שנרדמו כולן, התעוררו לצעקות "entreiten ", לקום. הקצינה נכנסה, הדליקה אור ואמרה שהיא תקרא בשם כל אחת וכאשר היא שומעת את שמה רק אז לקום, להחזיר את השמיכה שלה ולצאת החוצה.בחוץ היה חושך וגשום, וכולם נבהלו מאד ושוב התחיל הבכי.כולן חשבו שהנה עתה יוצאו להורג. דבורה סרבה להאמין שזה מה שיקרה. היא המשיכה להאמין שיקחו אותן לעבודה כפי שאמרו לפני כן.

היתה רק בחורה אחת ששמה החל ב- A , ואחריה דבורה ומלכה ברגר. ליד הדלת לקחו מהן את השמיכות, ובמקומן דחפו להן ליד חתיכת לחם שחור וחתיכת נקניק, וכך דחפו אותן החוצה לחושך והגשם. בחוץ, אדם אחד לבוש מדים העמיד אותן בשורה לפי האלף-בית.

כשהטור הולך ומסתדר, החלה לעבור שמועה שכל בחורה עשירית תוצא להורג. אף אחת לא רצתה להיות העשירית, ושוב החלו קרבות קשים על המקום בשורה. אחד מהשומרים, איש מבוגר יותר, לבוש מדים, החל לצעוק שיפסיקו אם הן יודעות מה טוב להן ואם הן באמת לא רוצות צרות. להיפך, עליהן לשמוח שהן יוצאות לעבודה, יוצאות מהגיהינום הזה. הוא עמד בדיוק לפני דבורה ובתעוזה היוצאת דופן שלה שאלה אותו מניין הוא. הוא אמר שהוא מיוגוסלביה, ליד הגבול ההונגרי. הוא נלקח למילואים והוצב כאן. הוא הוסיף כי מצבו לא יותר טוב משלהן, אולי יותר גרוע כי הן יוצאות מכאן לעבוד והוא צריך להשאר. הוא יעץ להן להרגע ולמהר לעזוב.

בינתיים, המשיך לרדת גשם, ודבורה נהיתה צמאה. היא התכופפה לשלולית ליד רגליה ורצתה לאסוף מעט מים בכפות ידיה. אותו חייל תפס אותה והרים אותה מהר וצעק לה שאם היא רוצה לחיות שלא תעיז לשתות מהשלולית.

לאחר שעה ארוכה, כשכולן כבר היו בחוץ בשורות מסודרות, הטור החל לצעוד. הלב פעם בחזקה והפחד מהבלתי ידוע כירסם בלב כולן. היה חושך ולא ראו לאן הן נלקחות.
לאחר הליכה של כעשר חמש-עשרה דקות, הגיעו למסילת ברזל, ויכלו לראות צלליות גדולות שהתברר היו קרונות רכבת. שוב העמיסו אותן בקרונות בקר. ארבעים בנות בקרון. חיילים התרוצצו הנה והנה עם פנסים מזרזים את כולן לעלות מהר. עם הבנות בקרון עלו גם שני חיילים צעירים. הם העלו גם שני דליים ריקים ואחד מאלומיניום מלא במים נקיים עם ספל מאלומיניום. חייל אחד שמר על המים והשני שמר שהבנות לא תברחנה.

עם שחר, הרכבת עם כשלושים קרונות יצאה לדרך. מאושוויץ צפונה דרך ריגה לקרוטינגן-ממל שבליטואניה (Kleipeda) על הים הבלטי. דבורה לא זוכרת כמה ימים נסעו, ארבע, חמישה, או

עשרה. היא זוכרת רק שבלילה גשום אחד סוף סוף הרכבת נעצרה. משך הזמן שהיו בקרונות, המצב היה בלתי נסבל. כל הדרך הרכבת עצרה רק בלילה, ובכל תחנה החיילים החליפו את הדליים והדלי עם המים. את הצרכים שלהן נאלצו לעשות בדליים לעיני כולם, כולל החיילים. שתי בנות החזיקו שמיכה והשלישית עשתה מה שעשתה. למספר רב של בנות היה שלשול, והריח היה איום. את הדליים החליפו רק כשהרכבת נעצרה. לעתים קרובות התעוררו בלילה ושמעו שמנתקים קרונות מהרכבת, אבל היכן וכמה, אף אחת לא ידעה. הקרון בו היו בנות ברגר, היה הראשון מאחורי הקטר.

כשהרכבת עצרה בתחנה הסופית, בממל, נפתחה הדלת וקצין קרא לכולן לרדת ולעמוד בשורה. דבורה ומלכה נעמדו בשורה הראשונה, בגשם ובקור הצפוני כולן שוב בכו מעייפות, פחד, וחולשה. לגופן שמלת השק בלבד, וראשן מגולח. הקצין שאל אותן מי הן ומה הן, גברים או נשים? הוא ביקש 300 גברים בעלי מקצועות כחייטים, גזרנים וסנדלרים, והוא קיבל 300 בנות קרחות ובוכיות. הוא לא ידע מה לעשות איתן. הוא קרא אליו את הקצינים שבאו איתו והתייעץ איתם. הם החליטו לא להחזיר את הבנות כי הן סיפרו לו שהן מהונגריה והגיעו אליו מאושוויץ. נראה כי הוא לא מאמין שמקום כזה קיים בכלל. הוא אמר להן שישמחו שהגיעו אליו כי כאן איתו יהיה להן טוב במיוחד אם יעשו כל מה שיפקדו עליהן לעשות. הוא מיד נתן הוראה להעיר את הטבח ולעשות לכולן תה חם. ואז הצעיד אותן לתוך המחנה וחילק אותן לתוך שש מבנים כחמישים בנות למבנה.

בפנים הן ראו שורות של מיטות, כשעל כל מיטה מזרן ממולא בשחת, ועל כל מזרן שתי שמיכות. (הן היו כה רגילות להיות יחד שבלילה מלכה ירדה ממיטתה לישון עם דבורה).
הן נעמדו ליד המיטות וקיבלו תה חם ואספירין. נאמר להן שלמחרת יתאפשר להן לישון מאוחר, אך מחרתיים יהיה עליהן לקום בשבע ולעמוד בשורה. אותו לילה, לראשונה מאז עזבו את הבית כולן ישנו בשלווה. למחרת בבוקר, כשעמדו בשורות, הן קיבלו מדים חדשים, עם בגדים תחתונים, מגפיים וגרביים. במקום הזה היה קר יותר בלילה מאשר באושוויץ. מפקד המחנה עצמו חילק להן צעיפים מצמר ואמר להן לקשור את הצעיף מסביב לראש כי אינו סובל להסתכל על נשים קרחות. כמובן, כל אחת ניסתה לקשור את הצעיף בצורה ההולמת ביותר, בצורת טורבן.

הן חזרו, כל אחת ליד מיטתה להתלבש, ורק אחר כך קיבלו ארוחת בוקר. ההוראה היתה שתוך חצי שעה הן צריכות להיות מוכנות, מסודרות שוב בשורות. בזמן הנקוב הגיע קצין ושאל כל אחת מה מקצועה. מלכה ודבורה מיד אמרו שהן יודעות לתפור. מי שאמרה זאת, הוצבה למתפרה ליד מכונת תפירה. היתר הוצבו בבית החרושת לנעלים. הן עבדו שמונה שעות ביום עם שעה לארוחת צהרים. כמובן, כדי לקבל אוכל הן עמדו בטור, ומשום שזה היה גם הזמן לרוץ לבית השימוש, כל אחת רצתה להיות ראשונה בטור לאוכל. הבעיה היתה שבשבוע הראשון לא יכלו לאכול את המרק הסמיך שהיה מעין מרק שעועית עם כרוב ומעט בשר סוסים. היה לזה צבע משונה וטעמו היה נורא. כולן רצו כל הזמן לבית השימוש. השבויים הגרמנים שעבדו בחוץ, בתחנת הרכבת, מעמיסים ופורקים סחורה מהקרונות, שמו לב שהשבויות החדשות לא אוכלות. אשה אחת כבת 36, באה אליהן ואמרה להן שמוכרחים לאכול כדי לשמור על הכוח, אך משום שהם עובדים בחוץ הם מקבלים גם תפוחי אדמה, והיא מוכנה לתת להן מאלה. התעוררה בעיה נוספת, היכן וכיצד לבשל את תפוחי האדמה? לכן העסקה לא יצאה לפועל. בסופו של דבר כל אחת התרגלה למרק ועם הזמן מה שקיבלה כבר לא היה מספיק.

מנהל העבודה במתפרה היה קצין מבוגר יותר וכולם קראו לו Werk meister . לאחר שחולקו כל הבנות לעבודות השונות, הן התישבו ליד המכונות וקיבלו מדים של הצבא הגרמני לתיקון. רובם היו מלאים חורים. פעם כשהקצין הזקן תפס את דבורה בוהה באוויר ולא עובדת, ניגש אליה כי חשב שמכונת התפירה שלה התקלקלה. כשהיא הביטה עליו היו דמעות בעיניה. הוא מיד החל לצעוק שאין לה שום סיבה לבכות, היא נמצאת במקום טוב ומוגן, לא כן החיילים בשורות

הראשונות בשדה הקרב הנלחמים ונפצעים ולא שבים יותר, שאת בגדיהם היא מתקנת. היא התכופפה להרים עוד זוג מכנסיים, לשים על המכונה, ותפסה חתיכת בד מלוכלך עם כתם גדול אדום-שחור. היא שאלה את הזקן מה לעשות עם זה כי היא לא יכולה לתקן אותו, היא הולכת להקיא. כשהוא שמע את זה הוא התרגז עוד יותר וצעק לה שלא תהיה כל כך רגישה, ינקו את זה אחר כך. כשבאה הבחורה לאסוף את הבגדים המתוקנים, דבורה לחשה לה שהזקן לא ישמע, שתיקח עמה את המכנסיים המוכתמים כי היא לא יכולה להסתכל עליהם.

ששה שבועות העניינים התנהלו כסדרן. יום יום יצאו לעבודה, עבדו שמונה שעות וחזרו למבנה ששימש ללינה. ואז, הרוסים החלו להתקרב, והבנות חשו יותר מאשר ראו בפעילות מוגברת בתוך המחנה. הן היו בקרוטינגן עד אוקטובר.

(מתברר כי באותו חודש, 11 לאוקטובר 1944 , הרוסים הגיעו לקלוז' ברומניה. מספר חודשים בלבד הפרידו בין החיים למוות. – מהאטלס ההונגרי עמ' 45)

המחנה בקרוטינגן שימש את החיילים הגרמנים מהחזית הרוסית למנוחה ואגירת כוחות בחופשות, עד לחזרתם לחזית. הם קיבלו כאן אפשרות להתרחץ, להתלבש מכף רגל עד ראש במדים חדשים, שעברו חיטוי. השבויים הגרמנים (אזרחים ילידי גרמניה, רובם שבויים פוליטיים), כמאתים משפחות, עבדו בתחנת הרכבת בפריקת המדים והמעילים, בחיטוים, ולאחר התיקון על ידי השבויות היהודיות בהעמסתם ושילוחם בחזרה לצבא. גם חיילים שהיו בדרכם לחזית הרוסית, והגיעו ממקומות אחרים, עברו דרך מחנה זה.

אותו שבוע בו החלו נגרמנים לפנות את המחנה, ה- Stopzalmeister אסף את 300 השבויות היהודיות וסיפר להן כי זוג מליטה נתפס בתחנת הרכבת בשעה שהעבירו מכתב לחייל שהיה בדרכו הביתה. המכתב היה ממוען ללונדון. האמת שהתגלתה לאחר מכן היה, שיום קודם החייל ביקש מהם מעיל חדש בעת שהם עבדו בהטענת מעילים. מילה הובילה למילה והוא סיפר כי הוא בדרכו למולדת, לעיר הולדתו המבורג.

לזוג היה דוד בלונדון, וביקשו מהחייל לשלוח עבורם מכתב בו יוכלו להודיע לדוד כי הם חיים, והיכן הם עובדים, בתקווה כי בדרך כלשהי יצליח להוציאם משם ולהביאם ללודון. החייל קבע אתם פגישה למחרת בבוקר אך למזלם הביש לפני שהופיע לפגישה ניגש לקצין התורן של ה- s.s. וסיפר לו את כל הסיפור. הזוג המסכן הוצא להורג עוד באותו בוקר בתור מרגלים. המפקד אסר על כל האסירים להחזיק נייר וכלי כתיבה, והתריע שאם יימצא אצל מישהיא דף כתוב, סופה כשל הזוג הליטאי.

דבורה מאד נבהלה, משום שמתחת למזרונה היו לה מספר דפי מחברת שמצאה במתפרה בהם רשמה כל ערב את כל מה שקרה במשך היום. עוד באותו ערב בחזרם למחנה, לתדהמתה, לא היתה בודדה. כל הבנות שברשותן היה נייר ועפרון רצו לשירותים וזרקו אותם .

באותו יום בו הוציאו להורג את הזוג הליטאי, השבויים הסתובבו ממורמרים, כי כולם ידעו שהם היו חפים מפשע. ידיד שלהם קרא את המכתב ובסך הכל הם כתבו כי הם בריאים ושלמים. טעותם היתה בכך שציינו את שם המקום וסוג העבודה שהם עשו שם. אז התחוור לבנות שחייהן לא בשליטתן ושהן לא במצב כל כך טוב, בעצם חייהן בסכנה מתמדת.

עם התקרב הצבא הרוסי, נאמר לבנות שעליהן להתכונן לפנות את המחנה. עליהן להתייצב בתחנת הרכבת בשבע בבוקר. ביום הפינוי, ההשכמה היתה מוקדם. כשהן עומדות ליד המיטה קיבלו ארוחת בוקר, וכריך שישמש צידה לדרך. הן קיבלו גם שקים גדולים בהם ארזו את החפצים המעטים שהיו להן – כמה זוגות תחתונים (שגנבו מהמתפרה), חולצות (שתפרו להן מהמדים

שתיקנו), הספל והצלחת מפח שהיה להן עוד מאושוויץ. כשסיימו, פקדו עליהן לצאת את המבנה ולעמוד בשורות. מפקד המחנה ומנהל העבודה נפרדו מהן והודיעו להן שהם מצטערים אך פקודה היא פקודה, והן יימסרו חזרה לס.ס. עם ידיעה זו הובלו לתחנת הרכבת.

שוב הבנות מצאו את עצמן בקרונות נעולות, נוסעות ליעד בלתי ידוע. הרכבת נסעה כל היום, וכשנעצרה כבר היה חושך. דלתות הקרונות נפתחו וכולם קיבלו פקודה לרדת. גם השבויים הגרמנים עם משפחותיהם היו שם. בחושך, לא ראו כל כך טוב, אך כולם הרגישו שהם עולים על משהו שנמצא במים. התברר כי העלו אותם על דוברות עליהם שטו מספר שעות. כאשר הגיעו ליעדם היה כבר בוקר. אז ראו את המחנה החדש אליו נשלחו. כולם השתוממו למראה עיניהם. המקום נראה כמו מחנה נופש. החיילים שהיו אתם הכניסו אותם למחנה, ליד מגורי הקצינים. הם פסעו על כביש סלול שמשני צידיו בתים קטנים יפים ומטופחים. בחלונות, עדניות עם פרחים אדומים ולפני כל בית חצר קטנה עם גינה. גם המשרדים והשק"ם היו ממוקמים באזור זה של המחנה.

השבויים הובלו הלאה עוד כמה קילומטרים לצידו השני של יער שגדל בסמוך למחנה הקצינים. שם הגיעו לבנין שמבחוץ נראה כי אין בו חלונות או דלתות. המחנה הוקם באמצע שטח מיוער כדי שהאיכרים והאזרחים שגרו בסביבה לא יראו מה מתרחש שם. שם המקום שטוטהוף (Stutthof). מהבנין הגדול יצא כביש שמשני צידיו היו בתי שימוש ענקיים, מצד אחד של הכביש לנשים ומהצד השני לגברים. (בית שימוש, אינו מונח מתאים לתיאור המקום כי מדובר בחדר צר וארוך עם שורות חורים באדמה, בלי מים זורמים, בלי הפרדה לתאים).

לאן שלא הסתכלו היו חיילים חמושים עם נשקם מכוון אליהם. לאחר זמן מה הותירו להם להכנס לבניין חסר החלונות ושם מצאו קש מפוזר על הרצפה, ליד הקירות. כולם מיהרו לתפוס מקום ולשבת. ליד דבורה ומלכה מצאה לה מקום אשה בלונדינית ממוצא יהודי גרמני. האחיות שמו לב שהיא עצובה מאד ובוכה כל הזמן, לכן שאלו אותה מה הסיבה. היא סיפרה שבקרוטינגן היא היתה יחד עם בעלה ובנה בן ה- 13, שלוש שנים, ועתה הפרידו ביניהם. נאמר לה שהם נשלחו לעבודה באושוויץ. גם הם חשבו שהם יוצאים לעבודה. בערב, מאוחר, הביאו משהו לאכול ואחר כך כולן נרדמו כאשר הן קרובות אחת לשניה כדי להתחמם. שם האשה לילי ברוט והיא הגיעה מדורטמונד, גרמניה. היא היתה כ- 15 שנה מבוגרת מהאחיות ברגר ובעונג אימצה אותן, מתנחמת בחברתן. מצד שני, לבנות שימשה היא כתחליף לאמא שלא מזמן איבדו. למרבה

הצער, נודע להן מאוחר יותר כי בנה של לילי נשלח לתאי הגזים ובעלה נלקח למחנה אחר שם מצא את מותו. לילי נשארה עם הבנות ברגר עד לשחרור.

למחרת, עם שחר, העירו את כולם בצעקות – לצאת ולעמוד בשורות. בחוץ, קיבלו ללחם וקפה שחור וחיכו תוך כדי שמירה על השורות. לאחר זמן מה הגיעו מספר נשים לבושות במדי הס.ס. והציבו שתי שולחנות ושוב התנהל רישום הפרטים האישיים. ההבדל בין הפעם לפעם שעברה היה קבלת פיסת בד, בגודל 10 על 20 ס"מ שעליו היה חתום בדיו שחור מספר בעל חמש ספרות שהיה עליהן לתפור לשרוול המעיל.

כשלושה ימים לאחר מכן, לאחר "ארוחת הבוקר", נצטוו לאסוף את חפציהן ולצעוד למקלחת. כשסיימו, מצאו את בגדיהן לאחר חיטוי, מקופלים יפה ומסודרים על שולחנות. לאחר שהתלבשו, השומרות לקחו אותן דרך מחנה הגברים לתוך מחנה הנשים. המראה כאן היה שונה מזה שהקדים את פניהן במחנה הקצינים מעברו השני של היער. כאן, במחנה הגברים וכן במחנה הנשים היו כעשרים מבנים, כל מבנה מוקף בגדר תיל מחושמלת, ושער לכיוון מה שהם קראו הכביש הראשי שלא היה אלא שביל רחב בלתי סלול. הן עברו דרך מספר שערים עד שהגיעו למבנה האחרון בשורה. המקום הזה נראה כמו אושוויץ. על השערים שמרו כל העת חיילים חמושים וכל כמה מטרים היה מגדל גבוה ועליו עמדו חיילים עם נשקם מכוון לעבר הקבוצה העוברת בפניהם. נשים צעירות במדי ס.ס. צעדו לידם. כשהגיעו, פקדו על האסירות לעצור , לרדת על הברכיים לא לזוז. היה כבר שעת צהרים ונהיה חם מאד. הרבה בחורות עמדו להתעלף מהחום ומרעב. חיילות הס.ס. נכנסו לבניין ושהו בו שעה ארוכה. כנראה סעדו ארוחת צהרים דשנה. כשלבסוף יצאו, יצאה אתן אשה גבוהה לבושה בבגדים אזרחיים. היא היתה נאה ולבושה בטעם. היא הוצגה בשם אירן, הקאפו (kapo), אחראית על הבלוק (block elteste). מעתה המילה שלה חוק עבורן. בהונגרית , פקדה על כולן לשבת, והחלה לספור ראשים. היא הסבירה שאי אפשר להיכנס עדיין לבמנה שמיועד להן כי מנקים אותו. היא המשיכה בנאום בו הבהירה את החוקים: האחריות על ניקיון בית השימוש מוטל עליהן, האולם בו יגורו מעתה צריך להיות נקי בכל עת, האוכל יחולק בחוץ, את הספלים אפשר לשטוף במקלחות, מותר להתחיל להתרחץ בבוקר משעה ארבע. רשימה שלימה של מה מותר ומה אסור.

בינתיים הבנות החלו לשים לב למתרחש בבלוק השכן. בנות רטובות יצאו מהמקלחות, לבושות סמרטוטים, תוך כדי דחיפות, צעקות ומכות שספגו מכל עבר עד שהסתדרו בשורות. המראה זיעזע את השבויות החדשות. תוך כדי המהומה, שני גברים הביאו דרך השער סיר גדול עם אוכל והן קיבלו פקודה להסתדר משני עברי הסיר בטור עורפי. ושוב החלו דחיפות וצעקות, כי כל אחת רצתה לתפוס מקום קרוב לסיר. היו שנזרקו ארצה ונדרסו. באמצע כל המהומה הזאת, אחת מהבנות שעדיין ישבה על הארץ ומביטה בהלם במתרחש מעבר הגדר הכירה את אמה והחלה לצעוק לה ולרוץ לעבר הגדר. האמא, מהצד השני, בראותה כי בתה עדיין בחיים, לא ידעה את נפשה מרוב שמחה וגם רצה לעבר הגדר ושמה את ידה דרך הגדר כדי לגעת בבתה. כל העת צעקה שיתנו לה לעבור לבתה. מאחורי האמא החל להתאסף קהל של נשים, כל אחת רצתה לראות מה קורה וכנראה דחפו את האמא וידה נגעה בגדר והיא נדבקה לשם. הגדר היתה מחושמלת. מסכנה מתה על המקום, לעיני בתה והבנות האחרות. חיילות הס.ס. ואירן צעקו וניסו להזהיר, אך ברעש אף אחת לא שמעה אותן. אסור היה לאף אחת להתקרב לקרבן עד שלא סגרו את הזרם. כולן עמדו שם מבוהלות, ומזועזעות ולא יכלו להושיע, לא לאם ולא לבת שאמה מתה לנגד עיניה. לבסוף הגיעו כמה גברים ולקחו משם את הגופה. זאת היתה התרשמותן הראשונה מן המקום. צעקות, מריבות בשביל אוכל, והטרגדיה שהתרחשה לנגד עיניהן. הבת המסכנה התעלפה. ניסו לעזור לה אך היה יום חם מאד וכולן היו קרוב לעלפון, אז הן רק ישבו שם מתייפחות בשקט, חסרות אונים.

בשעות אחרי הצהרים המאוחרות סוף סוף הגיע האוכל שלהן. החלוקה היתה מהירה ושקטה, כולן היו עוד מבוהלות ממה שראו באותו יום. בשעת האוכל אירן הסבירה את סדר יומן מהיום והלאה: השקמה בשש, רחצה, הלבשה, סידור מיטות, ועמידה בשורה לקבלת ארוחת בוקר. (ארוחת הבוקר וערב הכילו פרוסת לחם קטנה וקפה שחור). לארוחת צהרים קבלו מעין מרק סמיך עם כרוב, תפוחי אדמה ושעועית – כל יום אותו דבר. לבסוף הרשו להן להיכנס לבלוק. הן ראו אולם גדול עם שורות של מיטות על שלוש קומות. על כל מיטה היו שתי שמיכות. להפתעתן נאמר להן שעליהן לישון שלוש בכל מיטה. התברר ששוכנו באולם זה בלבד כאלף נשים. בקצה אחד של הבלוק היה בית שימוש עם 3 בורות, ביחד עם מקלחות, ללא קיר הפרדה. דבורה, מלכה ולילי תפסו מיטה אמצעית בשורה השנייה הקרובה לדלת. הן החליטו כי דבורה ומלכה ישנו עם הראש בכיוון אחד, ולילי הפוך. הן בילו את רוב החורף, עד אמצע פברואר במקום הזה.

שבוע ימים עברו על הבלוק ללא אירוע מיוחד. הם גם לא נלקחו לעבודה, וזה הדאיג אותן מאד. מבלוקים סמוכים צעקו להן הנשים שאם לא יקחו אותן לעבוד בקרוב כנראה שיוצאו להורג. כשכבר התחילו להתייאש הופיע קצין גרמני להודיע שלמחרת הן יוצאות לעבודה. בבוקר באו להעיר אותן בשש, אך הן כבר היו ערות מארבע. הן כבר התרחצו התלבשו והספיקו לכבס את בגדיהן התחתונים. את הבגדים הרטובים שמו על המיטות להתייבש עד הערב כשיחזרו מהעבודה. הנשים שבאו לקחת אותן האיצו בכולן לצאת מהר. הדלת היתה צרה והיה קשה לעבור כשכל כך הרבה אנשים מנסים לעבור דרכה במהירות. משני צידי הדלת עמדו שתי חיילות ס.ס. עם עלות בידיהן והן הרעיפו מכות לכל עבר שייצאו יותר מהר. כולן הופתעו הן לא היו רגילות לטיפול מסוג זה. צעקו לעברן להסתדר בשורות ואחר כך ספרו ראשים.

מאותו יום, פעמיים ביום עמדו בשורות וספרו אותן. בבוקר ובערב, כשחזרו מהעבודה ספרו ראשים. לאחר הספירה, גורשו חזרה לאולם, ובדלת בחורה אחת מלאה את הספלים בקפה שחור ובחורה שנייה חילקה פרוסות לחם קטנות. בחורה שלישית שעמדה מעברה השני של הדלת הוסיפה ללחם נקודה של מרגרינה. דבורה ומלכה נהגו לשתות את הקפה ואת הלחם לשמור ליותר מאוחר. כשכולן סיימו לאכול, כדי להראות לגרמניות שאין צורך לצעוק ולהרביץ, הן הסתדרו בתוך האולם ויצאו בצורה מסודרת עם ראשיהן מורמות בגאוה.

הטור צעד דרך מחנה הגברים, יצא מהשער הראשי עד למחנה סמוך. להפתעת כולן, קבלו אותן קציני הוורמאכט מקרוטיגן. ויחד איתם חיכו אותם מדים - מעילים , מגפיים , נעליים וצעיפים שהועמסו בקרוטינגן. כאן היה צורך לפרוק את הקרונות, להעמיס הכל על משאיות ולהביא אל מחסן. במחסן חיכו בנות לפרוק את המטען מהמשאיות ולהביא את הכל פנימה, ובנות שעבדו בתוך המחסן בסידור ערימות גבוהות, מעילים לחוד, צעיפים לחוד, מדים לחוד. אך לא היה מספיק ליצור ערמות נפרדות אלא היה עליהן לסדר את החפצים בשורות של 5 , שורה על גבי שורה בשתי וערב עד לתקרה. דבורה ומלכה עבדו בפנים. הן התחלקו בעבודה כך שדבורה ישבה על ערמת הבגדים וסדרה כל מה שמלכה זרקה לה מלמטה.

יום אחד, כשהן עבדו כך, עבר לידן אסיר בפיג'מה מפוספסת של המחנה ולחש בגרמנית "איך אוף קום וידר" (אני עוד אחזור). באמצע הפסקת צהרים, הוא הופיע שוב. דבורה ישבה כהרגלה למעלה על ערמת מעילים, ומלכה לרגלי הערימה על מעילים שהיו פזורים על הרצפה. להפתעתן, האיש נתן למלכה חבילה גדולה באומרו שכל יום שני בשעה זו הוא יופיע שוב. דבורה מיד זרקה מעיל על החבילה ולאחר שעזב ירדה לראות מה יש בה. כשפתחו את החבילה מצאו כיכר לחם טרי, וחבילת מרגרינה. כמובן שהבנות שעבדו לידן שמו לב למתרחש ומיד סובבו את האחיות והחלו להתחנן "תנו לנו קצת לחם". לא היתה להן ברירה, אז פרסו את הלחם לפרוסות דקות, חלקו למי שהיתה בסביבה ואכלו את זה מיד.

המשגיח על העבודה במחסן, שם לב לרעש היוצא דופן. הוא התקרב לבנות ומיד החל לגעור בהן שכדאי להן לחזור לעבודה אם הן לא רוצות צרות. בפעם הבאה שהאסיר בא, שוב הבנות ביקשו לחם, אך הפעם דבורה הצליחה לשמור לאחותה ארבע פרוסות. מלכה תמיד אהבה יותר לחם ודבורה, כאחות הגדולה, דאגה שיהיה לה יותר.

לא היה להן היכן לטמון את האוצר היקר, אז בלכתן לישון, שמו אותו מתחת לראש. כך היה כל פעם כשקיבלו חבילה. בוקר אחד כשהלכו להתרחץ, הלחם נגנב. הן לא אכלו אותו כשהתעוררו בחושבן לשמור לקפה של הבוקר, ודווקא באותו יום לא היה מה לאכול לארוחת בוקר ושתיהן נשארו רעבות.

העבודה במחסן נמשך כשבועיים עד שהוא התמלא. בינתיים הגרמנים הציבו את מכונות התפירה בבנין אחר. הבנות שוב מצאו עצמן תופרות מדים קרועים.

הגרמנים הביאו הכל מקרוטינגן, ובשטוטהוף, בנו מחנה קטן ליד הקיים. כאן שלט הס.ס. והבנות היו שייכות להם כשהוורמאכט משלם דמי שכירות עבורן. סך הכל התייחסו אליהן כאל חפצים מושכרים.

כך הגיעו בחזרה למתפרה, אך בשבועות האחרונים התרגלו לתוספת המזון מהחבילות של השבוי הגרמני, ועתה זה נפסק בבת אחת, וזה היה חסר להן.

בוקר אחד, לא הרבה זמן לאחר שעברו לעבוד במתפרה, בדרכן לעבודה, עברו ליד המחסן. אותו אסיר, רץ מעבר לכביש כל כך קרוב לדבורה שהיא כמעט מעדה. היא ומלכה צעדו בשורה הראשונה ומזל שהשומרת שלהן התייצבה בצד השני של הטור, כי בעוברו, האסיר דחף לידיה של דבורה חבילה. כשהגיעו למקום עבודתן, שוב היתה התקהלות סביבה, כי הבנות שצעדו לידה ראו את החבילה. מנהל העבודה הזקן, מיד צעק לכולן להתיישב ליד המכונות ולהתחיל בעבודה. כשהבנות התפזרו, בא והתיישב ליד דבורה ושאל מה יש בחבילה. דבורה ענתה שהיא עוד לא יודעת כי עוד לא הספיקה להסתכל בקופסא. תוך כדי, היא פתחה את הקופסא והראתה לזקן מה יש בפנים, הלחם והמרגרינה. היא גם הסבירה שהיא ואחותה לא אוכלות לבד, אלא המבוגרת בין הבנות, מחלקת שווה בשווה בין כולן, ואם יש מי שלא הספיק לה, היא תקבל בפעם הבאה. כך הן הסתדרו ביניהן.

מה שהיא לא הראתה לזקן היה המכתב שמצאה בקופסא. במכתב האסיר סיפר להן ששמו הנס בלום, והוא נמצא במחנה זה שנתיים. הוא היה מלח בצי הגרמני, אביו מפקד על אוניה והוא בא מדרום גרמניה. ואז הוא סיפר איך זה קרה שהוא שבוי במחנה עבודה. אחרי כיבוש דנציג, הוא היה בתפקיד על אחת האוניות. אחרי 48 שעות בתפקיד, הוא עוד היה במשמרת עם כמה חברים, כשהקצינים שתו והשתעשעו במסיבה יומיים רצוף. אחד הקצינים עלה לסיפון ואמר להם שעליהם להשאר במשמרת עד למחרת. זה הרתיח את אחד המלחים שקפץ על הקצין אך זה הצליח להוציא את אקדחו ובשיכרותו ירה במלח. הנס ניסה לקחת את האקדח מהקצין ותוך כדי ההאבקות עמו נורתה יריה והקצין נפל ומת. מפקד האוניה שמע את היריות, עלה לסיפון לברר מה קרה. הוא עצר את הנס על רצח הקצין. כשהגיעו לדנציג, הוא הועמד לדין בפני בית דין צבאי וקיבל 8 שנים מאסר. לאחר שנתיים הוציאו אותו מהכלא והעבירו אותו למחנה זה. לסיום הוא שאל את דבורה אם כעת, שהיא יודעת כי הוא הרג אדם, היא עדיין מעוניינת לשמור על קשר ביניהם, משום שהוא מצידו היה רוצה לדאוג לה ולאחותה. הוא כתב שהיא מאד מוצאת חן בעיניו והוא אוהב אותה. אם תשובתה כן, הוא ביקש שהיא תכתוב לו את שמן, מנין הובאו לכאן, ושתחפש אותו כל בוקר ליד המחסן. אם תראה אותו שתדע כי זה סימן שהוא מביא לחם. את

החבילה הוא ישים מתחת לחלון הקרוב ביותר למכונת התפירה שלה. את המכתב שלה עליה להשאיר במקום בו תמצא את החבילה.

אותו לילה, בעזרתה של לילי, שידעה גרמנית טוב, דבורה כתבה מכתב תשובה. למחרת כשהגיעו למתפרה, פתחה את החלון שליד מכונת התפירה שלה, ומתחת לחלון מצאה את החבילה ובמקומה השאירה את מכתבה. וכך זה היה מאותו יום והלאה.

באחד הבקרים, כשצעדו לעבודה, הבנות הבחינו במשאית שלפניה קשורים גברים, כמו סוסים. בתוכה, בנים ובנות ערומים עטופים בשמיכה בלבד. אחת מהבנות המבוגרות יותר צעקה לעבר אלה שנעמדו בצידי הכביש: "התפללו עבור נשמתנו", ואז היתר הצטרפו עם "שמע ישראל". אפילו האופזיירין (השומרת) נתקעה במקומה ולא יכלה להמשיך. כל הטור כאילו קפא על המקום. אך היא התאוששה ראשונה והחלה לצעוק: "קדימה, מהר, מהר" (Schnell, schnell). לקח לבנות כשלושת רבעי השעה להגיע למתפרה, ובדרך, כשדבורה יצאה מההלם של המחזה שעבר לנגד עיניה, היא שאלה את השומרת לאן נלקחו הצעירים האלה? היא הביטה בפניה של האשה הצעירה לבושת מדי הס.ס. נראה שהמראה המזעזע נגע גם לליבה. דבורה שאלה אותה בת כמה היא, כי היא היתה בערך בגובה שלה ונראתה מאד צעירה. היא ענתה שהיא בת 18 והיא מלייפציג. היא סיפרה שמיד עם סיום התיכון גייסו אותה והציבו אותה בשטוטהוף כשומרת.

כשהגיעו חזרה ל"בלוק" בערב, קיבלו את הקפה, וישבו על הדרגשים, דבורה ביקשה מלילי לכתוב להנס ולשאול אותו מה פשר הדבר שראו בבוקר. את התשובה קיבלה לאחר יום. הנס כתב שכל עוד היא רואה אותו בסוודר האדום שלו שהוא לבש על המדים המפוספסים, כדי שתוכל לזהותו בקלות, היא לא צריכה לפחד שאותו דבר יקרה לה. הסתבר שזה היה מחנה השמדה, אושוויץ מספר 2. כל הזמן הזה שהן שהו שם, הן לא ידעו.

ואז, בוקר אחד בפברואר, דבורה לא מצאה את החבילה מתחת לחלון. כולן נעצבו והודאגו מאד. למחרת בבוקר, היא לא ראתה את דמותו המוכרת בסוודר האדום והמדים המפוספסים ושוב לא היה חבילה מתחת לחלון. הוורקמיסטר הזקן, קירב כיסא למכונה של דבורה והתיישב לידה. בלחש שאל אותה אם היא רעבה. היא ענתה בוודאי, כולם התרגלו ללחם הנוסף וחוץ מזה הבוקר נגנב הלחם ששמרה מאמש, והיא במיוחד מודאגת בגלל אחותה שאהבה לחם. הזקן שם ידו בכיס, והוציא שתי פרוסות עם חתיכת גבינה עטופות בנייר, ושם על שולחנה. דבורה מיד החביאה את זה מתחת למעיל שעבדה עליו, כדי שהבנות האחרות לא תראנה. הזקן התקופף ולחש לה שיתנן גם לאחותה. היא ענתה שהיא לא היתה מסוגלת לבלוע את החתיכה הקטנה ביותר ביודעה כי אחותה רעבה, וחוץ מזה, היא תמיד דאגה לכך שמלכה תקבל את הפרוסה הגדולה יותר.

לאחר כשבוע, הנס בלום הופיע על הגג של הבלוק שעמד מול החלון הקרוב למקום עבודתה של דבורה. התריסים היו פתוחים, והחלון היה מזכוכית שקופה רגילה. היא הרגישה שמישהו מסתכל עליה, והרימה את הראש. הוא התחיל מיד לסמן משהו עם הידיים. היא לא הבינה, כמובן, מה הוא רוצה ועשתה תנועה עם הידיים והכתפיים להראות לו שהיא לא מבינה. הבנות שעבדו לידה גם כן שמו לב להנס, הרימו ראש והביטו בדו-שיח העילם. אך אז, גם הזקן שם לב והתקרב לדבורה בלי שהיא תרגיש. הנס החל במרץ להראות לה שמישהו עומד מאחוריה, להזהיר אותה, אך היא לא הבינה מה הוא רוצב ממנה. ואז הזקן דיבר מאחוריה: "למי עושה הבחור הזה סימנים? דיינה ליבלינג, פרויליין?" (האהוב שלך?) כמובן הוא ידע כי הבחור מדבר עם דבורה, אבל היא בכל זאת הסבירה לו שזה הבחור שמביא להן את הלחם.

הזקן אמר שהוא כבר יודע ועליה להיות מאושרת שיש מישהו שמוכן להסתכן ויכול להביא להן את תוספת המזון. ואז הוא שלח אותה להגיד לבחור לרדת מהגג ולהסתלק מהמקום אם הוא לא

רוצה צרות. דבורה יצאה והנס ירד מהגג. בפעם הראשונה נפגשו פנים אל פנים בצל הבלוק שעל גגו הוא ישב. הנס אמר לה להשאיר את החלון פתוח, כי יבוא מאוחר יותר ויזרוק פנימה חבילה שיהיה בו גם מכתב שיסביר את הכל. הם נפרדו לאחר השיחה הקצרה כי הזקן עמד בפתח המתפרה וצפה בהם כל העת.

מאותו יום, כשהגיעו לעבודה, הזקן היה אומר לה "יפנית קטנה, תפתחי את החלון, החבר שלך מחכה".

אחרי צהרים באותו יום, הופיע הנס כפי שהבטיח וזרק חבילה גדולה דרך החלון הפתוח. בתוכו, הבנות מצאו הפעם לא לחם אחד אלא שניים, וחבילה שלמה של מרגרינה. הזקן נתן להן הפסקה והן ביקשו מהמבוגרת ביניהן לחלק את האוכל. הפעם כל אחת קיבלה פרוסה והן היו מאושרות שהנס הופיע שוב. גם מכתב היה כפי שהובטח ובו הוא הסביר שמספר גברים נתפסו בגניבה והוטל עוצר על כל מחנה הגברים והם לא יצאו לעבודה. זו הסיבה שלא בא.

כל אותו שבוע הוא בא לעזרתן בהביאו תרופות, ומשום שהיו מצוננות הן ביקשו ממחטות אף. לא היה נייר משום סוג כדי לקנח את האף. הוא יעץ להן לשמור על בריאותן, שלא תעלצנה להשאר בבלוק, עילהן לצאת לעבודה בכל מחיר כי הס.ס. בודקים כל יום מי נשאר מאחור ואת אלה לוקחים למרפאה, ומשם אף אחד עוד לא חזר.

למרות האזהרה, מלכה קיבלה חום גבוה מאד ולא יכלה לצאת לעבודה. לאחר מספר ימים התברר שהיא חלתה בחזרת. דבורה פחדה להשאיר אותה במיטה וסרבה לעזוב אותה, אך אירנה, המשגיחה של הבלוק הבטיחה שאם תבואנה חיילות הס.ס. היא תחביא אותה. דבורה דאגה בכל זאת, במיוחד לאחר מה שכתב הנס, אך לא היתה לה ברירה ונאלצה לצאת לעבודה.

אותו יום עבר לאט. היא חיכתה בקוצר רוח לחזור לבלוק, אך כשהגיעו לקח זמן עד שחילקו את הקפה של הערב, ואת הלחם, ועד שספרו את כולן. כשלבסוף קיבלו רשות להכנס, היא רצה מהר פנימה ולשמחתה הרבה שם שכבה מלכה על הדרגש כשראשה עטוף בצעיף גדול. היא נתנה לה את האספירין שהנס הביא באותו יום. מלכה סיפרה שכל היום היא שכבה מתחת לשולחן של אירנה עטופה בשמיכה. אירנה שמה על השולחן כיסוי ארוך שהגיע עד לרצפה וכך, כשהס.ס. באו הן לא ראו אותה. היא נכנסה למיטה רק כאשר שמעה שהיתר עמדו בחוץ. כך זה נמשך עד שמלכה הרגישה מספיק טוב לצאת לעבודה, אך את ראשה המשיכה לעטוף עד שכל הנפיחות ירדה.

אז כבר דבורה לא הרגישה מספיק טוב והעבודה שלה לא התקדמה. פניה התחילו להתנפח ולא היתה ברירה אלא להשאיר אותה מאחור בבלוק. אירנה החביאה גם אותה כמו את אחותה, ליומיים, עד שהחום ירד והיא הרגישה מספיק טוב לחזור לעבודה.

באחד הבקרים, בעוברן דרך מחנה הגברים בדרך לעבודה, הן שמו לב למספר אסירים הבונים מעין במה. כל יום אותו שבוע הגברים עבדו וביום ששי בבוקר כשהן עברו שם הבינו שהבמה היא בעצם גרדום. בשבת לא יצאו מהבלוק. לא באו לקחת אותן לעבודה. אחרי ארוחת בוקר קיבלו פקודה לצאת החוצה לחצר. היה קר בחוץ והן עמדו קבוצות, קבוצות, משוחחות וטוהות מה פשר המצב החדש. לפתע נשמעו צעקות ופקודות ממחנה הגברים. כל המחנה רחש פעילות. כולם רצים לחצר ונעמדים בשורות. הרבה רעש והמולה עד שנשתררה דממה. הבנות התקרבו לגדר עד כמה שהיה אפשר, לראות את המתרחש.

מפקד המחנה עמד ונאם לפני כולם. הוא הזהיר את כל העומדים לפניו שאותו דבר יקרה להם אם ייתפסו גונבים משהו. ואז, החל בפעולת הענישה עצמה. דבורה ומלכה, ועוד מספר בנות

שלא חפצו לצפות במתרחש, הלכו מאחורי הבלוק שם היה גם מוגן יותר מפני הרוח והקור. אחר כך, קיבלו רשות להכנס לבלוק והן ניצלו את ההזדמנות להתקלח ולכבס.

ערב אחד, בחזרן מהעבודה, הבחינו בכעשר בנות עומדות דום בחצר. קיבלו פקודה לעצור ולעמוד מולן. הנאשמות התחילו לצעוק בגרמנית "גנבנו אווז". הבנות נדהמו למראה עיניהן ותהו במה מדובר. אירנה, ושתי נשות ס.ס. לא מוכרות אמרו: "הבת שגנבה את האווז תצעד קדימה, כי אם לא תודה באשמה יירו בכולן." נהיה חושך והחל לרדת גשם עם שלג ביחד. נהיה קר מאד. כל הבלוק נענש. לא קיבלו את האוכל המגיע להן אחרי יום עבודה והן היו צריכות לצעוק כמו הבנות הנאשמות בגניבה. העיפות הרעב והקור השפיעו במיוחד על המבוגרות יותר ואלה החלו להתחנן לבנות שיודו בגניבה. מאופן הפניה של אחת מהן, גב' ויינברגר, התברר שבנותיה היו בין הנאשמות. כשהן צעדו קדימה, אימן כמעט התעלפה. אלה שעמדו לידה אחזו בה והחלו לבכות איתה, וכמובן המהומה היתה רבה.

באותו רגע הגיע מפקד המחנה, וירה שתי יריות באוויר וציווה על חיילים שעמדו בסמוך לקחת את הבנות למשרדו. מאוחר יותר התבררה התמונה. הבנות סיפרו שנלקחו תחת משמר להביא אספקה למחנה. בדרך הם ראו כמה אווזים שוחים על אגם קטן. אחד החיילים שהיה איתן פקד עליהן להכנס למים ולתפוס אחד האווזים. כשביצעו את פקודת החייל, הם דחפו את האווז לתוך שק, אך אז החל לגעגע והאיכר בעל האווזים שמע זאת והחל לרדוף אחרי העגלה שלהם, צועק להן להחזיר את האווז. כשחזרו למחנה החייל ניסה להחביא את המציאה והבנות חזרו לבלוק. אבל, האיכר גם כן הגיע למחנה והתלונן בפני המפקד שראה כמה בנות גונבות אחד מאווזיו. למזלן, המפקד האמין להן, דבר שלא יכלו להסבירו, ולאחר כחצי שעה הן הוחזרו לבלוק.

בינתיים כולן עדיין עמדו בחצר, אבל כשראו את הבנות חוזרות השמחה היתה גדולה.
רק לאחר שהבנות חזרו קיבלו קפה, אבל כמובן שכבר היה מאוחר וזה הספיק להתקרר. גב' ויינברגר, שהיתה עם חשמת בנותיה בבלוק יחד עם דבורה ומלכה, נדחפה קדימה כדי שתקבל בין הראשונות ותוכל כמה שיותר מהר להיכנס פנימה ולהתחמם. הבנות ביקשו מאירנה שתיתן לה להיות ראשונה. כל האסירות בבלוק הסכימו. אף אחת לא התנגדה, כי היא היתה כמו אמא לכולן. אך אירנה התעקשה ולא הסכימה למלא את בקשתן. כשהיא הסתובבה, הבנות עזרו לאימם להיכנס לבלוק. לבסוף, כשכולן כבר ישבו בפנים על הדרגשים מנסים להתייבש ולהתחמם, אירנה נכנסה וצעקה לגב' ויינברגר ובנותיה להתייצב לפניה. הבנות עזרו לאמא שלהן לקום ובחרדה רבה התקרבו. לפני שהספיקו לפצות פה, להתנצל או להגיד דבר כלשהו, אירנה סטרה לזקנה כה חזק שהיא נפלה. הבנות המבוהלות התחילו להתייפח, הרימו את אימם ולקחו אותה חזרה למיטתה. אירנה צעקה כך שכל הבלוק ישמע כי סטרה לזקנה כדי שכולן תדענה כי אף אחת לא יותר טובה ומיוחדת מחברתה וכאן כולן מצייתות לפקודות.

אותו לילה, כשלא יכלה לישון, דבורה קמה והלכה לבית השימוש. אירנה עמדה בפתח הבלוק והסתכלה בה בלי לומר מילה. דבורה ניגשה אליה בתקווה שאולי היא במצב רוח לדבר. שאלה אותה אם היה כל כך נחוץ לסטור לאמא של הבנות לעיניהן. שאלה גם איך היתה מרגישה לו זה קרה לאמה. בקול שקט ושקול אירנה סיפרה שאמה ואחיה נורו לנגד עיניה, היא עצמה נאנסה נשלחה לאושוויץ ומשם למקום זה שבו הצליחה להגיע לתפקיד הבלוקאלטסטה (שומרת הבלוק). היא למדה הרבה, ובמיוחד את העובדה שעליה לשרוד ולהשאר בחיים וכדי לממש מטרה זו עליה לעשות הרבה דברים שלא לרוחה. (לאירנה היה חדר פרטי וקציני הס.ס. נשים וגברים ערכו שם מסיבות פרועות)

כל ערב היו שמים טיפה קטנה של ריבה על פרוסת הלחם, מתוך סיר גדול. בסוף כשהסיר היה ריק, מישהי מהבלוק קיבלה אותו ללקק ממנו את הריבה שנבדקה לדפנות. כשהגיע טורן של

דבורה ומלכה לקבל את הסיר, אירנה השאירה בפנים כשתי כפיות של ריבה. נראה לדבורה שזה בא כהתנצלות וחרטה על מעשיה.

בינואר פרצה מגפת טיפוס במחנה, במיוחד בזה של הגברים. ולכן הבנות נלקחו לעבודה בדרך אחרת. באחד הבקרים, כשהן צועדות בדרך החדשה, הן שמעו קול חלש קורא להן "בנות ברגר, זו אני חנה, חברה שלכן, הוציאו אותי מכאן, הפשפשים אוכלים אותי, אני הולכת למות". דבורה ומלכה שצעדו כהרגלן בראש הטור, נעצרו ואחריהן כל הטור. השומרת החלה לצעוק "מהר, מהר" ולכן הן היו חייבות להמשיך בדרכן. כשהגיעו למתפרה, כל הבנות התקהלו סביבן ושאלו מי זאת היתה. דבורה ענתה להן שזו חנה זיי, חברה שלה מקלוז'. הוורקמייסטר גם כן בא ושאל "אין עבודה היום?", מה שגרם לבנות למהר כל אחת למכונה שלה ולהתחיל לעבוד. הזקן שאל את דבורה מה גרם למהומה, והיא סיפרה לו. הוא רשם את שמה של חנה ומספר הבלוק שלה והבטיח שיעשה כמיטב יכולתו להעבירה לכאן אליהן. למחרת, הן זרקו לחנה חבילה עם כמה פרוסות לחם, בגדים תחתונים חמים, מעיל קצר ועוד כמה פריטי לבוש שהצליחו לאסף, כי ראו שהיא מכוסה סמרטוטים ומשום שהיה ינואר, היא קפאה מקור. היא צעקה להן כי אצבעות רגליה קפאו והיא לא מרגישה אותן.

בינתיים דבורה גם כתבה להנס וסיפרה לו על המצב, וממנו קיבלה תשובה האומר שבהפסקת הצהרים ינסה ללכת אל חנה ולהביא לה תרופות ולראות במה עוד אפשר לעזור לה. בבוקר הבא, חנה כבר לא עמדה בחוץ והבנות לא ראו אותה. בחורה אחרת עמדה בפתח הבלוק וצעקה שחנה חלשה מדי לקום, יש לה שלשול. גם הוורקמייסטר וגם הנס הגיעו למסקנה שכבר מאוחר מדי ואי אפשר לעזור לה. חנה המסכנה מתה בשטוטהוף, ודבורה לא ראתה אותה יותר לעולם.

לאחר כשבועיים הבנות חזרו לעבור דרך מחנה הגברים פעמיים ביום, בבוקר ובערב, מהבלוק למתפרה ובחזרה. באחד הבקרים, בדרכן לעבודה, ראו מאות בנים בגילאי 14 עד 18 בערך, עומדים בחוץ במדים המפוספסים, אך כשחזרו בערב מהעבודה, הם כבר לא היו שם. כהרגלה, דבורה שאלה את הנס מי הם, מנין באו ומה קורה אתם. למחרת הנס ענה לה. הוא סיפר שהגרמנים תפסו בית ספר שלם והביאו את הילדים לכאן אך עד שנתקבלה הפקודה המפורשת בכתב, שהם עומדים להשמדה, מפקד המחנה לא עשה כלום. ברגע שקיבל את הפקודה, העמיס אותם על משאיות בטוענה שהם נלקחים לעבודה, אך במקום לעבודה הם הגיעו לתאי הגזים.

מספר ימים לאחר מכן כשכבר עמדו בשורות מוכנות לצאת לעבודה, הגיעה קצינת ס.ס. יחד עם מפקד המחנה והודיעה שכולן בהסגר משום שמגפת הטיפוס התפשטה לכל הבלוקים. מספר ימים עברו בבטלה, כולן נחו, כיבסו, ניקו את הבלוק, ולרוב טיילו בחצר שלהן מעבירות את הזמן יחד. באחד הימים האלה כשדבורה ומלכה טיילו להנאתן בחצר הן שמעו מישהו קורא בשמן: "בנות ברגרת בנות ברגר!" זה היה בחור צעיר מדז' בשם חיימוביץ', שזיהה אותן. כשהן התקרבו הוא אמר להן כמה שהוא שמח לראות אותן בין החיים. הוא הועבר לכאן מבוכנוולד, שם היה יחד עם אביהן ואחיהן מוישי. הוא אמר שהוא בטוח כי הם ישוחררו בקרוב משום שהוא שמע שהאמריקאים קרובים מאד לבוכנוולד.

(קראתי על מחנה זה ושחרורו ע"י האמריקאים. זה המחנה שממנו ניצל אלי ויזל ובו מתה אנה פרנק. ב- 1944 הגיעו למחנה יהודים מאושוויץ, ביניהם כנראה גם סבא ומוישי.)

בסרט שנעשה על אלי ויזל, אני זוכרת שראיתי קטע בו האמריקאים מוצאים מספר קרונות ובהם גוויות של יהודים. באינטרנט לא מצאתי שום זכר לאירוע זה. מה שאמא סיפרה לי זה שכאשר האמריקאים התקרבו למחנה והגרמנים היו בעיצומה של פינויו, הם הכניסו אסירים יהודים שעדיין היו בחיים לקרונות ונעלו עליהם את הדלתות. אלה לא היו כל האסירים היהודים ואיני יודעת איך בחרו את מי להכניס לשם, או שגילו שאין מספיק מקום לכולם אז מי שכבר היה בפנים נשאר ומי

שלא נשאר בחוץ. האמריקאים הגיעו כעבור שלושה ימים וכשפרצו את המנעולים סבא ומוישי לא היו בין החיים. איש אחד, גם מקלוז', שהגיע בדרך לא דרך לאיזה בית חולים בגרמניה, רשם על פיסת נייר את שמותיהם של יוצאי קלוז' שהוא זיהה בין המתים שם בקרונות. רשימה זו הוא נתן לאסיר אחר שהביא אותה לקלוז' ומסר אותה בעיריה

דבורה ומלכה לא ידעו עדיין כי אביהן מת, כי הבחור הזה, חיימוביץ, אמר כי ראה אותם בחיים ושהמחנה ישוחרר במהרה כי האמריקאים והרוסים מתקרבים והגרמנים נמלטים על נפשם. רק אחרי שחזרו לארד (Arad) הם שמעו את הבסורה המרה מפי פרנק שביקר בקלוז' אחרי השחרור .

הן היו צריכות להיזהר לא להתפס מדברות ליד הגדר כי זה היה בערך שעת צהרים, הזמן שבו באו לחלק את האוכל. לאחר שחילקו את האוכל והן נכנסו לבלוק לשבת לאכול נכנסה קצינת ס.ס. ונתנה פקודה מהר לצאת החוצה . נעמדה ליד הדלת החלה להרביץ עם מקל, ימינה ושמאלה, כדי לזרז את הנשים לצאת. זאת היתה הפעם הראשונה שדבורה חטפה מכה על המצח, מעל לעין ימין. הן כמובן נבהלו כי לא הבינו מדוע מתייחסים אליהן בצורה כזו. כשהן הסתדרו בשורות ראו את קצינת הס.ס. עוברת ומוציאה בנות מהשורה. כשהגיעה לפני דבורה, היא שאלה אותה בת כמה היא. היא ענתה לה שהיא בת 25 . הקצינה החלה לצעוק "שקרנית, שקרנית" וסטרה על לחיה כה חזק שהיא כמעט נפלה. דבורה הופתעה כל כך שלא יכלה לזוז, אז הקצינה משכה אותה קדימה. מלכה כמובן לא חשבה שניה, וצעדה צעד אחד קדימה גם כן, והחלה להסביר שהיא האחות הקטנה ודבורה הגדולה ביניהן. אך הקצינה סירבה להאמין. היא אמרה שדבורה נראית בת 15 ולא יום יותר. זה היה נכון, כי דבורה היתה נמוכה ובאמת נראתה צעירה מאד. כשהן עוד מתווכחות, השטופלמייסטר מהוורמאכט יחד עם הוורקמייסטר מן המתפרה ומישהו מהסנדלריה הגיעו בריצה ובידם נופפו פיסת נייר. כשהוורקמייסטר ראה כי דבורה ומלכה לא עומדות בשורה אלא לפניה, שאל את קצינת הס.ס. מה הן עשו שהיא צועקת עליהן, על ה"יאפנרין" הקטנות שלו. מלכה סיפרה לו על מה התווכחו והוא החל צועק על הקצינה שאין לה זכות להפריד ביניהן וחוץ מזה הן שלו כי הוא שילם עבורן והוא זקוק להן לבצע עבודה מסויימת. ואז הוא אמר להן ללכת ולעמוד ראשונות בצד השני של החצר עד שהוא בוחר את יתר הבנות כי לצערו הרב הוא קיבל חזרה רק 300 מהן.

לא הרשו להן לחזור לבלוק ולאסוף את מעט המטלטלים שהיו להן. דבורה ומלכה משכו איתן גם את לילי ורצו לעמוד בשורה הראשונה. כשהטור היה מוכן, הצעידו אותן שוב למקלחות. היה עליהן להשאיר את כל הבגדים החמים שהצליחו לתפור לעצמן, ושוב קיבלו כל מיני סמרטוטים ללבוש. רק את המגפיים הרשו להן לשמור. וכך, רטובות מהמקלחות לבושות בסמרטוטים עם מגפיים לרגליהן הוצאו לקור ולשלג. השיניים התנגשו וכל גופן רעד. הגיעה משאית בו נסעו ל"בית" החדש.

בבלוק החדש מצאו קש מפוזר על הריצפה, מסביב , ליד הקירות, ושמיכות פרוסות מעל הקש. דבורה ומלכה היו הראשונות להכנס ומיהרו להתישב ליד תנור שראו בפנים. הן שמו את השמיכות על הגב ועטפו עצמן כדי להתחמם. בינתיים, לילי, מצאה ערימת בולי עץ. לקחה והכניסה כמה מהם לתנור והציתה אותם. תוך חצי שעה החדר היה נעים וחמים. במקום הזה, היו ששה בנינים שבכל אחד איכסנו חמישים בנות. כאשר כולן הסתדרו, קיבלו מרק חם שנראה טוב וגם טעים לאחר יום בו לא אכלו מאומה. הרי לא קיבלו לאכול את ארוחת הצהרים כי מיהרו להוציא אותם מהבלוק הישן. מה שהיה עוד יותר נעים וטוב היה שלא נאלצו לקום ולעמוד בשורה אלא חילקו להן את הספלים המלאים במקום בו ישבו. לאחר האוכל כעשר בנות מבין החזקות יותר נשלחו להביא בגדים תחתונים חמים לכולן, ובשובן אמרו שעליהן ללכת לישון מוקדם כי שמעו שלמחרת הן יוצאות לעבודה מוקדם.

זה היה בשבוע האחרון של ינואר 1945. מפני שהיה קר מאד, דבר ראשון למחרת בבוקר לקחו אותן למחסן בגדים שם קיבלו מעילים וצעיפים חמים. לאחר מכן קיבלו הוראות לגבי העבודה שעליהן לבצע. היה עליהן לקחת שקים גדולים, כל שתי בנות שק, ולזרוק אותו על עגלה שעליה חיכו בנות אחרות לסדר את השקים, עד שהעגלה התמלאה. כ- 40 או 50 גברים היו רתומים לעגלה והם משכו אותה כד לרכבת שם העמיסו את השקים לקרונות. אז הן הבינו השגרמנים מתחילים לפנות את המחנה כי הרוסים מתקרבים.

זו היתה עבודה קשה ביותר. באחד הימים באמצע העבודה דבורה אמרה למלכה כי עליה ללכת לשירותים. אז הן הורידו את השק שנשאו באמצע הכביש ודבורה החלה לרוץ לכיוון השירותים בלי להסתכל ימינה או שמאלה. מנהל העבודה שהשגיח עליהן ראה אותה וצעק אחריה לעצור. היא לא שמעה אותו והמשיכה לרוץ. אז הוא הוציא את האקדח שלו וירה באוויר. מלכה והבנות האחרות נבהלו והתחילו לצעוק אחריה לעצור.

רק אז היא שמעה אותן ונעצרה. כשהשומר ראה שהיא נעצרה והביטה לאחור, הוא עשה לה סימן שתתקרב אליו. הוא ראה שכולן מבוהלות, במיוחד היא, ושאל אותה לאן היא רצה. היא ענתה לו – לשירותים. הוא הרשה לה ללכת אך הזהיר אותה שבפעם הבאה עליה לבקש רשות קודם ולא סתם לברוח כפי שעשתה.

למחרת חייל גרמני עבר ליד הבלוק שלהן והן מיד התקהלו סביבו כי הוא נשא שק תפוחי אדמה. הן ביקשו ממנו שיתן להן מהאוצר תוך כדי דחיפות וצעקות עד שהוא איבד את שיווי משקלו נפל והפיל את השק. הבנות קפצו על תפוחי האדמה שנשפכו מהשק. החייל נבהל, קפץ לרגליו, השאיר את השק וברח. קבוצת חיילים שעמדה בסמוך התחילה לצחוק ממנו וללעוג לו שקבוצת בנות חלשות הצליחה לקחת ממנו את שק תפוחי האדמה. עבורן זו היתה ברכה משמים. הכמות הספיקה לכולן. אותו ערב הן אפו את תפוחי האדמה על האש בתנור שלהן.

יחד עם דבורה ומלכה היו שתי אחיות מצ'כוסלובקיה, מקשה, שתיהן בשנות השלושים לחייהן, ושתיהן היו תופרות מקצועיות. למלכה היה מעיל צבאי גדול כל כך שהיא בקושי הלכה כשזה על גבה. התופרות האלה עשו לה מהמעיל חצאית וג'קט יפים, והיא קשרה לראשה את הצעיף הלבן בצורת טורבן גבוה והיא נראתה ממש יפה. כנראה משכה אליה תשומת לב, כי יום אחד קראו לה למשרד של המפקד. כמובן כולן, ובמיוחד דבורה, נבהלו מאד אך להפתעתן תוך מספר דקות היא חזרה וחיוך רחב על פניה. היא סיפרה כי קצין אס.אס. צעיר הגיע לביקור והוא יחד עם מפקד המחנה צפו בהן דרך החלון של המשרד, והקצין ביקש שיקראו לה פנימה. הוא שאל אותה לשמה, וכשהיא אמרה לו, אמר: "אסתר, את מלכת היהודים". ואז נתן לה את המפתחות למנעולים של הקרונות ברכבת המשא שהן עסקו בהעמסתו. יום אחר היא הופיע עם גלגל גבינה. לילי חתכה אותו לפרוסות וחילקה לכולן.

באחד הערבים כשהתכוננו ללכת לישון שומר אחד החל לצעוק "ליכט אוס" (לכבות אורות). דבורה בדיוק ישבה עם רגליה בקערה עם מים חמים, קרוב לתנור. מלכה כבר ישנה. ואז, נשמעה התפוצצות, קרוב מאד. דבורה קפצה ממקומה לכבות את האור. כל מי שהיתה ערה עדיין הסתכלה דרך החלון. הן ראו שפצצה נפלה על הבלוק בו ישנו השומרים וזה בער בלהבות. אותו לילה הרוסים הפציצו את המחנה מהאוויר. ההתקפה באה כה מהר שאף אחת לא שמעה את המטוסים מתקרבים. השומר, המפקד, והקצינה שהיתה איתם כאן מההתחלה, נכנסו ושאלו אם האור שלהן דלק קודם. כמובן אף אחת לא אמרה מילה. השומר התעקש שכאן היה האור הדלוק שראה קודם. דבורה בינתיים הספיקה לכסות את הקערה בה רחצה את רגליה. הם לא שמו לב, ויצאו מהבלוק.

למחרת נודע להן שבהפצצה נהרגו כמה חיילים וגם כמה סוסים. חיילים אלה הגיעו לכאן לאחר נסיגה מפני הרוסים וחיקו שיציבו אותם ביחידה אחרת. אז מלכה סיפרה איך הגיע גלגל הגבינה לידיה. אחד הקצינים שהגיע למחנה ביקש ממנה להחליף לו את המעיל והמדים שהיו קרועים, והוא התבייש שקצין גרמני נראה כפי שהוא נראה. הוא אמר לה שלא תתחרט אם תעשה בשבילו את הטובה הזאת. יום לאחר מכן הוא הופיע עם שק ובתוכו גלגל הגבינה שכולן נהנו ממנו.

בערב ראש השנה האזרחי, 31 דצמבר 1944 הוורקמייסטר הופיע עם שני חיילים שנשאו סיר גדול ובו איזה משקה סמיך בטעם וניל, מעין פודינג. כל אחת קיבלה חצי ספל מהמשקה ולהן שהיו רעבות מאד כל הזמן, זה היה כמו מן משמים. (עובדה, שכל כך הרבה שנים לאחר מכן, כאשר סיפרה את הסיפור, אמא עוד זכרה את טעם הוניל)

עם חלוף הזמן, המזון הלך ואזל, והן הרגישו זאת היטב. מהנס לא שמעו מאז אמצע דצמבר כשקיבלו את החבילה האחרונה ובו פתק המודיע כי לוקחים את הגברים לים הבלטי לחפש מוקשים ימיים כדי שהספינות הגרמניות תוכלנה לעבור בביטחה. בפעם האחרונה שדבורה ראתה אותו, היה בבוקר בו עברו דרך מחנה הגברים עוד לפני מגפת הטיפוס. הוא רץ אליה וצעד לידה ואמר לה לא להתייאש כי עוד מעט והן תשוחררנה כי הרוסים מתקרבים בצעדי ענק והוא נתן לחברו שעובד במטבח חבילה עם שתי זוגות מגפיים ואוכל עבורן. הוא אמר שהטבח מכיר אותן ויזהה אותן וייתן להן את הדברים בהזדמנות הראשונה. את החבילה אף פעם לא קיבלו ואת הנס לא ראו שוב.

בהתחלת פברואר 1945, פינוי המחנה התנהל בעצלתיים עד אשר בסביבות העשירי לחודש, בלילה, העירו את כולם ואמרו שצריך להשלים את הפינוי מיד. כולן מיהרו להתלבש ולצאת לעבודה. מחצות עד שלוש לפנות בוקר העמיסו את השקים בקרונות הרכבת. אחר כך עבדו יום ולילה עד ל- 25 בפברואר. כשסיימו, מלכה נעלה את הדלתות עם המפתחות שהיו בידה ומסרה אותן חזרה לקצין האס.אס. הצעיר שנתן לה אותם.

באמצע העבודה, כשהסתכלו לכיוון היער מסביב למחנה, ראו להבות קופצות לשמים. דבורה שעלה את המשגיחה מה פשר הדבר אבל זאת רק צעקה עליה שתפסיק להתבונן מסביב ותתחיל לעבוד. כשדבורה התעקשה ושאלה שוב, היא התרגזה וצעקה עליה לחזור לעבודה ולא ענתה לשאלה. לילי לחשה לה שהפולנים שבמחנה פוצצו את הקרמטוריום (המשרפות) ולכן הגרמנים שורפים את גופות המתים ביער. יום לאחר סיום העמסת הרכבת, הן נחו עד שהגיע הפקודה לאסוף את החפצים, לקשור בשמיכה, ולהתכונן לפנות את המחנה, כי הרוסים קרובים מאד.

דבורה מלכה ולילי הלכו למשרד. הוורקמייסטר הזקן ביקש מהן להכנס לחדרו הפרטי שם ישב גם חברו מהסנדלריה, שותה מבקבוק. הוא הציע להן משקה אך הן סרבו. הזקן ביקש שישבו על מיטתו והחל בנאום פרידה. הוא אמר להן שהן יוצאות בעוד כשעה יחד עם הקצינים, עם עלות השחר. הקצינים יצאו על משאיות אך עליהן להתכונן לצעדה ארוכה, אולי מספר שבועות, עם משמר צבאי. משום שהרוסים כה קרובים יש סיכוי שתשתחררנה מהר יותר ממנו, כי הוא כבר זקן ויש סיכוי שלא יצליח להגיע חזרה לגרמניה. הבנות הודו לו שהיה טוב אליהן ועזר להן בגיהנום הזה. הוא הזהיר אותן אף פעם לא להגיע לסוף הטור, עליהן להשתדל להיות תמיד ראשונות, בחמשת השורות הראשונות אף פעם לא יותר מזה. הן לא הבינו אז למה הוא אמר את זה אך אחר כך הבינו שבהזהרה זו הוא הציל את חייהן. הן איחלו לו הצלחה והוא להן, ואז אמר שעליהן למהר כי הטור מתחיל להסתדר ועליהן להיות שם.

בינתיים ירד החושך והתחיל לרדת גשם. האופזיירין קראה לשלוש בנות , הגבוהות ביניהן, כולל מלכה, ללכת איתה. דבורה כמובן מאד נבהלה ורצתה להצטרף. קצינת האס.אס. הרגיעה אותה שהן הולכות רק לבחור בעוד בנות שתצטרפנה לטור שלהן. אחרי כחצי שעה הן עדיין לא חזרו

ואחרי שעה עוד לא ראו אותן. דבורה התחילה לבכות וליבב, למה לא התעקשה ללכת איתן. היא רצה החוצה לגשם והחושך ושם עמדה רטובה ובוכיה, מאמצת את חושיה כדי לראות אם אחותה חוזרת. עד שראתה אנשים מתקרבים, אך לא זיהתה אותם. היא לא זזה, פחדה אפילו לנשום, עד שכבר לא התאפקה וקראה למלכה בשמה. לילי, שיצאה אחריה ועמדה לידה, שמה לה יד על הפה שלא תצעק, כי זה יביא עליהן צרות. אך מלכה שמעה אותה וקראה אליה חזרה שהן באות. דבורה רצה לקראתה חיבקה אותה והתחילה שוב לבכות, הפעם מרוב שמחה.

עד שכולן הסתדרו בשורות, והטור הושלם, מלכה סיפרה שהן חזרו למחנה בו הוחזקו החולים. קצינת האס.אס. בחרה את אלה שהיו מספיק חזקות לצעוד ולקחה אותן. היא סיפרה שגם אירנה שהיתה השומרת שלהן בבלוק הישן היתה שם חולת טיפוס, אך למרות שהרגישה כבר יותר טוב היתה עדיין חלשה במיוחד בשביל מה שעמד לפניהן. היא זרקה עצמה על הריצפה ותפסה ברגלי הקצינה והתחננה שתיקח אותה אך זאת פקדה על הבנות לצאת והשאירה את אירנה מאחור, בטרקה את הדלת אחריה.

בינתיים הטור החל לנוע. כשהגיעו לכביש ראשי הצטרפו אליהן כחמש או שש מאות גברים. כך התחילו מנוסה בת כשבועיים דרך יערות ושדות בשלג ובקור של פברואר. יום ולילה צעדו. בלילה הראשון לא עצרו למנוחה כלל. את השומרים לא ראו, רק את הפנסים שהיו בידיהם ראו, ושמעו את הצעקות "שנל, שנל" (מהר, מהר). אחרי כשעתיים או שלוש שעות שמעו יריות. הן ניסו להסביר אחת לשניה שבודאי השומרים בהתחלת הטור מסמלים משהו לשומרים בסוף הטור. אך כשהתחיל להאיר השחר הן נדהמו לראות בעברן ליד היער בשולי הכביש, גופות של גברים בפיז'מות מפוספסות המוכרות, כשפניהם מכוסים במעילים. בפחד וביראה הסתכלו בגופות שהיו פזורות בצידי הכביש. יותר מאוחר נודע להן שטור אחר עבר במקום לפניהן ומי שלא יכל לעמוד בקצב ההליכה נורה, או מי שחשדו בו שעומד לברוח, גם כן ירו בו. הן הבינו שאלה היו היריות ששמעו בלילה. היו בין הגברים כנראה מי שחשבו שיוכלו להגיע ליער תחת חסות החשיכה ומשם יוכלו להגיע לרוסים ולהנצל. עתה הבינו גם למה התכוון הזקן כשהזהיר אותן.

לאחר הפינוי, הגרמנים שנשארו מאחור פיצצו את כל המחנה על החולים שנשארו בו.

לאחר שצעדו בלילה וכל היום למחרת, הן התחילו להתעייף. התחיל שוב להחשיך כשהיגעו לאיזה משק שם הוכנסו כולם לאורווה. להפתעתן קצין האס.אס. שנתן למלכה את המפתחות לקרונות הרכבת עמד בכניסה לאורווה. הוא לא הרשה לאף אחד להכנס עד שדבורה ומלכה הגיעו לידו ואמר להן שפעם הבאה עליהן להזדרז אם הן רוצות מקום לישון במקום לשבת כל הלילה. הקהל מאחוריהן החל לדחוף בעוצמה כזו שהן נפלו פנימה והקצין נדחף הצידה. הן מיד קמו ורצו לכיוון הקיר הרחוק ממולן. המקום היה קטן ולא היה מספיק מקום לכולם. האסירים ישבו בשורות אחד בין רגליו המפוסקות של זה שישב מאחוריו, נשענים אם הראש על הבטן של זה שישב מאחור. הגרמנים ניסו לחלק מין מרק סמיך בספלים ומעט לחם. לא כולם קיבלו. דבורה ומלכה שמו את הלחם בצד שישאר לבוקר.

בבוקר העירו את כולם. התחילו שוב לצעוד. מפעם לפעם הטור התפזר ואחר כך התיישר כשהן צועדות בדרכים ששה ימים רצופים, עד שהגיעו לאיזה מחנה צבאי שם נחו מספר ימים. הן הסתדרו במגורי החיילים הריקים וקיבלו סוף סוף מזון ואפשרות להתרחץ ולכבס את הבגדים התחתונים. כל בוקר מספר בנות נלקחו למטבח לקלף תפוחי אדמה. אחת מאחיות ויינברגר שגם כן הגיעו לכאן אך התאכסנו בבלוק אחר, השיגה עצמות מבושלות של סוס. היא הביאה ונתנה אחד לדבורה. היה עליו מעט בשר, ובדורה ומלכה לעסו את העצם משך יומיים, עד שדבורה שברה עליו שן.

ביום השלישי לשהותן במקום הזה באה אחת מבנות ויינברגר להגיד להן שאמא שלה נפטרה בלילה. היא היתה כבר חלשה מאד והבנות נשאו אותה כמעט כל הדרך עד כאן על גבן. אותו אחר צהרים קברו אותה. למחרת בבוקר היו שוב בדרכן, אף אחת לא ידעה לאן. האופזיירין עלתה על עגלת אספקה צבאית ונסעה קדימה. לפני היציאה לדרך כל אחת קיבלה מעט לחם, צידה לדרך. לילי איכשהו השיגה מעט גבינה ומרגרינה. כך שלפי חישובן, היה מספיק אוכל ליומיים לפחות.

כשיצאו לדרך היה בערך החמישי למרץ, ולאחר יומיים בשביעי לערך הגיעו לחוצות דנציג. מוקדם בבוקר לקחו אותם דרך העיר מצפון לדרום. בדרכם עברו תחנת רכבת שם ראו ערימות (להם זה נראה כהרים) של סלק. כולם כמובן מיד רצו לאסוף כמה שיותר כי כולם היו רעבים , עד שניתנה פקודה להמשיך ללכת. כשעברו ברחובות העיר, ראו אנשים מציצים מאחורי הוילונות והחלונות המוגפים. כשהגיעו לבתים האחרונים של העיר, מצאו ליד הכניסות סירים ענקיים עם תפוחי אדמה מבושלים. כל אחת רצתה מתפוחי האדמה וגם דבורה הצליחה לחטוף אחד אבל לילי הצליחה לקחת שלושה וכמובן התחלקה עם דבורה ומלכה.

אותו לילה מצאו שוב אורווה קטנה ללון בה. הם ישבו שם כמו סרדינים, אבל לאף אחד לא היה איכפת כי היה קר מאד וכך לפחות התחממו אחת מחום גופה של השניה. בבוקר, האופזיירין עמדה בפתח האורווה וקראה "יפנרין, איפה אתן?" היא חיפשה את דבורה ומלכה – היפניות, כינוי שניתן להן מההתחלה. כאשר הן ענו היא פילסה לה דרך אליהן ובידה שני ספלים, אחד עם תפוחי אדמה מבושלים ובשני חלב. אותו יום היא צעדה כל היום לידן. היא כבר היתה עייפה גם כן והיא עוד נשאה איתה תיק עם חפצים אישיים שלה. ביום הראשון של הצעדה הבנות כבר זרקו כל אחת שמיכה אחת. ובלילות הן שכבו על זו של דבורה והתכסו בזו של מלכה. השמיכה שנשארה לכל אחת לא היתה כבדה במיוחד והן רצו להראות לאופזיירין שהן אסירות תודה על תשומת הלב ולכן הציעו לשאת את התיק שלה. הן שוחחו עתה בחופשיות והיא נשברה וסיפרה להן שהעיר שלה תחת הפגזות זה ששה חודשים ומאז היא לא שמעה ממשפחתה והיא גם לא יודעת מה יהיה איתה.

בלילה שוב חיפשו ומצאו אורווה ללון בה למרות שבקושי שכנעו את האיכר לתת להם רשות. החיילים שעברו כבר במקום לקחו את הסוסים שלו והאורווה היתה ריקה. כל הלילה הרוסים הפגיזו את הסביבה אך זה לא הפריע להן לישון כי היו עייפות מאד. בבוקר, דבורה לא הרגישה טוב. זה היה בסביבות ה-10 במרץ. כל אותו יום הן צעדו ועצרו רק לאכול פעם אחת ובאותה הזדמנות מי שהיה צריך עשה את צרכיו בשדה. האופזיירין ביקשה שיקחו אותה על עגלת הלחם ממנו חילקו את ארוחת הבוקר. לחם של ק"ג אחד חילקו לעשר פרוסות. אותו לילה לא עצרו אלא המשיכו ללכת. בבוקר מצאו כי רבים נשארו מאחור והתמוטטו על הכביש. האופזיירין מעל העגלה קראה להן "יפנרין, בואו", ומלכה קראה חזרה "וויר קומן" (אנו באות).

אבל דבורה לא יכלה כבר ללכת ונפלה על ברכיה. היא אמרה למלכה שתמשיך הלאה ותשאיר אותה כאן כי היא לא מסוגלת ללכת עוד צעד אחד. מלכה הרימה אותה ועזרה לה ללכת עד לשולי הכביש והושיבה אותה ליד עמוד חשמל שהיה שרוע שם על האדמה. מלכה התיישבה לידה וכך הן ישבו ותהו מה יהיה איתן כשראו שתי דמויות מתקרבות לאט ובהססנות. הם שאלו "מי אתם" וכששמעו את מלכה עונה הן באו בריצה חיבקו ונישקו את האחיות ברגר. אלה היו הבנות התאומות של הרב מקלוז'. הן בקושי הספיקו להתיישב כשהופיע עוד דמות. זו היתה הבת הצעירה של גב' ויינברגר ז"ל. עתה, הן היו כבר חמש. החליטו ללון במקום, לכן החלו לפרוש שמיכות על הארץ כאשר ממול, מעבר לכביש נפתחה דלת ואלומת אור נפלה בדיוק עליהן. שתי דמויות הופיעו על הסף. הם עברו את הכביש ואז הבנות ראו בן ובת אך לא הצליחו לזהות אותם. כשהבת התחילה לדבר אז זיהו אותה כפולניה, שהיתה איתן במחנה שטוטהוף. מלכה סיפרה שהן נשארו מאחור ועתה אינן יודעות מה לעשות, לאן ללכת. הפולניה אמרה שהיא עם הבחור

ובעלי הבית עומדים לעזוב את המקום אך אם הבנות תשארנה ודאי ישוחררו על ידי הרוסים המתקרבים. היא לקחה את הבנות לתוך הבית, שם קיבלו ארוחה חמה וטעימה, ומרוב עייפות נרדמו מיד לאחר שאכלו.

בבוקר, התעוררו לרעש גדול. כשהציצו דרך החלון ראו קבוצה של כעשרים בנות תחת משמרם של שני חיילים וטור ארוך של משאיות עוברות בכביש. הבנות נראו כמתווכחות בינן לבין עצמן, ובינתיים החיילים קפצו על המשאית האחרונה שעברה במקום ונעלמו. בנות אלה היו רעבות אז התפזרו בכפר לחפש אוכל. הכפר היה נטוש חוץ ממשמר קטן של חיילים ומיליציה מקומית. אלה תפסו את הבנות החזירו אותן והכניסו אותן לבית בו שהו חמשת הניצולות האחרות. מאוחר יותר, הופיע קצין שהופתע לראותן, ושאל מי הן, והיכן השומרים שהיו צריכים לקחת אותן מפה. הבנות פחדו להגיד שהן ממחנה הריכוז כי הן נתפסו בשדות וזה יכול להתפרש כבריחה והקצין עלול להחליט לירות בהן. הוא קרא בינתיים לקצין גבוה אחר, שהחליט לבסוף לשים עליהן שמירה ופקד שיקחו אותן לפוצקו.

אז הן החלו שוב לצעוד. האחיות ברגר שוב השתדלו להשאר בשורה הראשונה. הוצבו עליהן שומר צבאי ושומר אזרחי עם נשק. זה היה בערך ב-11 במרץ. הן הלכו כל היום בלי הפסקת אוכל. בסביבות הצהרים בת אחת עזבה את הכביש וחיפשה מקום מסתור לעשות פיפי. החייל הגרמני חשב שהיא רוצה לברוח וירה לעברה. הבנות האחרות במיוחד החזקות יותר, קפצו עליו והחלו לצעוק. הוא נבהל, וברגע שעברה משאית על פניהם קפץ עליו וגם הוא נעלם. אז הן נשארו עם השומר האזרחי שלא הצליח לשמור שתלכנה בשורות ישרות. הן הלכו בקצב שלהן משני צידי הכביש. על הכביש עצמו המשמר שנשאר מאחור גם כן נס על נפשו. פתאום, החיילים באחת המשאיות זרקו להן לחם וסוכריות. הבנות הזדרזו להרים מהכביש את האוצר הלא צפוי. אחת מהן באה ונתנה למלכה ודבורה מעט לחם כי היא ראתה שהן לא התכופפו להרים מהכביש. כך, כשהן הולכות לאט בצידי הכביש, נעצר לידן קצין וורמכט רכוב על אופנוע. הוא, כמו קודמיו, היה סקרן לדעת מי הן, מניין באו ולאן מועדות פניהן. הוא סרב להאמין כשסיפרו שהן ממחנה הריכוז שטוטהוף משם נלקחו ליעד בלתי ידוע. הוא התנצל שאינו יכול לעזור במאומה, עלה לאופנוע ונסע. הן המשיכו ללכת ולחפש איזה כפר או משק שיוכלו לנוח בו. שתי בנות מליטה, שידעו פולנית, ניסו לשכנע את השומר שיעצרו במבנה הראשון שיראו.

כשסוף סוף ראו בית עם אור בוקע מחלון, כבר היה חושך. חמש בנות, דבורה, מלכה, שתי הפולניות והבת הקטנה של גב, ויינברגר, עם השומר שלהן ניגשו לדפוק על הדלת. להפתעתם התברר שזה היה מן מטה של הצבא הגרמני. כשביקשו רשות ללון בבקתה בקרבת מקום ושאלו אם אפשר לקבל מעט מזון, הקצין שישב מאחורי שולחן, קפץ על רגליו והבריח אותם בצעקות "שווין אראוס" (חזיר החוצה). הם ברחו, כולל השומר, כל עוד נפשם בם. בלית ברירה המשיכו ללכת, עד שבאמצע הלילה הגיעו לחוצות עיר רעשנית מאד. הם לא ידעו איפה הם ומה יקרה אתם במקום הזה.

השומר עצר אזרח אחד ושאל מה זה המקום הזה. ההוא ענה ששם העיר פוצקו, והגרמנים מפנים את העיר. כולם נעלצים לעזוב את בתיהם כי הרוסים באים. הם המשיכו לחפש, עד שהגיעו לתחנת מכבי האש ולהפתעתם ראו בחוץ את קצין האס.אס. המוכר להם משטוטהוף. הוא שמח לראותן, יעץ להן להשאר וללון בבניין הזה והבטיח שלמחרת יבוא לקחת אותן מכאן. הרבה גברים הסתובבו במקום, כל אחד סוחב משהו מכאן או לשם. אחד מאלה, יעץ להן לעלות לקומה השנייה כי שם חם יותר ויש קש על הרצפה. זה מה שעשו. הן נכנסו לתוך הקש ונרדמו מיד. לדבורה היה כבר חום גבוה.

בבקור התעוררו שוב לרעש והמולה וצעקות "אוסטריטן" (החוצה). מישהו היכה בקש עם שוט, וכשפגע במישהו וההוא צעק מכאבים, היה עליו לקום ולצאת מהמחבוא. דבורה התחילה

להתרומם, וחטפה את קצה השוט ליד העין הימנית. מלכה מיד משכה אותה בחזרה למטה ושמה יד על פיה. לאחר מספר דקות, דבורה לחשה לה שתקום ותלך כי היא לא מסוגלת ללכת גם אם חייה תלויים בזה. היא אמרה לאחרות לקום וללכת כי היא לא מסוגלת אפילו להרים את הראש. מלכה כמובן לא היתה מוכנה לעזוב אותה, והן שמעו גם את התאומות והבת של גב, ויינברגר לוחשות שגם הן לא קמות. הבנות לא ידעו זאת, אבל דבורה חלתה בטיפוס. אז הן החליטו כל החמש, מה שיהיה יהיה, והן נשארות ביחד.

לאחר כמה זמן, נסתררה דממה במקום והבנות נרדמו שנית. מאוחר יותר, הן שמעו התפוצצות אדירה, והגג אף מעל הבניין. כשהביטו למעלה, ראו את העננים בשמים. הנה בא הקץ, הן חשבו. כשעה לאחר מכן, הן שמעו "Hurrah, hurrah". הרוסים נכנסו לעיר לאחר שהפציצו אותה. כל מי שנשאר בעיר יצא להריע לרוסים. הבנות התרוממו לאט לאט, ובהיסוס יצאו ממחבואן. הפתעתן היתה גדולה כשראו מסביבן עוד אסירים שהתחבאו בקש, יוצאים מהמחבוא. לרוב הם היו גברים מליטה, והבנות שמעו אותם אומרים ביידיש לכל מי שמסתתר שיצא כי הרוסים כאן והם חופשיים סוף סוף. במאמץ רב ירדו הבנות מעליית הגג. דבורה רצה מיד מאחורי הבניין כי היה לה שלשול, ולא רצתה שיראו אותה. כשהאחרות ראו שהיא נעלמה, התחילו לקרוא בשמה ולחפש אותה. כשהיא הופיעה, נרגעו והחליטו ללכת העירה. הרחובות היו מלאים באנשים מחבקים ומנשקים את החיילים הרוסים. הזמן היה בערך 8 בבוקר, 20 במרץ 1945.

הבנות נעצרו בפינת רחוב וצפו במתרחש. על המדרכות עמדו הרבה אסירים משוחררים שנראו כמוהן, ואזרחים מקומיים בלבוש טוב יותר. כולם יצאו ממקום מחבוא כלשהו לקבל את פני הרוסים. החיילים צעדו באמצע הכביש. כולם צעקו להם "Hurrah, hurrah ". בכיכר המרכזית הומה האדם כולם בכו, צחקו, התחבקו, והתנשקו, כל אחד עם כל אחד. הבנות עמדו שם ותהו מה יקרה עכשיו. ברצונן היה למצוא מקום בו אפשר לעשות אמבטיה טובה, למצוא מיטה נקיה, בגדים וכמובן אוכל. כך הן עמדו מדברות בינן לבין עצמן, כשחייל רוסי התקרב אליהן. הוא אמר שהוא יודע מי הן כי בדרך לפוצקו הם שחררו מספר רב של בנות שנראו בדיוק כמוהן. הוא שאל מה נחוץ להן ומה בקשתן. כולן החלו לדבר בבת אחת, אך בעיקרון ביקשו את אותם הדברים "אמבטיה חמה, מיטה נקיה, ואוכל". הרוסי הצביע על בנין בן שש קומות לא הרחק מהמקום בו עמדו ואמר שזה בית חולים שהגרמנים רוקנו בעת מנוסתם. אם תלכנה לשם תמצאנה את כל מה שביקשו.

לאחר שנפרדו מהרוסי והודו לו, הן מיהרו לבית החולים. כשנכנסו לבנין, החליטו קודם לבדוק את כל הקומות ולאסוף כל מה שנחוץ להן בחדר אחד. המיטות שהן מצאו עוד היו חמות וסימני הגוף של הפצועים עוד היו ניכרים על הסדינים והכריות. הכל היה מלוכלך בדם הפצועים שלילה קודם נלקחו על ידי חבריהם לאוניה שחיכה להם בנמל. כששה שבועות לאחר מכן הבנות שמעו שכל האסירים שנאספו והפצועים שנלקחו מבית החולים, הפליגו על אוניה באותו יום בו הרוסים נכנסו לפוצקו. זמן קצר לאחר מכן האוניה עלתה על מוקש וירדה למצולות עם כל הנוסעים שהיו על סיפונה. לו היו קמות והולכות כשהגרמנים קראו לכולם לצאת מהמחבוא, היו גם הן טובעות בים הבלטי.

הן אספו את כל הבגדים והמצעים הנקיים שמצאו בחדר האחיות, לחדר אחד שנראה להם כחדרו של הרופא. לידו היה עוד חדר צמוד לחדר אמבטיה. הן הכינו ארוחה ממזון שמצאו והתחילו לנקות את החדרים שלקחו לעצמן. הביאו שולחן והציבו אותו באמצע החדר הגדול, ומשום שהיו שם רק שתי מיטות, הביאו גם ספה. התאומות ישנו על מיטה אחת, מלכה ודבורה על המיטה השניה, והבת החמישית על הספה. הן כיסו את המיטות בסדינים לבנים נקיים, וכשסיימו את כל העבודה עשו אמבטיה טובה, אחת אחרי השניה. הן לבשו בגדים תחתונים חדשים ונקיים. התיק של האופזיירין היה עדיין אצל מלכה ובו הן מצאו זוג נעליים מבד שהתאימו לדבורה. מלכה מצאה

באחד מחדרי האחיות זוג נעליים שהתאימו לה. את הבגדים המלוכלכים ומלאי הקרציות ופשפשים, שרפו באש שעדיין בערה מתחת לדוד המים במרתף.

כשסיימו, כבר היה ערב, ומפני שהיו עייפות מאד החליטו ללכת לישון מוקדם. אך כשנרגעו וכמעט נרדמו, שמעו צעדים וקולות על המדרגות ובמסדרון. זה נשמע להן כמו רוסית. אחת התאומות קפצה מהמיטה ונעלה את הדלת. היתר גם כן קמו ובשקט דחפו את הספה לפני הדלת ועליה שמו את השולחן. מבוהלות, התישבו בפינה הרחוקה מהדלת קרובות אחת לשניה והתפללו שהלילה יעבור בשלום. הן ידעו, שאם החיילים יחליטו לשבור את הדלת, אין להן לאן לברוח. הן הקשיבו במתח לכל הרעש שבא מהמסדרון, עד ששמעו מישהו קורא ברוסית, ואת החיילים רצים במדרגו. אז הן התרוממו והביטו דרך החלון וראו אותם עולים לג'יפ ונוסעים. הן שיערו שאלה היו חיילים שיכורים חוגגים את נצחונם ומחפשים בילויים. כשנרגעו חזרו למיטות וישנו עד מאוחר בבוקר.

התאומות בישלו ארוחת בוקר, מלכה סידרה את החדר, ודבורה, שהיה לה חום, החליטה לא להשאר במיטה אלא קמה והתלבשה. שוב שמעו קולות במסדרון, אך הפעם בפולנית.
קול אחד היה מוכר. הן הזיזו את הספה מלפני הדלת, פתחו אותה, ובמסדרון מצאו את אחד הרופאים שהיה בשטוטהוף והצליח להימלט מהגרמנים גם כן. כשהוא ראה אותן, חיבק ונישק אותן וכל הזמן אמר כמה שהוא מאושר לראות שהן נשארו בחיים. לאחר הפגישה המרגשת, ביקש מהן ומשני הגברים שהיו עמו לבוא איתו למשרד. הם התישבו מסביב לשולחן והחלו לדון בעתיד.

הרופא שאל את הבנות מה תוכניותיהן לגבי הנסיעה הביתה. הוא אמר שהוא זקוק לעזרה כאן בבית החולים. צריך להחליף מצעים, לנקות את החדרים, לרחוץ את הקירות, ולהכין את בית החולים לקליטת הפצועים הרוסים שבוודאי יגיעו בקרוב. הוא הסביר שבכל מקרה, הרכבות עדיין לא נוסעות משום שהגרמנים הרסו את פסי הרכבת ויש קודם לתקנם. חוץ מזה, עליהן להיות בהסגר עד שיווכח שאינן חולות באיזושהי מחלה מדבקת. הוא בעצמו יחפש את הרופאים והאחיות המקומיים שעשויים להיות עדין בסביבה.

הבנות הסכימו להשאר. למחרת מוקדם, התחילו בעבודת הניקיון. הן עברו קומה קומה, חדר חדר, עם מברשות, מים וסבון. אחרי הצהרים הרופא בא עם אשה שהציג כאחות הראשית שמעתה תארגן את העבודה. לפנות ערב, דבורה הרגישה רע מאד. היה לה חום גבוה מאד, ומלכה ישבה לידה כל הלילה וטיפלה בה. בבוקר, ברגע ששמעה את הרופא, רצה להביא אותו לדבורה. הוא מיד נתן הוראה לקחת אותה למחלקה, כדי שהבנות האחרות בחדר לא תדבקנה ממנה. היא הועברה לקומה הראשונה שיועדה לחולי טיפוס. בינתיים, במקום חיילים רוסים המחלקות התמלאו באסירים משוחררים. הרוסים מצאו מאות אנשים מסכנים עם רגלים וידיים קפואות. תוך יומיים כל המיטות היו תפוסות.

מלכה עבדה כשבוע בחדרי האמבטיה, שם הפשיטו את החולים, רחצו וחיטו אותם לפני שעברו למחלקה המתאימה. דבורה הלכה והחלימה. היא כבר קמה מהמיטה וטיילה בחדר כשמלכה נכנסה באמרה שהיא חושבת שיש לה חום. היא הלכה לרופא והוא מיד נתן לה הוראה לשכב במיטה השנייה שהיתה בחדר. אחר כך, דבורה חזרה לחדר הראשון שהיה להן עם שאר הבנות, אספה את הדברים שלה ושל מלכה ולקחה לחדר החדש. מלכה היתה חולה מאד. המחלה התבטאה אצלה בצורה יותר קשה מאשר אצל דבורה.

כשדבורה היתה חולה, היא זוכרת שרק מחשבה אחת עברה במוחה – לחזור הביתה שם מחקים בני המשפחה, אבא, אמא, האחים והאחיות. עליהן להגיע בשלום הביתה. עתה כשמלכה שכבה מחוסרת הכרה, היא החליטה שגם אחותה תחלים והן תחזורנה ביחד. בלילה הראשון, כשמלכה

שוכבת קודחת מחום, היא שמה לה על הראש והחזה קומפרסים עם מים קרים, ופעמיים עברה על כל הגוף עם סמרטוט לח בנסיון להוריד את טמפרטורת הגוף שלה. כך עברו יומיים.

ביום השלישי, היה נדמה לה שאחותה הפסיקה לנשום. בקוצר רוח ובדאגה רבה חיקתה שהרופא יגיע. ברגע שראתה אותו היא רצה אליו ובבכי התחננה שיבוא לעזור לאחותה. אבל, כשבדק אותה, רק הניע את ראשו בעצב ולחש לה שאין לצערו באפשרותו לעזור. אין תרופות חוץ ממעט אספירין שהגרמנים שכחו, לכן עליה להמשיך עם הקומפרסים ולהתפלל. הוא גם אמר לה שתנסה לטפטף מעט חלב או מים לפיה של החולה. היא ניסתה לעשות כך, אך לא הצליחה לפתוח לה את הפה. מלכה היתה כבר מחוסרת הכרה שלושה ימים. אף את צרכיה עשתה במיטה. דבורה ניקתה אותה והחליפה מצעים, וכיסתה אותה עם מספר שמיכות. היא אפילו ניסתה לשים בין שפתיה קש ולטפטף דרכו מעט נוזלים אך מלכה לא יכלה לבלוע.

זה היה הקש ששבר את גב הגמל. היסטריה אחזה את דבורה. בכוח רב תפסה את כתפיה של מלכה והתחילה לנענע אותה ולצעוק עליה:"את שומעת אותי? אבא מחקה לנו בבית ואני לא חוזרת הביתה בלעדיך ואם לא תשתדלי להתגבר ולהשטלת על עצמך ולהחלים, אקפוץ לים הבלטי". היא צעקה הרבה זמן – "את שומעת אותי? אבא מחקה לנו".

לאט לאט, מלכה פתחה את העיניים ולחשה שתעזוב אותה, היא רוצה לישון. ואז נרדמה וישנה יממה שלמה. דבורה שוב נבהלה, ורצה לקרוא לרופא. לאחר שבדק אותה, אמר כשחיוך גדול על שפתיו שתיתן לה לישון כי זו שינה בריאה, החום ירד והקשה כבר מאחוריהן. כל אותו יום, דבורה ישבה למרגלות המיטה עוקבת אחר כל נשימה וכל תזוזה של אחותה. כך ישבה גם בלילה עד שנרדמה.

כשהתעוררה, ראתה את מלכה מסתכלת עליה במבט נורמלי לחלוטין. היא קמה וחיבקה את אחותה ושאלה איך היא מרגישה. מלכה אמרה שהיא רעבה. כמובן מלים אלו עשו את דבורה למאושרת מאד. היא הסתכלה מסביב בחדר וראתה קנקן חלב שהאחות כנראה הביאה מוקדם בבוקר כשהן עוד ישנו. הביאה למלכה וזו שתתה כחצי מהכמות לפני שהתעיפה ונרדמה שוב. למחרת כבר אכלה מעט דייסה ותפוחי אדמה מבושלים. בתוך שבוע קמה מהמיטה, אך היתה חלשה ודבורה היתה צריכה לתמוך בה ולעזור לה ללכת לשירותים.

עוד שבוע עבר כששתיהן מתחזקות, ואז בה הרופא ואמר שיש צורך לפנות את החדר לחולים אחרים. הוא שאל אם הן רוצות להכנס להסגר, שם מחכים כל אלה שמתכוננים לנסוע הביתה. הן אמרו שבאמת אינן רוצות שוב לבלות במקום צפוף עם הרבה אנשים דחוסים בחדר אחד. הוא אמר שיחשבו, בינתיים הוא ימצא להן תעסוקה עד אשר הרכבות ינועו שוב על הפסים אך הזהיר שזה עשוי להיות רק באפריל. בערב, חזר אליהן עם הצעה. מכיוון שהן כבר בריאות ועל הרגליים, הן יכולות לטפל בילדה קטנה חולה בסקרלטינה הנמצאת בבידוד במחלקת הילדים. הן יכולות להתחלף ביניהן בטיפול ומשך הזמן הזה לאגור כוחות לנסיעה הארוכה המצפה להן. למחרת עברו למחלקת הילדים.

אותו ערב, הגיעו שני אחים מקלוז', שהיו גם כן בשטוטהוף, לבקר את אחיות ברגר. הם הגיעו לבית החולים כי אחד מהם איבד שתי אצבעות שקפאו. הם סיפרו שהם מתכוננים לחזור הביתה עם או בלי רכבת. כשהזכירו כמה קר עדיין, דבורה לקחה את המעיל ששמרה תחת לכר שלה ונתנה להם. הם הבטיחו שכאשר יגיעו לקלוז' יודיעו לשלטונות שהן בחיים וברגע שיתאפשר להן גם הן תחזורנה הביתה.

במחלקת הילדים, החדר היה מרווח עם שירותים צמודים. עוד אותו יום הביאו את הילדה, בערך בת 5, בלונדינית חמודה עם עיניים כחולות. היא כבר היתה עם חום גבוה. האחיות ברגר טיפלו

בה כשלושה ימים. רחצו אותה, החליפו מצעים, ושמרו על ניקיון החדר. בסוף, החום ירד והיא יכלה להתישב ולאכול מעט דייסה. הוריה באו כל יום ודבורה או מלכה היו מרימות אותה ליד החלון שתוכל לדבר אתם. כמובן הבנות לא ידעו פולנית ולכן לא יכלו לדבר עם ההורים או הילדה. אמא של הילדה הביאה להן סל יפה במתנה והן החליפו אותו תמורת בצלים שאחות אחת בבית החולים הביאה להן. הן הרגישו את הצורך לאכול בצלים. כשקיבלו אותם, אכלו אותם כמו תפוחי עץ, ב"ביס"ים גדולים ועסיסיים.

לאחר כשלושה שבועות, הילדה הבריאה וההורים שבאו לקחת אותה הביתה נתנו למטפלות המסורות כ- 200 זלוטי (כסף פולני). זה היה כבר השבוע האחרון באפריל, 1945. הבנות נשארו במחלקת הילדים, שם עזרו לאחיות לטפל בחולים הקטנים. זה מצא חן בעיניהן, משום שהיה רגוע יותר משאר המחלקות ואיפשר להן לאגור כוחות לקראת המסע הארוך העומד לפניהן. מפעם לפעם היה להן זמן לטייל בעיר. כך, אחרי צהרים אחד, בסוף אפריל, היו בדרכן חזרה לבית החולים כאשר שמעו מעין שריקה. רעש שהיה מוכר להן. פצצה עפה באוויר. הן התחילו לרוץ, למצוא מחסה, אך לא באה ההתפוצצות האופינית. צוללת גרמנית, הפציצה את פוצקו, מהים. פצצה אחת עברה ברחוב, נמוך לקרקע, הרסה בית ונתקע בשער ברזל בלי להתפוצץ. בדרכה, פגעה באשה שעברה ברחוב, ושברה את שתי רגליה. מלכה ודבורה עברו לידה כאשר כבר העלו אותה על אלונקה. כשהגיעו לבית החולים התברר שפצצה שניה חדרה דרך הגג לקומה העליונה ונעצרה על ספה, גם בלי להתפוצץ.

הן מיהרו למצוא את הרופא כי שמעו שמועות בעיר כי בראשון למאי עומדת לצאת הרכבת הראשונה לדנציג. הוא בדק את שתיהן והיה מרוצה. הזמן שבילו במחלקת הילדים הועיל להן והן היו בריאות וחזקות דיין כדי לעמוד בנסיעה. הוא הסביר להן כי קודם עליהן לשבת בבידוד ל- 24 שעות כדי שבאופן רשמי יהיה רשום שעזבו את פוצקו בריאות. הן הודו לו על כל מה שעשה למענן, נפרדו מכל מי שהכירו, ובאותו ערב עברו למחלקת הבידוד שהוקם בבית פרטי ליד בית החולים.

כשהגיעו לשם, דבר ראשון שעשו הוא ללכת לאחות הראשית להירשם. היא כבר ידעה על מי מדובר משום שדברה עם הרופא בטלפון. היא אמרה להן כי רשמה אותן בקבוצה היוצאת כבר למחרת בבוקר. להפתעתן הן פגשו שם את לילי ברוט. היא היתה האחראית על החדר אליו הופנו ללינת אותו לילה. הן קירבו את המיטות אחת לשניה שתוכלנה לשוחח ולרקום תכניות לעתיד בלי להפריע לאחרים שישנו באותו חדר. בהתחלה לילי אמרה כי ברצונה לשוב לדורטמונד בגרמניה לחפש את בעלה, בתקוה שניצל וחזר הביתה. לאחר שדבורה ומלכה סיפרו שבכוונתן להגיע לערד, שם נמצא אחיהן אבינועם, היא החליטה להצטרף אליהן כי יותר בטוח לנסוע ביחד. אחרי שהנסיעה לגרמניה תהיה קלה יותר היא תחזור הביתה לבד.

בראשון למאי, כשלושים גברים ונשים, רובם פולנים ואסטונים, הובאו במשאית לתחנת הרכבת. הרכבת שחיכתה להם היתה בעלת קטר, שתי קרונות בלי חלונות עם ספסלים מעץ מחוזקים לרצפה עם מסמרי ברזל גדולים. הנסיעה לדנציג היתה קצרה, כך שלא היה איכפת לאף אחד שלא נוח, העיקר שהיו בדרך הביתה. בדנציג, היו צריכים לחכות לרכבת שניה. כשזו הגיע לתחנה, כבר היתה עמוסה בנוסעים שחלקם ישבו על המדרגות. דבורה איבדה את מלכה ולילי בדוחק, ונבהלה. היא החלה לצעוק "לילי, וורטומיג" (לילי, חכי לי), שוב ושוב. לפני שהספיקה להבין מה קורה, היתה מוקפת בחיילים רוסים. גם מלכה ולילי הורדו מהרכבת והחיילים כל הזמן צעקו "נמצקי, נמצקי" (גרמנים, גרמנים).

הבנות ניסו להסביר כי הן היו שבויות של הגרמנים, והרוסים הם ששחררו אותן, אך ללא הועיל. הרוסים לא הבינו מילה ממה שהן אמרו, והן לא ידעו רוסית. עתה, התקהלו סביב הקבוצה סקרנים רבים. הבנות נהיו היסטריות כי הרכבת עמדה לצאת את התחנה, והן לא ידעו מתי תהיה

עוד אחת לכיוון רומניה. כשפרצו בבכי מתוסכל, שני גברים שאלו את הרוסים מה קורה. אחד מהם קרא לחיל הצידה, פתח כנף אחד של מעילו והראה משהו לחייל. להפתעת כולם, החייל הצדיע, קרא לחבריו והם הסתלקו מהמקום. שני הגברים המסתוריים, אחזו בחבילות של הבנות ביד אחת, ובשנייה תפסו אותן בזרועות והחלו לדחוף אותן לכיוון קרון משא בסוף הרכבת. זרקו את החבילות פנימה, הרימו את הבנות, וקפצו מהר אחרינן לתוך הקרון כי הרכבת החלה כבר לנוע. הם נתנו להן כמה שמיכות שהן פרשו בפינה והתיישבו שלושתן קרובות אחת לשניה. הן היו מבוהלות מאד. שני הגברים היו רגועים ובלי לדבר אף מילה הושיטו להן לחם, גבינה, נקניק ושתיה. הן לחשו תודה, החלו לאכול.

לאחר זמן מה, התרגלו לחושך שבקרון, ואז הבחינו בעוד שני גברים בפינה אחרת של הקרון, ובקופסאות גדולות וקטנות. ורק אז שני הגברים שבאו לעזרתן הציגו את עצמם. הם היו יהודים מלודז'. פרטיזנים שלחמו לצד הרוסים. הם הסבירו שהם בדרכם לפלסטינה. ברגע שיוכלו לסדר את מעבר הגבולות הם יצאו לדרך. הקופסאות והחבילות בקרון מלאים רהיטים, כלי בית ומזון. הבנות שאלו למה כל החפצים האלה אם הם ממילא עוזבים. הם הסבירו שארבע-חמש שנים הם היו ביערות ומערות ועתה הם לוקחים מהגרמנים שברחו בפני הרוסים מה שהם לקחו מהיהודים. כשהגרמנים נסוגו ממקום מסוים והרוסים נכנסו אחריהם, בכל עיר או כפר, הפרטיזנים נכנסו בעקבותיהם וכל מה שיכלו להזיז הם לקחו, ארזו, ושלחו קדימה ברכבות משא.

בצהרים, שני במאי, הרכבת עצרה בטצאו (Tezew) שם חנו לשעתיים בערך. כולם ירדו ורצו לתחנה כדי ללכת לשירותים. בחדר ההמתנה חיקו אחיות של הצלב האדום וחילקו למי שרצה מרק חם, לחם, קפה ומים. כאן הקשיבו כולם לרדיו וכאן שמעו לראשונה כי ברלין נפלה והיטלר "קפות". הכל נגמר. כך ישבו בחדר ההמתנה אכלו ופטפטו במרץ, אודות החדשות הטובות כשדבורה שמה לב לזקן וילד יושבים בשקט בפינה ומביטים בהם. היא קמה התקרבה אליהם והציע לזקן לחם, אך הוא לא רצה לקחת ואמר לה שתיתן לילד. היא שאלה אותו מניין הם. הוא סיפר כי הם היחידים שניצלו מהמשפחה שהרוסים רצחו כשנכנסו לכפר שלהם. הוא סיפר שמנסה להגיע לאחותו בגרמניה. הוא המשיך וסיפר ששמו אותם במחנה סגור ועכשיו שחררו אותם. לילי התקרבה ומשכה את דבורה משם באמרה שאינה מרחמת עליהם כי הם אלה שעשו אותו דבר להם ורצחו את יקיריהם. הפרטיזנים הידידים של הבנות, באו לקחתן חזרה לרכבת. גם הם התרגזו שדבורה נתנה לאנשים אלה מהלחם שלה. בערך בארבע אחה"צ הרכבת יצאה שוב לדרך. כעבור עשרה ימים ב- 12 למאי הגיעו לוורשה. הנסיעה היתה ארוכה ומעיפת. פעמים רבות הרכבת נעצרה על מסילה צדדית לחכות לרכבת אחרת שתעבור על פניה. הרכבות האלה היו ארוכות ועמוסות בבני אדם ובציוד צבאי, חיילים רוסים ואסירים משוחררים משבי שנסעו לכל קצות אירופה בכיוון החזית או לכיוון הבית.

בוורשה, הידידים לקחו את הבנות למשפחה יהודית, שם התרחצו קיבלו ארוחת ערב חמה, וישנו במיטות נקיות. למחרת הבנים אספו אותן ונסעו לתחנת הרכבת וכולם המשיכו את מסעם יחד. לאחר ארבע ימים, הגיעו ללודז' (17 במאי). אחד מהבחורים היה בן המקום ולקח את כולם אליו הביתה. אשתו, הן ראו, לא היתה מאושרת במיוחד לקבל אורחים לא קרויים. הדירה שלהם היתה קטנה מאד והיו להם שני ילדים קטנים. הצעיר נולד בהרים משך המלחמה, הבכור היה כבן שש. התברר שכאשר נמלטו מפני הגרמנים, הוא היה עוד תינוק. ההורים סיממו אותו והכניסו אותו לשק ואביו נשא אותו על הגב כל הדרך. בדרך הגיעו לנהר, והחליטו ללכת בתוך המים כדי לא להשאיר עקבות ואז האב הרים את השק מעל לראשו כי המים היו עמוקים והגיעו לו עד הצואר. הם הלכו לילה שלם במים כדי שגם כלבים לא יוכלו לעכוב אחריהם. כל זאת סיפר עוד ברכבת, לפני שהגיעו ללודז'. אותו ערב, אשתו הכינה ארוחת ערב ולאחר מכן הבנות התרחצו במים קרים, כי עדיין לא היה סידור למים חמים בדירה, וחברם פתח שלוש מיטות צבאיות בחדר הילדים. היה צפוף, והבנות הרגישו לא נעים, גם בגלל שהאשה לא חייכה אף לא פעם אחת כל הערב. בבוקר, לאחר ארוחת בוקר, הבנות ביקשו מחברם שיקח אותם לשלטונות המקומיים כי

יש צורך באישורים למעבר בגבול ואולי יוכלו להשיג מעט כסף, כי הזלוטי שקיבלו בפוצקו מהורי הילדה שטיפלו בה, אזלו ולפניהן עוד דרך ארוכה.

הן רצו להגיע לצ'רנוויץ שם תכננו לעבור את הגבול לרומניה. הוא הכיר את הקצינים במטה הרוסי, לכן לקח אותן לשם והציגן בפני המזכירה שביקשה מהבנות להכנס למשרד. הקצין שישב שם היה בדרגה גבוהה עם הרבה עיטורים על החזה. הוא ביקש בנימוס רב שישבו והחל לשאול אותן שאלות רבות. תוך כדי התשובות הן סיפרו לו את סיפורן בפרוטרוט. ואז שאל אותן שאלה מפתיעה: האם הן יכולות להוכיח כי סיפורן אמת. כמובן שהן לא מצאו תשובה לשאלה זו. הוא קם וביקש מהן לבוא לחדר אחר, אחת אחרי השניה. כשהגיע הטור של דבורה, היא נכנסה בהססנות וסגרה את הדלת. הקצין עמד באמצע החדר עם ספר ביד. הוא הושיט לה את הספר וכאשר היא לקחה אותו ופתחה אותו הופתעה לראות כתב עברי. היא זיהתה את הספר כסידור תפילות. הקצין אמר לה לקרוא. היא קראה וכל הזמן חשבה על המשפחה היהודית שגרה בבית הזה, ותהתה מה קרה להם ואיפה הם עכשיו, אולי יחזרו וימצאו כי ביתם משמש מטה הצבא הרוסי.

כשסימו להוכיח את סיפורן, הקצין נראה מרוצה והבטיח לנסות למצוא קבוצה רשמית מאורגנת שהבנות תוכלנה להצטרף אליו לנסיעה עד רומניה. הוא הסביר להן שלשלוש בנות בגפן הנסיעה הארוכה מסוכנת. לאחר מכן קם ועזב את המשרד, אך ביקש שתחקנה לו. לאחר זמן מה, חזר מרוצה עם חיוך על הפנים. הוא אמר שמצא קבוצה המתארגנת בצ'סטוכובה. הוא נתן להן כתובת וכרטיסי רכבת. את שארית היום בילו בטיול בעיר. את ארוחת הצהרים אכלו במסעדה קטנה, נקיה וזולה. אחר כך קנו לחם ונקניק שיהיה צידה לדרך. את הלילה בילו שוב בדירת חברם. למחרת בבוקר הוא לקח אותן לתחנת הרכבת ועזר להן למצוא מקומות ישיבה ביחד. הן הודו לו על כל מה שעשה למענן, התחבקו והתנשקו והוא קפץ מהרכבת כשזה החל לנוע. הן נפנפו לו מהחלון וזו הפעם האחרונה שראו אותו.

חמישה ימים נסעו עד צ'סטוכובה. פעמים רבות הרכבת הוסטה למסילה צדדית ולפעמים חיכו שעות רבות עד שהיה בטוח להמשיך בנסיעה. פעם עצרו בתחנה של כפר קטן. אחת מהמקומיות הלכה הלוך ושוב לאורך הרכבת מוכרת את תוכן הסלים שעל זרועה. הבנות קנו בכסף שנשאר מעט חלב, לחם וכמה ביצים. לא היה אפשרות לבשל, אז עשו שני חורים קטנים בביצים ומצצו את תוכנן.

ב- 26 במאי, מאוחר בלילה, הרכבת נכנסה לתחנה בצ'סטוכובה. עד שיצאו מהתחנה לא נשאר אף אחד בסביבה חוץ מעגלה אחת עמוסה בנוסעים ומטלטליהם. וזה גם כן עמד כבר לצאת לדרך. הן לא ידעו את השפה, אז רק הראו לעגלון את הפתק שהקצין בוורשה נתן להן ועליו רשומה כתובת. העגלון עשה סימן שהוא יודע היכן זה, ושיעלו על המזוודות מאחור. הן היו כמעט האחרונות על העגלה כשזה נעצר לפני בנין שנראה כמו בית ספר. הן ניגשו לכניסה ודפקו בדלת. לא היתה שום תשובה. בינתיים העגלה נסעה ונעלמה. היה לילה, חושך, נפש חיה לא היה ברחוב. הן החליטו לחפש כניסה אחורית לכן הלכו מסביב מאחורי הבניין. שם מצאו שער קטן שנפתח על שביל שהוביל למבנה קטן יותר. כשדפקו בדלת, היא נפתחה והן הוכנסו לחדר מרווח, בו מצאו שלושה בחורים מ- Erdey (איזור דרום מערבי של רומניה) ושתי בנות בערך בגילן. אחד הבחורים, מיהאי (Mihaly) מביסטריצה (Beszterce, Bistrita) בן 26 או 28, השני מ- מרה מורש (Marosvasarhey, Mara-Mures) כבן 18 או 20 ושמו אוביץ אוצי (Ovich Ocsi), והשלישי יותר מבוגר בערך בן 36-38 מ-סוטמאר (Satu-Mare). הבנות היו מ-Nagyvarad. כמו כן, היו שם כשלושים או ארבעים גברים רומנים שנלקחו לעבודת כפייה על ידי הגרמנים. מיהאי קיבל אותן והציג עצמו כמנהיג הקבוצה הרומנית ואמר שלמזלן הן הגיעו בזמן משום שבבוקר הקבוצה יוצאת לדרך לכיוון צ'רנוביץ. הוא דאג לארגון, להספקת מזון, וסידר כך שכל הקבוצה תיסע יחד ברכבת. הבנות הציגו את עצמן כאחיות. עוד לפני שעזבו את בית החולים

בפוצקו, הרופא נתן להן סמלים של הצלב האדום באמרו כי אם ישימו אותם על השרוול יתייחסו אליהן אחרת. מה שנשאר מאותו לילה הן בילו בפינת החדר. מיהאי השיג להן אוכל חם ושמיכות נקיות. הן פרשו את השמיכות על מזרונים שהיו על הרצפה ולאחר שאכלו הלכו לישון.

מוקדם בבוקר, התכוננו להמשך מסען הארוך והאיטי הביתה. לאחר ארוחת בוקר, מיהאי ביקש מכולם לצאת ולהסתדר בטור שיוכלו ללכת בצורה מסודרת לתחנת הרכבת. הם יצאו בלווית חיילים רוסים לתחנת הרכבת. שם חיכה להם רכבת משא. הבנות עם עוד שתי הבנות יחד עם מיהאי ואוצ'י, השתלטו על קרון הצלב האדום. מיהאי הופיע עם בקבוק וודקה שנתן לחייל הרוסי שנסע איתם בקרון, וזה החזיר להם טובה והצליח להשיג עבורם מכל טוב, בצורת מזון ומים. בעצם, החיילים הרוסים נסעו איתם בגלל הרומנים שהם רצו להבטיח את חזרתם לארצם. הרכבת החלה לנוע, והם יצאו לדרך מצ'סטוכובה לצ'רנוביץ בתקווה שעוד מעט יגיעו לארד, שם מחכה המשפחה לבואן.

הם הגיעו לצ'רנוביץ ב- 11 ביוני, מאוחר אחר הצהרים. הרוסים חיכו עם משאיות ולקחו אותם למחנה צבאי בו החזיקו את כל משוחררי מחנות הגרמנים עד שסידרו להם ניירות ותחבורה שאיפשרו חזרתם הביתה. מיהאי הציג עצמו כראש הקבוצה הרומנית, והצליח לסדר לבנות חדרים נפרדים. לאחר הנסיעה הארוכה והלא נוחה כולם היו עיפים מאד כך שאחרי רחצה טובה כולם הלכו לישון. מוקדם בבוקר העירו אותם הרוסים וביקשו שיעמדו בשורה. זה כמובן הביא זכרונות לא נעימים בכלל, אך היה הבדל גדול ביחס של הרוסים שהיו אדיבים ומנומסים כך שהם לא נשארו מודאגים לזמן רב. הרוסים שאלו לשמם, ארץ מוצאם, ומשלוח ידם. כאן, לא היה צורך בתופרות, לכן הבנות מצאו עצמן בחדר אוכל הקצינים כמלצריות. כולם קיבלו שמיכות, מגפיים ומעילים. הכל להפתעת כולם מתוצרת ארה"ב, כמו החמאה, לחם וסוכר, סיגריות והשוקולד שחילקו פעם בשבוע. הבנות החליפו עם הבנים את הסיגריות עבור שוקולד. המגפיים היו במידות גדולות, אז כאשר הבנים קיבלו אישור לצאת לעיר הם מכרו אותם בשוק השחור. בקיצור, המצב היה טוב יחסית.

למרות זאת ששה השבועות שבילו במחנה הצבאי נראו להן ארוכים והן חיכו בקוצר רוח להודעה שהן יכולות להמשיך את דרכן הביתה. בשבתות ובימי ראשון, גם הבנות קיבלו אישורים לצאת לעיר וגם הן בילו את רוב זמנן בשוק השחור שם היה אפשר לקנות מכל טוב – מזון, ביגוד, והנעלה. הן קנו נעליים מתאימות במקום המגפיים, ופירות שלא טעמו כבר זמן רב. בינתיים, אוצ'י אוביץ התאהב במלכה ובשל כך בילה הרבה זמן בחברתן והראה להן תשומת לב רבה.

הם היו שם במחנה זה כ- 28 יהודים יוצאי רומניה, וכ- 700 רומנים נוצרים שעבדו בשדות. היו שם גם הולנדים, דנים וצרפתים. והרבה מאד הונגרים, חלק עם משפחות. לרוב אנשים צעירים שחיכו לאפשרות לנסוע הביתה. חלק מהגברים נישאו לנשים רוסיות, וחיכו לאישורי הנסיעה שלהם.

מצבן של האחיות ברגר היה טוב. אחרי שהקצינים אכלו את ארוחתם, הן היו מתישבות ואוכלות את שלהן, ורק אחר כך היו מנקות את חדר אוכל כולו. משום שהגישו את ארוחת הערב די מוקדם, הן התרגלו לקחת חמאה, נקניק גבינה וחלם מהמטבח לאכול בלילה כשלילי והאחרות חזרו מהעבודה שלהן בחלק אחר של המחנה.

לאחר כשישה שבועות, אחד מהבנים בא לחדר הבנות לומר להן שהוא שמע שוועדה מרומניה אמורה להגיע למחנה. עליהן לגשת למפקד ולנסות לברר במה מדובר. הן הלכו אל משרדו של מפקד המחנה ושאלו אותו כמה זמן הן עוד צריכות להשאר כאן. אולי הוא יכול לתת להן אישורים הדרושים לעבור את הגבול לרומניה. הוא ענה להן שעליהן להתעזר בסבלנות משום שמגיעה ועדה מרומניה להחליט מי יהיו הראשונים שיעברו את הגבול. מאותו יום הן צפו בסקרנות

ובציפיה רבה בכל מי שנכנס לחדר אוכל, עד אשר הן ראו קצינים זרים ליד אחת השולחנות. מלכה ודבורה ניגשו לשרת אותם וכששמעו את ארבעתם משוחחים ברומנית, הן שאלו אם הם חברי הועדה שחיכו להם. הם ענו שכן, בנימוס האופייני הרומני. הן ביקשו האם אפשר לשים אותן ברשימה של הקבוצה הראשונה, ולזה הם ענו שכל רומני יחזור הביתה ואין להן ממה לחשוש. כשבוע לאחר מכן, הבחורים באו לחדר והודיעו לבנות לארוז כי הן יוצאות בבוקר המחרת לרומניה. הן התרגשו מאד, ובמיוחד היו סקרניות לאן ברומניה יקחו אותם. מלכה הלכה שוב למשרד המפקד לשאול אותו. הוא הסתכל בנירות שהיו מונחות על שולחנו, ולהפתעתה הוא אמר שהתחנה האחרונה תהיה בארד. התברר לאחר מכן שכל השבויים המשוחררים הובאו לארד לשלושה שבועות הסגר ובדיקות כדי לוודא שהיו בריאים ולא הביאו אתם איזו מחלה מדבקת.

למחרת בבוקר, בהתרגשות רבה וברעש גדול, כל הקבוצה של אוצ'י התקבצו יחד. הפעם הסתדרו מרצון בשורות להליכה מסודרת לתחנת הרכבת. כשעברו דרך העיר, היהודים המקומיים, שעמדו על המדרכות וגם הסתכלו דרך החלונות של הבתים שעל פניהם עברו, החלו ליילל ולבכות ולצעוק לעברם ששוב לוקחים אותם. הם אמרו שבמינסק יש מכרות ופניהם מועדות לשם לעבודת פרך. מיהאי תפס יוזמה מיד. הוא הודיע לאחרים שהוא לוקח שני בחורים והם ירוצו קדימה לתחנת הרכבת לראות לאיזה כיוון פונה הקטר. אם הוא פונה לכיוון הגבול הם יעלו לרכבת, אם הוא פונה לכיוון השני הם יברחו יסתתרו וינסו למצוא דרך אחרת לחצות את הגבול ולחזור הביתה. כעבור כמה זמן, הוא חזר ואמר שהכל בסדר. נהג הקטר רומני והוא שוחח איתו ונאמר לו שתוך חצי שעה הרכבת תעבור את הגבול והם יהיו ברומניה. לאחר דברים אלה, כולם נרגעו ומיהרו לרכבת.

לאחר שאחרון הנוסעים עלה לרכבת, נשמעה שריקה אחת והרכבת החלה לנוע. באמת תוך חצי שעה הם הגיעו לגבול שם היא נעצרה. כולם הסתכלו דרך החלונות, לראות מה מתרחש וראו את נהג הקטר מוסר תעודות לשומר הגבול. לאחר שקיבל אותם חזרה, הם הצדיעו אחד לשני, והרכבת המשיכה בדרכה לכיוון יאסי (Iasi). ברכבת, אפשר היה לשמוע את אנחת הרווחה, את האושר והשמחה של הנוסעים. כולם צחקו, התחבקו ובכו מרוב אושר. כולם היו מלאי תקוה שימצאו בבית את המשפחה בריאים ושלמים. הבנות שוב השתלטו על קרון הצלב האדום, וחוץ מלילי, מיהאי ואוצ'י, ושומר רוסי לא היה אתם אף אחד אחר. הן שמרו על סדר ונקיון והכינו חצי מהקרון למקרה ויהיו נוסעים שלא ירגישו טוב ויזדקקו לטיפול.

הנסיעה המשיכה ללא אירועים מיוחדים חוץ מכך שהרכבת הועברה מספר פעמים למסילה צדדית עד שרכבות אחרות עברו על פניה. ברכבות ארוכות אלה אפשר היה לראות ולזהות את אלפי הפליטים שהיו בדרכם הביתה לכל ארצות אירופה. חיילים משוחררים מהצבא הרוסי, והצבא הרומני, וחיילים גרמנים שנשבו במלחמה ועתה נשלחו הביתה. לבסוף, דרך ברשוב (Brasov), סיביו (Sibiu), הגיעה הרכבת לארד ב- 10 באוגוסט 1945.

בתחנת הרכבת של סיביו, ניגש בחור צעיר אל הבנות ושאל לאן מועדות פני הרכבת וכאשר אמרו שהן לארד, ביקש להצטרף אליהן. מיהאי שאל את החייל הרוסי שהיה אתם בקרון, ומשום שבדרך הם התידדו הוא הסכים לצרף את הזר הצעיר. זה אמר שהוא בעצם רוצה להגיע לכפר קטן כחצי שעה מארד. כשהבנות שמעו זאת, מיהרו לתת לו את שמו וכתובתו של אבינועם וביקשו שיודיע לו כי הן בחיים ובדרך הביתה. כשהרכבת עצרה בתחנת הכפר, הוא ירד והבטיח להודיע מיד לאחיהם על בואן.

בארד, הרכבת לא נכנסה לתחנה אלא היא עצרה במסילה צדדית הרחק משם. הנוסעים נעלצו לחכות כשעה עד שהורשו לרדת. אותו בחור כנראה הצליח להודיע למשפחה על בואן משום שכאשר דבורה ומלכה ירדו מהרכבת הן ראו את דורי, גיסתן, רצה לקראתן קוראת בשמן. מלכה

ודבורה החלו לרוץ גם כן עד שנפגשו ונפלו אחת על צוואר רעותה בצחוק ובבכי ובנשיקות. לראות את דורי, לנגוע בה, היתה העדות לכך שהן סוף סוף בבית. הסיוט נגמר.

עבור דבורה, פרק אחד בחייה הסתים והעתיד היה עוד לפניה. צעירה, יפה, מוכשרת, יכלה לצפות רק לטוב ביותר. אך החיים אינם פשוטים, והגורל מתעתע ומשחק בקורבנותיו, ולאחר שטעמו את טעם הטוב הוא מנחית שוב ושוב אסון על ראשיהן. איכשהו, מתוך עומק נשמתה האמיצה ובגין אופיה האופטימי, דבורה שרדה ושמרה על שפיותה. ייתכן כי החינוך מהבית והאמונה שיחקו תפקיד מכריע. אני זוכרת שבשעות דחק ויאוש כאשר לי, כילדה, נראה המצב בכי רע, היא היתה אומרת "גם זו לטובה" וממשיכה הלאה. ובאמת בסופו של דבר הכל הסתדר איכשהו, ואני תוהה אם לא הודות לתושיתה ויוזמתה.

אותו יום, כשנפגשו בתחנת הרכבת, השאלה הראשונה ששאלו שתי האחיות היה כמובן האם אבא חזר. הציפיה לראותו, לחבקו ולנשקו, זאת היתה המחשבה התקווה שדחפו אותן לכיוון הבית. אך דורי רק הכניסה את ידה לכיס והוציאה ממחטה כל עוד הדמעות זולגות מעיניה, והן הבינו מיד. היא הצליחה לספר שרק פרנק חזר והוא נסע לקלוז' ומכחה להן שם. היא באה לקבל את פניהן לבד כי אבינועם בבוקרסט. באכזבה רבה ובמצב רוח ירוד בהרבה, לאחר ההתרגשות של הפגישה הראשונה, הן אספו את החבילות שלהן וקראו ללילי שתצטרף אליהן. הקבוצה הקטנה של ארבע הנשים עם חבילות קשורות בחבל בידן, החלה ללכת לכיוון עגלה שחיכה להן מחוץ לתחנה.

פתאום, שמעו צעקות "עצרו, עצרו" מחברים שעמדו עדיין ליד הרכבת. הן חזרו ובהתפעלות שאלו את החייל הרוסי שנסע איתן מה פשר הדבר. הן הציגו בפניו את דורי, גיסתן, ששמע עליה רבות משך הנסיעה הארוכה. הוא התנצל והסביר שיש לו פקודות למסור את כולם לשלטונות הרומנים כך שהן לא יכולות ככה סתם ללכת. כל עוד הם מדברים הגיע קבוצת אנשים שהציגו עצמם כנציגי השלטונות ולקחו תחת חסותם את 700 האסירים המשוחררים ונציגי הג'וינט (Joint) לקחו תחת חסותם את היהודים. נאמר להם שהם יכולים ללכת העירה ולמצוא מקום לינה, ועליהם להתיצב בלישכת הג'וינט בימים הבאים שם יקבלו עזרה, בצורה כספית ובגדים. לאחר מכן הבנות נפרדו מהחברים שבימים הקרובים יתפזרו לכל עבר בנסיון למצוא בני משפחה, ושוב פנו לעגלה שתיקח אותם לבית של דורי בארד.

לאחר כמה ימים גם הבנות התיצבו בלשכת הג'וינט שם קיבלו כסף, אך את הבגדים לא לקחו. לילי קיבלה גם כרטיס נסיעה לגרמניה, לדורטמונד, שם רצתה לחפש את בעלה. הבנות ליוו אותה לרכבת וכאשר סוף סוף נפרדו ממנה הבטיחו לשמור על קשר, אך למרבה הצער לא שמעו ממנה ונאבדו עקבותיה.

זאת היתה השיבה הביתה, באמצע אוגוסט 1945.-

Dvora’s story as told to Edna her daughter in the kitchen on Miler Street, Rehovot, Israel, in 1980:

The Hungarian black shirts, came into Transylvania in 1940. The first two years weren’t so bad, but unfortunately short-lived. We lived quite well until 1943, when the men were taken to forced labor. In the spring of 1944, before Pessach we had to sew on the yellow star of David and immediately after Pessach in mid-May the Jews of Cluj were gathered and taken to the block factory on the outskirts of the city. On June 4, 1944 all were taken to Auschwitz. Unfortunately, we were very naive. All the Jews believed we were being transported to work camps. We even took with us “rantash”, in case we’ll be making soup where we’re going. When I stepped out of our apartment, a soldier took the package out of my hand saying that we won’t need that. We were herded unto a truck and were taken to the block factory where we were driven off, like animals. I still can’t believe that this happened to us.

For three days I just lay there on the hay, which was covered with a blanket. Two sheets we took with us, we hung up as a partition between our little corner and the other families. We had to stay in line for the latrine, if we had to go, water was rationed to each family and they made us stay in line twice a day for food. I didn’t eat and I didn’t drink, because I didn’t want to stay in line for the latrine. Dear Moishe made me eat from his rations. Three days later we were all herded onto a cattle car on a long train, and the journey to Auschwirz began.. Early on the morning י״ג סיון we arrived. We were all still asleep and we awoke to the noise of the cattle car door being opened. We didn’t know where we were. There was noise everywhere, yelling and screaming and dogs barking. We were herded out of the wagon. We saw many men in striped pajamas, most of the Polish. I was still groggy and trying to collect our belongings, and we didn’t even notice until we helped mother and the little girls down that father and Moishe disappeared. The German soldiers, who were waiting on the platform, urged us on, like a herd of animals until we reached a gate on whose two sides stood uniformed officers . Without a word they just showed the way, right or left, with their hand, and everyone went without a word., Before we reached the gate, the men in striped pajamas arranged us so that Malku and I were behind mother, and when we reached the officers pointed left for mother and the girls, right for me and Malku.The men in pajamas pulled us out of the line, because we followed mother, we wanted to go with her and our sisters. I ran after her and whispered to her that she should eat everything they give, even if it’s not Kosher, and I kissed her, then one of the officers pulled me away and pushed me hard so I fell to my knees and Malku helped me up. But, by the time I stood up I didn’t see them anymore, only the crowd pushing on. Then I didn’t know that the two officers were Eichman and Mengele, and that they had just passed the death sentence on my mother and two little sisters.

Malku and I were ordered to move on with the other young people toward a building where they said there were showers. Once there, we were lined up in rows of five. Of course everyone was crying and weeping, until a young girl spoke up in Hungarian – If you value your lives stop crying and do what you’re told! Then came another much taller woman and yelled out an order in German to strip naked, but with all the noise we didn’t hear her until the Hungarian girl yelled to get undressed and throw everything on the ground, even our underwear, because they have to be disinfected, and we have to take a

shower and clean ourselves. I hardly had time to let go of my new raincoat when she bent down to pick it up, but I did manage to quickly take out my comb from the pocket. She snatched it out of my hand saying I won't need that anymore. By that time another girl came closer and they began fighting over my clothes. While these two were pulling and tugging at the clothes, another began to direct us towards a door. Everyone was naked, crying and some were screaming. We didn't know what was in store for us. When I passed by a girl who was dressed, with a pleasant face, I asked her were she was from. She said that she's from Chechoslovakia and that she's here three years already. She said to me: "While you were together and in the warm bosom of your family in your home, you ate and drank well and slept in your own comfortable feather bed, we were brought here and our parents, brothers and sisters were killed. If I don't fight for myself the same fate awaits me". After this, she turned abruptly and left. She didn't want me to see her crying. I turned to the girls who still fighting over the clothes and said: "Aren't you ashamed of yourselves fighting like that when we don't know what fate awaits us all?" It came our turn to enter the other room. Inside were about ten women standing on both sides in two rows, with razors in their hands. In seconds they shaved off the hair from the head, and the rest of the body, even between the legs. They told us to pick up our arms and to stand feet apart. Then we were pushed into the showers and out the other side. Two women stood by the back door and handed each of us a coarse garment made of gray sackcloth. We were wet from the shower and there were no towels, no underpants or bras, we had to put these on our wet bodies. Outside, it was hot, not one cloud in the sky. We were told to stand in rows of five and wait because we're getting food. Many fainted but no one was allowed to help. Anyone who fell was told to stand up and to act like a spoiled child. Then we noticed the barbed wires all around us and the watch towers every 50 meters or so made of wood, with German soldiers holding guns pointed at us. A woman, dressed in SS uniform came and gave a speech about good behavior and standing in line alphabetically, five in each row. We were told to give our particulars and after that we'll get food. It was forbidden to push or fight. They brought a small table and one chair. One of the girls who we saw in the showers and who knew Hungarian and German wrote down the details, another gave each of us a tin plate and a spoon. We were told to watch these and not to dare loose them. Two others ladled some thick soup that was brought in a big cauldron by two men in striped pajamas. One of them whispered to me: "eat it if you want to live". He probably noticed when I made a face and told Malku that it smells terrible and I can't stand the smell.

When the last prisoner had her soup, we were herded into a building, a sort of hangar. It had no windows and only an earthen floor. We sat down around the walls. All of a sudden it got cloudy and it began to rain. At least the air cooled down a bit, so that now we were all cold and what was worse we all became thirsty from the soup we ate. The roof was leaking in several places and some rain fell into the hall, and suddenly everyone wanted to get to the drops of water that fell from the ceiling. The women began to scramble to the wet spots, push , shove and fight each other. It was even terrible to see.

The noise brought the SS woman inside. She ordered everyone to be quiet because if we make any more noise we won't get anything for supper and no blankets for the night. When the noise subsided we were ordered outside, where we were counted and then ordered to go in again.

This time, at the door we received a blanket each, a piece of bread a very little piece of margarine and a small piece of salami. When we were all inside the SS woman came to where Malku, I and another girl from Cluj were sitting and made us responsible for keeping everyone quiet.

For three days things went on like this. Three times a day – standing in line and sitting on the ground. The third night it rained again and we had hardly fallen asleep when loud shouting of orders waked us and the SS woman came and yelled "autreten". She turned on the light and told us not to stand up until she calls our name, and when we reach the door to give back the blanket. This, of course, frightened everyone and again began the crying. The rumor that we are taken to be executed, began to spread like wildfire. I still believed what the SS woman said – we're being taken to work. There was one girl who's name began with and A and then Malku and I were the B. We stood up and went to the door, where the blankets were taken from us and we were given a piece of dry black bread and salami that looked like a hot dog and we were pushed out into the rain. Once outside we were arranged in alphabetical order in rows of five by a uniformed soldier. Another rumor started – every tenth girl is going to be shot. This brought on a new wave of crying. Also, by now, nobody wanted to be the tenth in line. Fighting broke out again.
At this, an older soldier cried out in Hungarian to stop the crying and making all this noise if we know what's good for us, and if we really don't want any trouble. Instead, we should be happy that we're going away to work, out of this hell. He stood right in front of me and as well as I could see in the dark, he had a good and pleasant face, so that I got up enough nerve to ask him where he's from. He said he's from the Yugoslavian-Hungarian border area, and that he was taken as a reserve soldier and sent here. He said that his position is no better than ours, even worse, since we're getting out of here to work, while he has to stay behind. So the best thing to do is to be quiet and get going. In the meantime the rain was still falling and I got thirsty, so I bent down to a puddle by my feet to scoop up some water. This soldier quickly jumped and gave me a shove so that I lost the water that I gathered in my cupped hands. He told me that if I want to live, I shouldn't even think of drinking from a puddle.

It took about an hour before they moved us our. Our hearts were beating hard and fast for fear of the unknown. We didn't know where they were taking us. It was so dark, we couldn't see beyond our noses. About ten or fifteen minutes later, we began to make out some square buildings, but it turned out they were cattle cars. We were herded into these, 40 women into one car. Soldiers ran back and forth with lanterns so we could see to climb inside. By the time we were all in, it began to get light. They handed into each car two empty buckets, and one aluminum one, filled with fresh water. It also had an aluminum cup to measure out the water. There were also two soldiers in each car. One to watch the water bucket, the other to make sure no one escapes.

Early in the morning of the fourth day, the train began to move - from Auschwitz north, through Riga, to Krotingen Memel, by the Baltic Sea. I don't remember how many days we traveled 4, 5 or 10, I do remember that we arrived on a rainy night. The whole time we were on the train it was very uncomfortable. We didn't get any food. The train stopped only at night when the water bucket was filled. If anyone had to go, it had to be right in front of the soldiers. Many of the women had diarrhea. Two women would stand in front

of the one who went in the bucket, but it couldn't be emptied until the train stopped and the smell was terrible. Many times we woke in the middle the of night and heard noises, as if a wagon was disconnected from the train. Our wagon was right behind the locomotive. When the train finally stopped the doors were opened and a tall officer called in to us to leave everything behind, get out and stand in line. Malku and I stood in the front row. It rained again. Everyone was crying again. We were cold and shivering in the sackcloth garment we were given in Auschwitz. We were also all bald. The officer asked us who are we, and are we men or women? He requisitioned for 300 men, cutters, tailors and shoemakers, and he got 300 young weeping bald girls. He didn't know what to do with us. He called to the three officers who had come to pick us up and conferred with them. Finally they decided not to send us back because we had told him we are from Hungary and we came to him from Auschwitz. He didn't want to believe even that such a place existed. He told us to be pleased that he's the one who received us because we will fare well here if we do all we're ordered to do. He immediately gave orders to wake the cook, to make some warm tea and we were marched into the camp.

Once there we were divided into 6 barracks with bunks. The bunks were clean, with hay mattresses and two blankets on each. We were so used to being together that Malku came down from the top bunk to sleep with me when she couldn't fall asleep. Everyone had to stand at the foot of the bunk. Tea was brought in and we each received an aspirin. We were told that the next morning we could sleep late but we'll have to get up at seven every day and stand in formation for inspection.

This night, everyone slept in peace for the first time since we left home. The next morning we were standing outside the barracks. They brought us soldiers' uniforms and underwear, and boots with socks. Here it was cold at night. They also handed us long woolen shawls. The head of the camp himself handed these to us, with the order to tie it around our heads because he can't stand bald women. Of course everyone tried to tie it in the most flattering and becoming way like a turban. We were given half an hour to dress, and eat breakfast. Then we had to line up again outside.
This time everyone was asked what is her profession. Malku and I said we could sew. We were taken to a barracks where we found sewing machines. We were told this is where we'll be working. We had to work from 8:00AM to 4:00PM. We had one hour at midday to eat. Since we had to stand in line for our food it took time.This was also the time to go to the latrine.

The trouble was, that first week, we couldn't eat the thick soup. I think it was soybeans or black beans with cabbage and horsemeat. It had a terrible color and tasted awful. Everyone was running constantly to the latrine. Some German prisoners who were working outdoors noticed this. An older woman came over to me and explained that if we want to live we have to eat the food, but since they're working outdoors they receive potatoes and some vegetables and she's willing to swap if we want. We didn't have where to cook the raw vegetables so we began eating the soup, even if we never finished all of it. Eventually we got used to it and by then there was never enough.

The workshop foreman was an older officer whom we called "work meister". After the division of the jobs was over we sat down by the sewing machines. We had to repair used soldier's uniforms that were full of holes.

Once, the old man caught me daydreaming, just sitting and looking into space. He came over because he thought there was something wrong with my machine. When I looked at him, tears began to come to my eyes and I couldn't answer him. He yelled at me that I have no reason to cry. I'm in a good safe place, not like the soldiers in the front line who are fighting and getting wounded and who never return and who's clothes we're mending. So, I bent down to pick up another pair of pants to put under the needle. I got hold of a piece of dirty, re-black material. I asked him what to do with it, because I can't mend it, I'm going to be sick. When he heart this he got very angry and yelled at me not to be so sensitive, it will be cleaned later. When the girl came to take away the finished work I whispered to her to take the bloodied pants with her because I'm going to throw up on the whole pile very soon. She was scared that the old man will find out, but she took it anyway.

For six weeks we led a reasonably quiet existence but the Russians were getting nearer to the camp every day. We began to feel rather than see increasing activity in the camp. We were in Krotingen until the end of October, when they began to evacuate the camp.

This place was a way station where German soldiers from the Russian front were brought bathed and dressed head to tow in disinfected uniforms. The German prisoners, about 200 families, worked on the docks. They loaded and unloaded the uniforms and coats which we later repaired. They disinfected the ones that came from the front, and after the repair, sent them back. The soldiers who were on their way to the front also went through here.

That week, I don't remember the date, a Lithuanian couple was executed . The Stopzalmeinster gathered all 300 girls together and told us that the couple was caught at the station when they gave a soldier (who was on his way home) a letter addressed to someone in London. The truth was that they befriended the soldier at the station the day before. He asked them for an overcoat when they were loading. He told them he's on his way to the motherland, to Hamburg. One word led to another and they told him they have an uncle in London and asked if he would mail a letter for them.. They wanted to let the uncle know that they are alive and where they're working, so that maybe he can get them out of there and someway bring them to London. Unfortunately, the soldier made a date with them for the next morning, but before he kept it he went to the commanding SS officer and told him the story. They were executed as spies the same morning. We, on the other hand, were forbidden to write down anything, all paper and pencils in our possession had to be handed in immediately. I had under my mattress, a few pieces of paper and a pencil which I found in the workshop and in the evenings I would write down what happened during the day.

Of course, after the execution, I got scared and in the evening, as soon as we got back to our block, I took my treasures and threw them into the latrine. It turned out I wasn't the only one. All the girls who had pencil and paper did the same. We were warned that if such things were found in our possession, our fate would be like that of the Lithuanian

couple. That day there was great unrest among the prisoners, because we all knew these people were innocent.

They read the letter to a friend and all it said was that they are well and alive. Their mistake was in writing down the name of the place and the type of work they were doing. That's when we realized that we are no in charge of our own lives and that we're not faring at all well. Our lives are in danger, all the time.

In October the Russians pushed back the Germans and they had to flee. We were told the camp will be evacuated and relocated. At dawn, one day were awakened and ordered to dress and stand by our bunks. We were given something for breakfast, including a sandwich of sorts for the trip. We were also given duffel bags in which we had to pack our few belongings. We packed the few pieces of underwear we stole from the workshop (the underpants and shirts we made from the army underwear) and our cups. We stood in line again. The Stapzelmeister and Werkmeister told us that they regret it very much but an order is and order and we are returned to the SS.

Again we found ourselves on a cattle train, in closed wagons. After a long days' journey the train stopped. It was very dark. There came orders to get off the train and then were driven by shouts and a lot yelling onto a barge. We didn't know or see what it was. We just felt we're on water. I don't know how long we sailed on the barge, but when we reached shore all the prisoners (300 women and 200 German prisoners) were told to climb onto military trucks. These took us to Stutthoff, our destination. When the trucks arrived there, it was already getting light, and we could see the camp. It looked like a place where one would like to spend a vacation. We entered by the army barracks on a paved road with pretty houses on each side. In front of each house, there was a nice garden. Red flowers in long boxes decorated the windows. We found out later, these were the offices, officers' quarters and their canteen.

We passed these, and entered a wooded area. We were taken all the way to the other side, where we came upon a building, which didn't seem to have doors or windows. It is a known fact that the Germans built their concentration camps so that the farmers and local residents won't be able to see the real thing, only the pretty houses of the Germans who ran the camps.

I don't remember if we got anything to eat, we still didn't know the name of the place was Stutthoff. Everywhere we looked there were soldiers with guns pointing at us. We eventually entered the windowless building and since there was straw all around, close to the walls, we settled down on our blankets. A blond German woman lay next to us and since she seemed to be very distressed, we asked her why she's crying so much. She told us that in Krottingen she was together with her husband and 13 year old son, for 3 years. Now they are separated. She was told, just like we were in Auschwitz, that they're going to work. Of course she never saw either of them again. The woman's name was Lilly Broth and she came from Dortmund, Germany. She was older than we were, by about 15 years, and she took us under her wing with pleasure, mothering us, consoling herself with us. Unfortunately, later we found out that her son

was gassed and her husband was taken away to another camp where he died. Lilly remained with us until the end of this nightmare.

In the evening, we were brought something to eat, and then we fell asleep close to each other for warmth.

The next morning, we were awakened at 6 AM, ordered to stand in line. We were given some black bread and black coffee and were told to remain standing. Three or four SS women arrived and set up two tables and we were registered again. The difference was that this time we were given a small piece of cloth (10cm by 2cm) with five numbers stamped on it in black. We were supposed to sew it on one of our sleeves.

A few days later, after we ate our bread and drank what passed as coffee, we were told to get our belongings together because we're going to the showers. While we washed ourselves, our clothes were disinfected and we found them on a table folded neatly. We dressed and formed the rows of five in which each new her place already. We were taken to the women's camp. To reach it, we had to go through the men's camp. There were about 20 long buildings, where we found out later that they tortured the prisoners to death. An electrified fence surrounded each block with a gate to the so-called main road. We passed some gated and arrived at the last block. This place looked just like Auschwitz. Armed soldiers guarded the gates and every few meters in tall lookout towers soldiers pointing their guns at us as we passed. Young SS women marched by our side and when we got in front of the block we were ordered to halt and kneel down. By the time we got here it was getting hot and many were close to fainting. The SS women went into the building. They took a long time coming out (they probably had a good lunch).

When they finally came out, there was a tall woman with them, dressed in civilian clothes. She looked very young, in her early twenties, quite good looking, and well dressed. She was introduced to us as Irene, our block-elteste (Kapo), our supervisor. Her word would be law for us from now on. She ordered us in Hungarian to sit down in the sand and proceeded to count heads. She said we can't go inside because it isn't clean yet. Then she gave us a rundown on our obligations – to keep the latrine clean, the sleeping hall had to be kept clean. The food will be portioned outside, the cups can be washed in the showers. We can begin to shower ourselves, at 4 AM. She gave us a whole list of rules we had to follow.

In the meantime we became aware of women dressed in rags coming out of the block next to ours. They were wet from the showers. They were also fighting among themselves, and at the same time were beaten from all sides by their guards. It was a terrible sight. Food was brought in through their gate in a large cauldron. They were ordered to stand single file on two sides of it. Again, mayhem! Shoving and fighting, to get to the head of the line. Some were thrown to the ground.

During all this commotion one of the girls in our group (we were still sitting on the ground mortified by what we just witnessed) recognized her mother on the other side of the fence and began shouting to her. She ran to the fence, and the mother on the other side, seeing

her daughter alive put her hand through the fence trying to touch her, all the time shouting to let her through to her daughter. Behind her, an interested crowd gathered and they closed in on her, and so must have pushed her, because her hand touched the fence and she got stuck. The fence was electrified. She died so, in front of her daughter's eyes. The SS women yelled a warning and Irene as well, but it was too late. She got electrocuted. No one was allowed to touch her until the electricity was cut off. Some men came and took the body away. This was our terrible first impression of this place – first the fighting for the food, then the tragedy of a mother and daughter.

The daughter fainted. We tried to help her, but it was a hot day and most of us were close to fainting ourselves. We also had to go, badly. So we just sat there quietly, some of the women were crying.

In the late afternoon, two men in striped pajamas brought food to us. It was handed out in silence, and very quickly. We were still very frightened.

Irene proceeded to explain our schedule – we are to get up at 6 AM, wash, dress, put our bunks in order, stand in line and wait quietly for breakfast. After breakfast, we're to go to work. Breakfast consisted of a small piece of bread and black coffee, lunch consisted of some sort of soup, very thick, cabbage and potatoes and beans. Every day if was to be the same.

Finally, we were allowed to enter the building. Once inside, we saw rows of bunks, one of top of another, with 2 blankets on each. To our surprise, we were told that we're to sleep three to a bunk. There were hundreds of women, maybe one thousand, in this block alone. At the end of the building were the latrine, but only three holes in the ground, and the showers. Malku, Lilly and I took the middle bunk in the second row from the door. We decided that Malku and I would sleep next to each other and Lilly by our feed. In the mornings we had to wash in icy cold water, all winter. (We spent most of the winter, until mid February, in this place)

If I remember correctly, about a week later, we were getting very worried because we began hearing rumors from other block (actually they shouted to us) that if we're not taken to work soon, we're probably going to be executed. Just when we began to despair, the Stopelmeinster came to tell us that the next morning we're going to work. In the morning, they came at 6 AM to wake us, but we were already up since 4 or 5. We went to get washed and to wash out our underthings. We planned to put them on our bunk, so that by the time we returned at night they would be dry. We were chased out of the building through a small door. Two SS women stood at both sides of the door with clubs in their hands and they would swing those and yell 'Autreten" over and over, to make us run faster. We were surprised because we never received such treatment before. Again we stood in line. The lines had to be straight. We were counted. From this day forward, we were counted twice a day, in the morning and in the evening when we returned from work. After the count, we were again herded into the building. Two women stood in the doorway. One poured the black coffee into our tin cups and another handed out a piece of bread. Inside the door, a third woman put a spot of margarine on the slice we held out. We sat on our bunks and drank the coffee. The bread we saved for later. Then we all

stood in line inside the barracks and marched out to work with our heads held proudly. The mach to work led us through the men's camp, out the main gate, and into another camp. To our surprise the officers of the Wermacht unit from Krottingen received us. The same army suits, overcoats, boots, shoes and shawls that were packed up in Krottingen on the train, here had to be unloaded.

Malku and I were lucky. We were sent to he warehouse where the goods arrived in large trucks from the train. Some of the women working with us brought the goods into the warehouse from the trucks. We had to stack them by fives, in a pile, up to the ceiling. I sat on top and arranged them while Malku handed them up to me.

One day, a prisoner dressed in the striped prisoner's uniform of the camp, passed by the stack where Malku and I worked and said in German that he'll pass by later. When he came back a little while later, we were resting. This was our lunch break. I sat on top of the pile of coats and Malku at the bottom, on the coats that were on the floor. He handed her a big package and I immediately threw a coat on top of it. He said that every second day at this time he will be here again. I came down to see what's in the package. To our great surprise, we found a big, fresh loaf of bread and a package of margarine. Of course the girls around us were watching very closely and they immediately surrounded us begging "give me a little bread". So we had no choice. We divided it up into ten thin slices and ate it right away. The work foreman saw all this and came over to warn everyone to go back to their place and resume work, if we don't want to be in trouble. The next time he came, the girls again begged for a piece of bread, but this time I put away four sliced for Malku. (She always liked more bread than I did, even at home). We didn't have where to hide it so when we got back from work, we put the bread under our heads. One morning when Malku and I went to wash up someone stole the bread we were saving from the evening before. We saved it for breakfast, to eat with the coffee, but this time it was gone.

The work in the warehouse went on for a couple of weeks, until it was filled and then the Germans wet up the sewing machines in one of the barracks and we found ourselves mending torn uniforms again.

They brought everything here from Krottingen and built next to the existing concentration camp, a smaller one. Here we were the property of the SS and they could do with us as they wished. The Wermacht for whom we worked paid for us. We were just so much rented property.

So, we were back in the workshop. For the past few weeks we had gotten used to the supplementary bread and now all of a sudden there was no more. We missed it very much. But, on the way to work, one morning, when we passed through the gate near the warehouse, the prisoner, our benefactor, ran across the road suddenly, in front of us. Malku and I were in the first row, since we arranged in alphabetical order. He recognized us, and came so close that I was startled and almost yelled out, but luckily I didn't, because as he ran he pressed a package in my hands. Fortunately the SS woman was on the other side of the column and didn't notice. But the girls closest to us saw him and the

package and as soon as we were settled behind our machines, they gathered around us asking for bread.

The old Workmeister noticed the commotion and ordered everyone back to their places to begin work, then sat down next to me and asked what's in the package. He had seen the young man in the warehouse and knew about the package. I told him that I don't know, I haven't looked yet. So I opened the box and showed him the bread and said we don't eat it by ourselves, that Margitneni, the eldest among us, slices it up and distributes it to the girls. Whoever doesn't get today gets a slice tomorrow. What I didn't show him was the letter that was inside the box. During our lunch break we went behind the building with Lilly and she read it to us since she knew German. He introduced himself as Hans Blum (he was very nice looking). He wrote that he had spent already two years in this camp. That he was a sailor, and that his father was also a ship's captain, and he comes from Maryland in Southern Germany. They he told us how he came to be in this concentration camp. When the Germans conquered Danzig he was on duty on one of their ships. After 48 hours he was still on watch with some mates. The officers drank and partied for two days. One of the officers came up on deck and told them they'd have to be on duty until the next day. This caused on of the sailors to jump on the officer who managed to get his gun out of its holster and shoot the sailor. Hans took the gun away from the officer but in the scuffle it went off and the officer got killed. The captain, who heard the shots and noise came up on deck to see what happened and proceeded to arrest Hans for murdering the officer. When they reached shore in Danzig he was court martialed. He got 8 years in prison. Two years later they took him out of prison and brought him to this camp. He finished the letter by saying that now that I know he killed a man would I still be interested in keeping in touch and would I allow him to take care of us because he's very attracted to me and he loves me. If my answer is yes, I should write him about ourselves, where we're from and what's our name, and I should watch our for him every morning, he will be waiting for the column to pass.
If I'll se him, I'll know he's bringing bread that day. He'll put the package under the window next to which stood my sewing machine. The letter I write I should leave there, where I find the package.

That night, with Lilly's help I wrote a letter ad in the morning when we got to the workshop I opened the window and found a package under it on the ground. From then on, the old Werkmeister would say "Kleine Japareninen gei mach of di fenster" – little Japanese one, go open the window – so it became my duty to open the blinds and windows every morning. I don't know to this day, if the old man knew about the bread on the other side of the window. I'd take the package, put a coat over it and keep it by my machine, If I had a letter I'd leave it in it's place.

One day, when we were marching to work we saw a truck pulled by men. They were harnessed like horses to the truck. Inside were naked girls and boys with only a blanket on their backs. One of the older girls yelled to us "pray for our souls" and then they all began chanting the "Shema Israel". The whole column froze in its tracks. Even the Aufzeirenen was rooted to the spot. She couldn't go on.. But, she was the first to come to, and began shouting shnell, (faster). It took a while to get to the workshop, and when I came out of the shock at this sight we'd just seen, I asked her where are they being taken? I looked at

her face and saw she was upset and somehow touched, so I got up nerve to ask her where she's from and how old she is. She said she's 18 years old and she's from Leipzig. She finished high school and was conscripted into the SS and was stationed here in Stutthof as overseer. The rest of the answer to my questions I received the next morning. Hans wrote that so long as I see him in his red sweater (which he wore so I could recognize him), I don't have to be afraid that the same will happen to me. Unfortunately, this was an extermination camp, a second Auschwitz and all this time we didn't know.

Then, one morning in February, I didn't find the package and we all became sad and worried. The next morning I didn't see the familiar figure in the brick red sweater and striped prisoner's uniform and of course, I didn't find the package under the window. The old Werkmeister pulled up a chair next to me and sat down. He asked me quietly if I was hungry. Of course, is said, we got used to the bread which we ate at the break and just that morning the slice I left from last night was stolen and I'm especially worried about Malku since she's especially partial to bread. The old man put his hand in his pocket and took out two slices of bread with a piece of cheese in between, wrapped in a piece of paper and put it on my machine. I slipped the sandwich under the coat I was mending so the other girls won't notice. Then he whispered that I should give half to my sister. I told him naturally, I couldn't swallow a bite knowing my sister is hungry and besides, I always arranged for her to get the bigger slice.

A week later, Hans Blum showed up on the roof of the building across from the window next to which I was sewing. The blinds were open and the window pane was plain glass. We were in the shade and he was in the sun. I felt someone looking at me and I looked up. He immediately began to make sings, trying to explain what happened. I didn't understand and my hands and shoulders went up to let him know. The girls around me noticed him too and began moving and looking up. The old man, in the meantime came up behind me without my noticing. Hans began to gesticulate, trying to warn me and I made sings back that I don't know what he's trying to say. The old man then spoke up – who's that man talking to you? Your lover? I told him that's the man who leaves the packages for me. He said that he knows and I should be happy there is someone who can and is willing to risk his life to bring us bread. Then he sent me out to tell the young man to get off the roof and go away right now if he doesn't want any trouble and not to bother me while I'm working. I went out and when Hans reached me we met behind the building in the shade. He told me to leave the window at one end of the workshop open because he'll come later and throw in a package and there will be a letter inside. Then I went back inside because the old man was watching.

From that day on when we arrived at the workshop the old man would say little Japanese (that's what he called me – Kleine Yapanerinen) go open the windows, your boyfriend is waiting.

Hans was as good as his word. In this package we found not one bread but two, and a whole package of margarine. The old man gave us a break and we asked Margitneni (neni in Hungarian is name of honor for older ladies) as usual to divide up the food. This time there was enough for all of us and we were all delighted Hans showed up again. In the letter he wrote that some men were caught stealing and there was a curfew and they

weren't taken to work but were confined to barracks. That's why he couldn't come. All that week he came to our aid. He brought medicine and handkerchiefs, because we had colds and didn't have with what to wipe our noses. He wrote us to be careful not to be sick and stay behind in the barracks because the SS came to check and anyone who was not out working was taken to the infirmary and no one ever came back from there.

By that time Malku was very sick. She ran a high fever. It turned out to be the mumps. I didn't want to leave her behind but Irene the block supervisor promised that if the SS come she'll hide her. She kept her word, but I was very worried all day especially after what Hans wrote in his letter. I couldn't wait to get back into the barracks, but it all took time. Until we were counted, until they portioned out the coffee and bread. When all this was over I ran into the block and found by sister, to my great relief in the bunk with her head tied in a warm shawl. I gave her an aspirin right away, from the ones Hans brought us that day, and she told me that Irene hid her under her desk where she slept all day nice and warmly wrapped up in blankets. Irene then put a covering over the desk that reached the floor and hid her from view. She got into bed just now when we arrived. This went on for two days and by the third day the fever went down completely so that with her head wrapped up warmly she came to work. By then I wasn't feeling very well and my face was swelling up. I got the mumps too. For two days I couldn't go to work either and I was very scared but when the SS women came Irene hid me also. The warmth and the medicine helped me also, and in a few days I was well enough to go back to work.

One morning when we marched through the men's camp on the way to the workshop we saw some prisoners building some sort of podium. They worked at it all week and by the end of the week when we went through there again, we saw that it was a hanging tree they had been building. Saturday morning we were not taken to work. After breakfast we were ordered out of the block. It was cold outside. All of a sudden we heard shouting – stand in line, from the men's camp and we saw all the men prisoners hurrying to form straight lines. All wore new white and blue striped pajamas. There was great commotion and a lot of shouting and then suddenly it was quiet. The girls moved in closer to see what was going on. The camp's commandant, the head SS officer, gave a speech. He was warning all those in front of him that if they were caught stealing the same would happen to them as to the prisoner who will be here executed. I didn't want to see the proceedings so I went behind the building with Malku and a few girls. There it was less windy because the building protected us. Later we were allowed to go inside to wash our clothes and take showers.

One evening, when we returned from work, we saw about ten girls standing very straight in line. We were told to stop and face them. Then they began to yell – "We stole the goose". They had to yell in German (we were allowed to speak only German). We were of course surprised at this scene because we didn't understand what was going on. Irene and two strange SS women told us that the one who stole the goose had to step forward because if she won't all ten girls will be shot. It became dark and began raining and it became very cold. The whole block was punished. We didn't get any good and we had to yell the same as the punished girls. At this time the mother of the Weinberger sisters begged the girls to tell who stole the goose and it turned out it was her daughters.

They stepped forward and she almost fainted. The Commandant arrived and fired a shot into the air and two soldiers took the girls away. It turned out that they were taken to his office where they told their story. They were taken under guard to bring back provisions and on the way they saw some geese swimming in a lake. The guard who was with them ordered them to go into the water and catch one of the geese. When they did, he stuffed the goose into a sac but it began to make a lot of noise and the peasant who owned the geese heard so he began chasing the carriage shouting to them to give back the goose. When they arrived back into the camp the soldier tried to hide it and the girls came back to their block. But the peasant also got there and told the commandant that he saw the girls stealing the goose. The commandant listened to the story and for some reason believed they were telling the truth. Half an hour later the SS woman brought the girls back. We were overjoyed to see them and fortunately nothing worse happened. Only we got cold coffee that evening.

Old Mrs. Weinberger from Kasa, was here with five daughters, was pushed forward by the girls, so that she could get her coffee and go inside out of the rain. Her girls asked Irene to let her go first. Everyone agreed, but Irene wouldn't allow it. When she turned around and didn't notice, the girls took their mother inside. Then, when we were all finally inside, sitting on our bunks trying to dry ourselves, we heard Irene shout to Mrs. Weinberger to come forward with her daughters. Our bunk was in the first row, and from it to the door there was an empty space where Irene was standing. The Weinberger family came forward and before anyone could react, Irene slapped the old lady so hard that she fell down. The girls began to dry, then picked her up and took her back to their bunks. Irene then shouted to all of us that she slapped the old lady so that we'll learn that we are all equal, no one here is better than the others are and that here one has to follow orders.

Late that night, when I couldn't sleep, I got up and went to the latrine. Irene was standing by the door and was watching me. I saw, or rather, sensed that she was in the mood to talk so I got up my nerve again and told her that she shouldn't have slapped the girls' mother, especially not in front of them. I asked her how would she have felt if this had happened to her mother. The she told me that her mother was shot in front of her eyes with her brothers and that she herself was raped, sent to Auschwitz and from there she was brought here. She managed to become "block elteste". She's seen a lot had she learned that she has to outlive everybody, to stay alive. She had to do a lot of things she didn't like or want to do. She may have hinted at the parties and orgies the SS men and women would have in her private room.

It looked like Irene regretted hitting the old lady, who could have been her mother. Every night they put a spot of jam with a spoon, on the lice of bread we got. Every night someone else got the left over jam in the pot. One night we got it and Irene left about two spoonfuls of jam in it for us. We had a lot of good fortune in this miserable place we were liked.

Unfortunately, at that time, in January, a typhus epidemic broke out, especially in the men's camp. Because of this, we were taken to work by another route. One morning,

from the doorway of one of the barracks we heard a voice calling us – Berger girls, Vairy, it's me Hanna your friend. Get me out of here, the lice are eating me, I'm dying.

We stopped in our tracks. The SS woman accompanying us began shouting for us to move on. As soon as we got to the workshop, all the girls surrounded us asking who was that girl. I told them it was Zeif Hanna, my best friend from Cluj. The workmeister also came over and sent the girls away asking – There's no working today? Then he asked me what's the commotion all about. I told him and he wrote down her name, the number of the block and promised he'll do all he can to get her transferred here to us. The next day we threw over the fence a package containing some clothes and a few pieces of bread. There were some warm underwear and a jacket, because we saw she was dressed in rags and she was freezing to death. She yelled over to us that her toes are frost bitten and she can't feel them. In the meantime I wrote to our friend, telling him of the situation. The next day we found a note in our daily package in which he wrote that during the lunch bread he will try to go and see her and bring her some ointment and medicine and see what else he can do to help Hanna. The next morning she was not standing outside waiting for us. Another girl shouted over that Hanna is too weak to get up, she has diarrhea. The workmeister and Hans both came to the same conclusion that she's too far gone and they can't help her. Poor Hanna died in Stutthof and I never saw her again.

A few days later we stood in line, about to leave for work, when the SS woman came and the camp commandant with her. They came to let us know that we will be held in quarantine for a few days because the typhus has broken out in all the barracks. We just hung around our compound for a few days. On one of those days while we walked by the fence we heard a man calling to us - "Berger girls, Berger girls". It was a young man by the name of Haimowitz from Dej, who recognized us. We came closer so we could talk to him. He said that he's happy to see us alive and that he was in Buchenwald with our father and brother Moishe and that he's certain they'll be liberated soon because he heard the Americans are very close to them. (Unfortunately, when the Americans were getting close to Buchenwald, the Germans put all the prisoners who were still alive in cattle cars and locked them in. For 3 days they were locked in the wagons until the Americans finally arrived but by that time my father and brother were not among the living. A survivor from Cluj who arrived somehow in a German hospital wrote down on a piece of paper the names of all those who came from Cluj and died in the wagons. This he gave to another prisoner who brought the list back to Cluj and gave it to someone in city hall. All this we found out after our liberation from our brother Frank, when we got back to Arad). This man also told us that we'll be liberated soon because the Russians are getting closer and the Germans are fleeing. This was about noon. We had to be very careful not to be seen and caught talking at the fence.

The SS woman came and we got some food which we ate sitting on our bunks. All of a sudden, there was a lot of shouting and banging on the door. We were ordered to get out quickly. The SS women had clubs and they hit us while we tried to rush out of the building. That's the first time I got hit with the club over my left eye and forehead. That's the eye that to be operated on in 1945. We had to stand in line. We didn't know why. All we saw was the SS woman pulling girls out of the line. When she got in front of us she asked me how old I was. I said I'm 20 years old. She slapped me so hard I almost fell. I

was very surprised. She began to scream at me, saying I was a liar, and pulled me out of the line. Malku stepped forward too and started to argue with her saying that she's the younger sister, but the woman wouldn't believe her. She said that I looked 15, not a day older (I was small and thin and really didn't look older than 15). Thank G-d, while we were still arguing the Sepfalmeinster from the Wermacht unit we worked for before came running waving a piece of paper. The old man from the workshop was also with them, and when he saw us he asked the SS officer what did we do, why is she yelling at us, his little Japanerinen. He noticed that we were not standing in line. Malku told him what the argument was about. When he heard this he began screaming at the SS woman that she has no right separating us and besides, he got us back. He paid for us and he needs us to work for him. Then to us he said we should hurry and stand in the first row on the other side of the compound until he chooses the rest of the girls, because unfortunately he got only 300 of us back. We were not even allowed back into the barracks to gather our meager belongings, so we went to stand where he told us and we pulled Lilly with us since she was also a B.

From this compound we were taken again to the showers where we had to leave all our clothes, the military dresses and underwear, and again we received all types of rags to put on instead. We were allowed to keep only our boots. Wet as we were, there were no towels, we were driven out into the snow. We were so cold out teeth knocked together and we were shivering fiercely. We were ordered to mount on a truck which took us to our new "home".

There was hay on the floor all around by the walls with some blankets on it. Since we were in the first row and the first to enter the building, we sat down close to the iron stove which we found inside. We put the blankets on our backs while Lilly put some logs into the stove and in half and hour the whole room was warmed up. There were 6 buildings with 50 girls in each. Then we received some hot thick soup which tasted good and we didn't have to stand up in line for it, it was handed to us where we sat. About ten of the stronger girls were sent out and when they came back they brought warm underwear and told us to go to sleep because early in the morning we're being taken out to work. It was the middle of winter, and it was very cold. In the morning they took us to the warehouse where we got overcoats and shawls which we tied around our heads like turbans and we were told what we have to do. Two by two, we had to pick up big sacks, take them outside and throw them onto a carriage. Some girls stood on top and packed the sacks until the carriage was full. Then, about 40-50 men, who were strapped to the carriage like horses had to pull it to the train. There everything was then loaded into the wagons. That's when we found out the Germans are evacuating the camp, because the Russians are getting very close. It was very hard work. One morning I told Malku I have to go to the latrine. We put the sack down in the middle of the road and I began running, not looking to left or right, towards the latrine. The Stepfelmeister saw me and began shouting for me to stop, but I didn't hear him and I kept running until he fired his revolver in the air. Then Malku and all the girls began shouting for me to stop. That's when I heard them and stopped running. When he saw that I stopped and looked back he gestured for me to come to him. He saw that we were all scared and he asked where was I running so fast. I told him that I had to go to make pipi. He let me go and said next time we should ask permission and not just run off like that. The next day a soldier was passing by our block

and the girls quickly surrounded him because he was carrying a sack full of potatoes. We al began asking him to give us the potatoes and in the shoving and pushing he lost his balance and fell down with the sack. Then he jumped up as if he was shot out of a cannon, left the sack on the ground and ran away. We didn't see then, but a group of soldiers were standing near by laughing at him, that a group of weak girls managed to take away the sack of potatoes from him. It was for the best. There was enough for all of us. That night we cooked the potatoes on the fire in our stove. There were with us two sisters from Czechoslovakia, both in their thirties. They were seamstresses. Malku had a big military overcoat, she could hardly walk in it. So these seamstresses made her a nice skirt and jacket out of it. She also had a white shawl that she tied around her head in a tall turban. She looked very nice.

One day she was told to go to the office. Of course we got very scared. But to our surprise she came out in a few minutes smiling. She said a young SS officer arrived and he and the Stepfelmeister were watching us through the window. The officer asked to call Malku to the office. He asked her what's her name. When she told him he said "you're Ester, the Jew's' queen" and gave her the keys to the locks on the wagons of the freight train we were loading.

One day she showed up with a large wheel of cheese. Lilly cut it up and gave a portion to everyone. Malku told me how she by the cheese. A high-ranking officer came over to her and asked her to replace his uniform and overcoat, which were torn and looked like rags. He said he was ashamed a German officer should look like he does. He also said she wouldn't regret it. The next day he came by with a sack in which Malku found the cheese. Lilly and some other girls saw this so they decided to bring it back to our barracks and portion it out to all of us.

In the evening, after we ate and were making ready to go to sleep the guards shouted "licht aus" (lights out). I was soaking my feet in a pan of hot water sitting on the edge of my so-called bed, close to the stove. Malku was already asleep. We heard a big explosion. I jumped up to put out the light. When we looked out the window we saw that a bomb had fallen on the guards' barracks and it was on fire. The Russians were bombing the camp from the air. The attack came so swiftly we didn't even hear the planes approaching. One of the guards, the Stepfelmeister and the SS woman who was with us from the beginning, came running in asking if ours was the light that was on earlier. No one said anything. The guard insisted that ours was the light he saw. In the meantime I covered the pan in which I was soaking my feed so that they won't see it. Finally they went out. The next morning we heard rumors that some soldiers died and about 10 horses also.

All this happened the end of Dec. 44 before the New Year. New Year's eve our Werkmeister showed up with two soldiers carrying a pig pot full of some thick drink with a strong vanilla flavor. Something like the egg nog we know. We each got half a cup. It tasted like heaven. We were very hungry at the time. Unfortunately we spent January there as well and the provisions were getting scarcer and scarcer, and we felt it. We hadn't heard from Hans since mid-December when we got the last package. He sent a note to say they're being taken to the Baltic Sea to look for mines.

When we went to work one morning before the quaranteen, the men were standing in line. Somehow Hans got to walk beside me while we marched through the men's camp keeping in step with me. He said his farewells, and asked me not to give up hope because we will be liberated soon. He said that next day when we get our food, one of the prisoners working in the kitchen, a friend of his, who knows us and can recognize us, will bring us a package with provisions and two pairs of boots. We never got that package. Someone else must taken it. Hans we never saw again.

Another thing happened before the quarantine. Again, when we passed through the men's camp one morning, we saw a large group of boys about 14 to 18 years of age standing and waiting in line. I wrote and asked Hans about them. He replied the next day. They were 500 French boys. The Germans captured a whole school and sent them here. Until the written order came, the camp commandant didn't want to kill them, so they were made to stand outside and wait. When we returned in the afternoon, we didn't see them. They were told they're going to work, and then they were loaded on trucks and were taken to the gas chambers.

During the beginning of February the evacuation went slowly, at a leisurely pace. Then, in mid February one night they woke us saying the evacuation had to be finished. We got up and dressed and worked all night loading the trains. As we looked toward the camp we saw fire. I asked the overseer what's burning on the edge of the forest. It looked like they're throwing long logs on the fire. She mumbled something but I didn't understand. When I asked her again, she got angry and told me to go back to work. Lilly explained to me that they're burning the dead because the Polish prisoners blew up the crematorium. We worked day and night until finally on February 25 Malku put the locks on the wagons and gave the keys back to the SS officer.

The next day we rested until late afternoon when the order came for everyone to pack their belongings in the two blankets we owned because the Russians are very near and we have to leave the camp.

With Malku and Lilly I went into the office. The old werkmeister asked us into his private room. His friend from the shoe repairshop sat there drinking out of a bottle. He offered us some also but we refused. He asked us to sit on the edge of his bed and then proceeded to say his farewells. He said we are going to leave in an hour, while they will be going to leave at dawn, on trucks. We are to go on foot, so we should get ready for a long march. A couple of weeks, maybe. We are going to have military guards of course, because the Russians were very close and he said that we will probably be liberated but he's not so sure about himself because he's old and he may not make it back to Germany. If I remember correctly we thanked him for being good to us. The he warned us not to ever lag behind the column, we should always make sure to be in the first five rows, never further back. We didn't know then, but later we understood why he said what he did. We wished him well and he us, then he said to hurry because they are beginning to form the column. In the meantime it was getting dark. We walked back to our compound and they stood at the door of the office until we were out of sight.

When we arrived at our block, it began raining and everyone was ordered inside. The aufseirin chose some tall girls, Malku among them. This scared me, so I said I want to go as well. The SS woman calmed me down saying that they are only going to bring some more girls to join our column. A half hour later they were not back yet, an hour passed and no sight of them. I began to cry and say over and over – why didn't I insist on going with them. I was frantic, with all kinds of thoughts about what might have happened to my sister. I ran outside into the dark. Lilly came after me telling to go inside, out of the rain, but I wouldn't budge. We strained our eyes in the dark until finally we saw them approaching. Until they came closer we didn't move or even dare to breathe. Until I couldn't stand it any longer and called out Malku's name. Lilly clamped her had over my mouth saying I'm only going to make trouble. But Malku heard me and called back that they're coming. We ran to each other and I burst out crying again.

While we began to form the column, Malku told us that they went into the camp where the sick were still held. The SS woman chose those that she thought were strong enough to march. Irene, our block overseer, who caught typhoid, and was getting better was also there. She was still very weak especially for such a march as we had ahead of us. Malku told us that she threw herself on the floor and caught the SS woman's knee and begged to be taken. But the SS woman first ordered the girls to get out and then she left Irene there. She came out slamming the door.

While Malku was telling us all this, the column began to move out of the camp onto the main road where some 500 to 600 men joined us. We began our 12 day flight through forests, over fields, day and night we marched. In the night we couldn't see where we're going but the guards who had lanterns kept yelling faster, faster.

A few hours later we heard some gun shots. We explained them to each other saying that probably the guards at the beginning of the column are signaling those farther back. But when it began to get light, near a forest, on the road, we saw bodies of men wearing striped pajamas with their heads covered with their jackets. With horror we looked at the bodies that were strewn on the roadside every few kilometers. It seems that another column passed this way before us. Whoever couldn't keep up and lagged behind was shot. We realized these were the shots we heard in the night. These were prisoners who thought that if they can make it into the forest they'll be free, because the Russians were so close.

The Germans who were left behind blew up the camp after it was evacuated. After a night and day's march we began to get tired and it was again getting dark when we arrived at a farm. Here we were ordered into the stables. To our surprise the SS officer who gave Malku the responsibility of locking the wagons of the train, stood at the entrance of the stable and didn't allow anyone inside until he saw us. He called to us and told us next time to hurry up if we want a place to sleep instead of sitting up outside all night. The crowd then all of a sudden pushed us with such a force we fell inside onto the straw and the officer was pushed aside. I jumped up with Malku and we ran to the wall, because the place was small and there wasn't room for everybody. We sat in rows. There was hardly space enough for us to put our heads down. We got some thick soup. Malku and I put it away for next day. At dawn, we were woken and the march began again.

The column broke as we marched up one hill and down again, for six days, until we arrived at a military camp. Here we stayed a few days. We arranged ourselves in the barracks and got enough palatable food. The Weinberger sisters with their mother from Cluj, were with us, but in another building. Here we could get washed and wash our things. We could also rest up for the continuation of our journey. Every morning some girls were taken to the kitchen to peal potatoes. One of them got hold of some cooked horse bones, and she brought us one. It had some meat on it. We chewed on it for two or three days. That's when my front tooth got chipped. The third day in this place on of the Weinberger girls came to tell us their mother died during the night. She was already very weak, the girls carried her all the way here. In the afternoon we buried her.

The next morning at dawn we were on our way again. The SS woman got onto a military supply carriage drawn by horses and they galloped ahead. Everyone received a little bread. Our Lilly somehow got hold of some cheese and margarine. We had supplies for two days at least. This was about March 5. On March 7, we arrived on the outskirts of Danzig. We were half starved to death. Early in the morning we were taken through the city, north to south and we had to pass a train station. Next to the tracks were piles high as mountains (or so it seemed to us) of turnips. Of course everyone ran and gathered as much as they could before we were ordered to move on. While we went through the streets, I saw people watching us from behind drawn curtains. Until we got to the south side of the city it became late afternoon. At the gates of the last few houses we found large pots with cooked potatoes. Not a sole was in sight, just the pots. Everyone wanted to get a potato. I managed to get one, but Lilly managed to grab about 3 pieces which she shared with us.

That night we found a small stable to sleep in. It was so small that we were packed in like sardines. In truth, we didn't mind, since it was very cold that night. I woke up hearing the Aufzeirin calling "Kleine Japareninen, where are you?" She brought us a cup full of freshly cooked potatoes and one with milk. The next day, all day she marched by my side. She carried a small case with her, but she was also very tired. We wanted to show her our gratitude for the extra food she provided, so we took the case from her. We had already on the first day of the march thrown away one of our blankets, so that we slept on mine and covered ourselves with Malku's. The one we had left wasn't so heavy on our shoulders. During the march, we talked freely and she broke down and told us her city was bombarded, and that for the last six months she hasn't heard from her family. She also didn't know what was going to happen to her.

When we arrived at another farm we procured the stable, not without difficulty, for the night. All night the Russians bombarded the area, but we slept very well. In the morning, I already wasn't feeling so well. We marched all day, stopping for half an hour to rest, eat and do what we had to do in fields. When we began walking again, the Aufzeirin begged to be taken on a cart that carried the bread that was left over from breakfast. They cut a 1Kg loaf into ten slices, so by evening many had collapsed and were left behind on the road. The Aufzeirin kept calling from the cart, come Japanerinen. Malku called back – We're coming! Then I fell to my knees. I couldn't walk on. I asked Malku to go on but we didn't see the last row of the column anymore. It was getting very dark and we didn't

hear them calling us anymore. Malku picked me up and half dragged, half carried me to the side of the road.

There were telephone poles lying by the roadside and we sat down on one of them. We began to worry about what we'll do and what will happen to us now. Then we saw two shadows approaching. Fearfully they asked who we are and when they heard Malku's answer they came up running, kissed and hugged us. They were the twin daughters of a Rabbi from Cluj, our hometown. They hardly had time to sit down next to us, on the log, when another shadow showed up. It was the youngest Weinberger girl. Now there were five of us. We began to prepare a place to sleep. We spread the blankets and were about to lie down behind the log, when from across the road a door opened. The light from the doorway fell right on us. Two figures appeared in the doorway, and when they saw us they came across the road to us. We saw a boy and a girl whom we didn't recognize. When the girl began to speak, we recognized her as the Polish girl who was with us in Stutthof in the concentration camp. When Malku told her we were left behind, she told us to go with her. She said that they were fleeing with owners of the house from the Germans, and that since the Russians were so close we'll probably all be liberated by morning.

In the house, we dined on very good freshly cooked food and we all fell asleep in no time at all. Early next morning we woke to a lot of noise. It turned out to be a group of about 20 girls who were brought here by two German guards. The girls were arguing about something. While no one noticed the guards hopped on a truck that was passing by. It was the last of a long line of trucks full of soldiers. These girls wee hungry, so they went into the village to look for food. But the village was emptied the day before, only the rear guard and some civilian guards remained behind. These caught the girls and brought them back to the stable. About an hour later an officer showed up and with great surprise asked us who we are and where were the guards that were supposed to guard us. We were afraid to say we're from the concentration camp, because the girls were found in the fields and we were afraid they will be accused of stealing. He called another officer who in turn called a higher commander who finally gave the order to put a few guards on us and to take us to Putzku. We began to march again. Malku and I made sure we were in the first row again.

We were given one military and one civilian guard with rifles. Early in the morning we got under way. There were about 25-26 of us. It was March 11,1945.

All day we walked, we didn't even stop to rest. Around noon one of the girls, (she was from Siget) ran off the road to make pipi. The German soldier thought she wants to run away or to stay behind and shot at her. The other girls began yelling at him and jumped on him. He got scared and he also jumped on a truck full of soldiers and disappeared. So we were left only with the civilian guard who couldn't quiet manage to keep the girls in line. We walked at our own pace on both sides of the road. On the road itself, the rear guard was retreating with the Russians hot on their tail. All of a sudden bread and candy were thrown from one of the trucks. The girls hurried to pick them up. Malku and I wouldn't stoop to pick any up. One of the girls from Lithuania came over and gave us some bread. As we were ambling along a high ranking Wermacht officer came by on a motorcycle. He

stopped when he saw us, came over and asked us who we are. He couldn't believe it when we told him that we're from the concentration camp. He made some excuse about not being able to help us and rode off. So we walked on. All day we walked without seeing even one farmhouse and it was beginning to get dark. That's when we spotted some light ahead. The two Lithuanian girls who knew polish convinced our guard to take us to the farmhouse. He, Malku and I, two Polish girls and the Weinberger girl went and knocked on the door. To our surprise it turned out to be some kind of German headquarters. When we asked for a place to sleep and some food, the officer jumped up from behind his desk and chased us out yelling "shwein, arous" – pigs, get out. We ran so fast, our guard with us, that we didn't feel the ground under our feet. We kept going until in the middle of the night we came to the outskirts of a city. Our officer stopped a civilian and asked him what's this place. He said this is Putzku and the Germans are evacuating the city. Everyone has to leave because the Russians are coming. We got to a fire station and to our surprise "our" SS officer was standing outside. He seemed glad to see us. He told us to rest in a stable that was nearby and he'll come in the morning to take us to the ship. There were many men around carrying things to and fro. One of them told us to go up to the loft to sleep in the hay because it's warmer there. When we got up to the loft we were surprised to find neat holes in the hay, as if someone just got out of there, so we climbed in and we fell asleep right away. In the morning we awoke to a lot of noise and someone yelling for us to get out. When we peeked out of our hiding place we saw an officer with a club in his hand hitting the straw. If anyone called out in pain, he had to get up and go. Luckily he didn't come up to the loft because I couldn't have moved if my life depended on it. I had a very high fever by that time. I told the others to go, because I can't even pick up my head. The twins from Cluj said that if I'm not going neither are they. The others also stayed with us. We decided whatever happens will happen to all of us.

When the stable quieted down, after everyone was taken away, we fell asleep again. A few hours later we awoke to a big explosion and the roof of the stable flying off. We were exposed to the early morning sky. We came down from the loft and out walked out of the stable on shaky legs. I ran behind the building because I was overcome with a stomach ache and I didn't even have time to say anything to the others. They began looking for me and calling my name until I showed up, and then we left this place, going up a hill toward the main street. We came to a corner and stopped. It was early morning, about seven o'clock. The street was full of people, prisoners who came out of hiding just like us and citizens of the town. We could tell the difference because of the way they were dressed. They were all standing on the sidewalk yelling "Hurrah, Hurrah", while the Russians came marching down the middle of the street. Putzku was liberated.

The main square was full of people hugging and kissing each other and the Russian soldiers as they passed by. We just stood there watching and wondering where could we go to get some clean clothes, a bath, a clean bed and of course some food.

As we stood there talking to each other a Russian officer came over and said that he knows who we are because on route they liberated many young women who looked like us. He asked what do we want and what do we need. I felt so ill, I asked only for a bath and a clean bed. The other girls asked for food.

The officer pointed to a six story building a block away saying that it's a hospital, unoccupied since the evacuation. There we'll find everything we want. Then he saluted and said that we'll probably meet again. As soon as he left us we walked over to the building, went inside and proceeded to check it out, from the basement to the top floor. The beds were still warm from the bodies of the wounded who were taken away during the retreat of the night before. There were sand bags handing by some beds which were used to balance broken arms and legs. The shape of their bodies was still imprinted on the sheets and pillows as if they just got up to go to the bathroom.

Six weeks later we heard that the wounded and the prisoners were taken on board a ship which sailed the day after we were liberated from Danzig. That ship was blown up by mines and sunk in the Baltic Sea with no survivors.

We gathered all the food, clean linen and clean clothes left behind by the nurses and put everything in what we thought to be the head physician's quarters. First we ate something and then we cleaned the room next door. This room had a private bathroom with a big tub. There were two beds there already so we carried in a table and a small sofa. I prepared to sleep with Malku in one bed while the twins slept in the other bed, and little girl from Kassa on the sofa. We spread clean white sheets on the beds, bated in the big tub with hot wated, and put on clean underwear. All these were luxuries we haven'' experienced in a long time. Malku and I still had the aufzeirin's bag with us, and in it we found a pair of slippers which fit me. Malku found in the nurses' quarters a pair of shoes that fit her. So we all found clothes and shoes that fit us. The dirty bug infested clothes we took off were burned in the furnace, which heated the water for the whole building. By the time we got into bed it was getting dark. We were tired form all the cleaning and washing that we did all day. As soon as we quieted down, we heard steps and Russian, in the hall. One of the twins jumped up and very slowly turned the key, locking the door. Then the rest of us pulled the sofa over by the door and put the table on it. We were so scared that we crouched together in one corner and very quietly prayed, because if they decided to break down the door, we had no way of escaping. We listened very intently to determine which way are the steps going, until we heard someone calling from downstairs and then hurried footsteps going down and out of the building.

Only then did we have courage to stand up and look out the window from behind the curtains. We saw soldiers getting into a jeep and driving away. We decided they must have been drunk, celebrating their victory. We went back to bed and slept until late the next morning. I was very feverish but decided to get out of bed and ate a hearty breakfast the twins cooked for us all. Where they found coffee and butter and white bread, I don't know, but it tasted like heaven.

After we dressed and put our room in order, we heard voiced outside our door again, but this time not Russian but Polish. One of the voices was familiar so we unlocked the door and went into the hall. To our surprise we saw the doctor from the concentration camp, who also escaped from the Germans. When he saw and recognized us he cried out, came over and hugged and kissed and us. He said he's overjoyed to see us alive and well. There were two other men with hem whom we didn't know. He asked us all into the dining room where we sat down around a table. Then he asked us what were our plans

concerning our return home. He said, that he'll be taking charge of the hospital and he'll need help. The beds have to be changed and the whole hospital has to be scrubbed down and if we want to work here we can stay. In the mean time there is no connection by road or rail anyway, and we'll have to be quarantined before leaving in order to be sure we're not sick with a contagious disease. He said that he's coming from city hall where the Russians set up headquarters. The hospital will be filled soon the Russian wounded soldiers, so we can rest today and tomorrow begin to make everything ready to receive them. He'll also try to find the doctors and nurses who are still in the city.

The next day we were busy changing beds and cleaning the halls. In the afternoon the doctor showed up with a woman whom he introduced as the head nurse who will give us instructions and organize the work in the hospital. By evening I felt so weak I couldn't eat. Malku stayed up with me all night and in the morning as soon as she heard the doctor she called him into our room to have a look at me. He told her to take me right away to another room so the others won't catch the fever. The first floor was to be filled with patients with typhus fever, so they took me there.

In the meantime, instead of wounded soldiers, the hospital was filled very quickly with liberated prisoners. The Russians found hundreds of people with frozen feet and hands and brought them to our hospital. Malku worked another week in the baths, where these poor people had to be undressed, bathed, disinfected and their clothes burned, because they were full of lice.

During that week, I was getting better. I even got out of bed and walked around the room a while. Then one day, Malku came in saying she thinks she has fever and she's going to the doctor. He immediately sent her to my room to lie down in the other bed. I helped her undress and put her to bed, then I collected our belongings from the other room we occupied with our friends. They were also sick already with the typhus fever. Malku was very seriously ill. I was only two days unconscious to the world around me. All that time, I must have been hallucinating because I heard the wheels of a train pounding out – ARAD, ARAD. In my unconscious mind there flickered the hope that somehow my father and brother, Moishe, were liberated and got back to Arad to my brother Avinoam and they are there waiting for us. Maybe that's what gave me the strength to come to and get better.

The night I put Malku to bed, she became unconscious and since I was feeling better, I sat with her, putting cold compresses on her forehead and chest trying to get her fever down. Twice I washed her whole body with cold water. Then on the third day it seemed to me that she's not breathing. I frantically watched for the doctor through the open door and as soon as I saw him I ran after him crying and begging for him to come and help her. All he did was shake his head and say that there's nothing he can do because the Germans took everything except for some aspirin. He said I should just continue with the cold compresses on her head and chest and try to drip some milk or water between her lips. I tried but I couldn't open her lips and for three days I've been washing her with cold water and she had already soiled the bed with excrement. I became frantic with worry. I washed her down again and changed the bed. Then I put three blankets on her. I even tried to put some straw between he lips through which I could pour some water into her mouth, but

she couldn't swallow. I became hysterical, took hold of her by the shoulders and began to shake her and yell at her. "Do you hear me? Father is in Arad and he's waiting for us and I'm not going home by myself. I you don't try to restrain yourself and not soil the bed, and if you don't try to get better I'm going to jump into the Baltic Sea!"

She opened one eye and made a sign that she heard me. I was still shaking her and yelling all the time: "Do you hear me? Father is waiting and I can't go home alone without you" Then she said very weakly I should leave her alone, she wants to sleep, she's tired. She slept for 24 hours and I panicked again. In the morning I asked the doctor to come and take a look at her. He came in and with a happy smile said I should let her sleep. It's a healthy sleep since her fever is down and she's over the worst of it. I sat by her feet on the bed watching every breath she took and every move she made all day and most of the night. I must have fallen asleep because when I woke up it was light out and the sun was shining into the room. I looked at Malku and with great relief saw her looking back at me. I stood up and bent over to kiss her and asked her if she's feeling better. She answered with "I'm hungry". This made me very happy. When I looked around I saw a jar of hot milk one of the nurses must have brought in earlier, not long before we woke up. I took the jar in one hand and propped Malku up with the other so her head will be a little higher and she could drink comfortably. She drank about half of it before she got tired and fell asleep again. The next day she ate a little farina and some baked potatoes. It was a week before she could get up to go to the bathroom and even then I had to go with her to prop her up so she won't fall over onto the floor. Another week and we were still very weak but the doctor asked us if we would move out of the room to make way for other patients. He asked us if we want to go into quarantine with others who are also waiting to begin the journey home. He promised we'll get full room and board there. We told him that we aren't really looking forward to being again ten in a room and in a crowd, so he said he'll think it over and try to figure out something better for us. As it is the trains aren't expected to run until April, until the tracks the Germans blew up during their retreat are fixed. In the evening he returned with a proposition. He said that since we're on our feet again, we could take care of a local little girl with scarlet fever who has to be kept quarantined. We can take turns watching her and taking walks outside in the fresh air and sun, which can only help us regain our strength. Of course we agreed. The next day we moved into the children's ward.

The night before we moved, two brothers from Cluj came to visit us. They were also in Stutthof and we met them again here at the hospital. One of them lost two fingers due to frostbite. They told us that they are on their way home and when they mentioned how cold it is I felt sorry for them, so I gave them the coat I put away under my pillow. It was about March 28 or the beginning of April. They promised that when they get back they'll go to the authorities in Cluj and let them know we're alive and as soon as we're stronger we'll be coming home too.

In the children's ward we got a nice room with two beds and private bathroom. That same afternoon they brought in the child. A five year old little girl with blond hair and blue eyes. She was feverish for three days. We watched over her, washed her with cold water twice a day and kept her and the bed clean. When the fever broke, she could sit up and eat a little. Her parents came each day and we held her up to the window so she could talk to

them, we couldn't communicate with her because we didn't know Polish. Her mother brought us a beautiful shawl that we gave to one of the nurses in exchange for some onions. All of a sudden we craved for onions. We ate them like apples. They were delicious. Three weeks later the parents came to take the child home and they gave us about 200 zloti. This was already April 20 or 21.

That same day or the day after, in the afternoon Malku and I were on our way back to the hospital to talk with the doctor about rumors we heard in town concerning the possibility that by May 1st the trains will begin running and travel will become possible. That's when we heard a familiar sound. The shrieking of bombs flying in the air. The Germans were out at sea by the Hella peninsula and a submarine was bombing Putsch. One bomb swept away a house as it flew low over the street then it got stuck in an iron gate, but it did not explode. It hi a woman who happened to be on the sidewalk and broke her legs. We passed by just as she was being lifter onto a stretcher. We broke into a run towards the hospital. When we got there we saw everyone running up to the top floor, so we followed. There in one of the rooms lay another bomb on a bed as if someone lay it down carefully. It came through the roof, the ceiling and ended up on the sofa without exploding. Very fortunate because the hospital was filled with hundreds of patients who had just survived the concentration camps and it would have been a great tragedy if now, when finally free and ready to go home, the bomb had exploded.

The first chance we had we went looking for the doctor to tell him that we want to be on the first train to Danzig. He gave us both a check up and was very satisfied. The time we spent in the children's ward was very good for us. We regained our strength quickly. But he said we must spend at least 24 hours in the quarantine ward so that it will be put on record that we were liberated and after having typhus fever we left the hospital at Putzku healthy and well. He gave both of us a white arm band with the red cross on it and said we should wear it for protection against drunken soldiers we might encounter on our journey home. We expressed our gratitude and said goodbye and that same night, April 30th, we moved into the quarantine ward, which was set up in a private house near the hospital. As soon as we got there we went to register with the head nurse. Our doctor had already called her on the phone so she had already put our names on the list of the group that was to leave the next morning. To our surprise we met Lilly Broth again. She was in charge of the room we were to sleep in. We pulled our beds together so that we could talk and make plans without disturbing the others. At first she said she wants to go back to Germany, to Dortmund, just in case her husband lived through the concentrations camp and came home. After we told her our plans to get back to Arad to our brother Avinoam, she decided to come with us because it will be safer if we travel together and then from Arad she can continue her journey when it will be safe to travel.

The next morning, May 1, 1945, a group of thirty men and women were taken by truck to the station. Most of the were Poles and Estonians. We three were the only ones from Transylvania. The train that waited for us consisted of a locomotive with two cars that had no windows and only plain wooden benches fastened to the floor. But we didn't mind. The trip to Danzig lasted about an hour. There we had to change trains. When our train arrived it was full of people. There were passengers sitting on the stairs and it was difficult in the rush. I lost sight of Malku and Lilly and I called out their names several

times. Before I knew what was happening Russian soldiers surrounded me, and Lilly and Malku were taken off the train. The soldiers said over and over – nemtski – Germans, Germans. We tried frantically to explain that we were prisoners of the Germans and Russian soldiers liberated us, but they couldn't understand. By this time we were surrounded by a large group of curious onlookers. We became terribly afraid that the train will leave without us and we didn't know when there will be another in the direction of Romania.
Just as we broke out in tears, two men began asking the Russians what's going on, and then one of them showed the soldiers something in his inside jacket pocket. The soldiers, to our surprise, saluted and went away. These men then grabbed our little bundles and took us by the arm pushing us toward the last car in the train saying we should hurry. As soon as we jumped in the train began to move, we just made it. They gave us a few blankets and we arranged ourselves in a little corner of the car where we sat down. When we settled down they gave us some bread, cheese and salami and soda water to drink. While we ate they introduced themselves. They were Jews from Lodz, partisans who fought with the Russians on their way to Palestina. The freight car was full of packages and big boxes filled with everything from food to furniture. We asked them what are they doing with this stuff and they explained that for the past five years they have been living in the forests and hiding in caves, now they are taking from German houses who's occupants fled before the Russians, what they took from the Jews. They have been travelling through Poland gathering these things. As soon as the German army left one place and the Russians took if over they would be there and whatever could be moved they took and sent by freight ahead.

At noon, May 2nd, the train pulled into Tezen. There we waited about two hours. During that time we got off the train to go to the bathroom. In the waiting room, Red Cross nurses handed out to the passengers hot soup, coffee, bread with butter and water to fill any bottle or canteen for the trip. Here we heard them saying joyfully that Berlin and Hitler are 'kaput", finished. They had a radio and were listening to the news all the time. We sat in the waiting room, eating and chatting with pleasure about the news when I noticed in a corner an old man holding a little boy, about three years old. They were watching us very intently and I took pity on them so I offered the old man some bread. He wouldn't take it but said I should give it to the boy. I asked him where are they from. He said he's trying to get to a sister in Germany, because his whole family was killed, the only one left was his grandson. They were put in a camp but were later released. Lilly said she doesn't pity them because they did the same thing to us and they also killed all that were dear to us. Our friends, the partisans, who came to take us back to the train, were also angry with me for giving them bread. At four o'clock we went back to the train and about an hour later the train began to move again. Ten days later, on May 12th, we arrived in Warsaw. The trip was long and arduous. Not all the track was repaired and many times our train was sidetracked while we waited for an ammunition or troop train to pass in the opposite direction.

Our friends took us to a Jewish family where we had a chance to shower, change clothes, eat a hearty home cooked meal and sleep in a soft, clean bed. The next morning we continued on our journey. Our friends came and took us back to the train. Four days later, on May 17th, in the evening we arrived in Lodz. One of our partisan friends, who was

married, took us home with him. His wife, we saw, was not overjoyed at having uninvited fuests. The apartment was very small and they had two little children. One was born in the hideout, during the was, the other was about six years old. When they fled to the forest he was still a baby. They gave him a drug and put him in a sac and his father carried hi on his back, then when they got to a river he held him up high so that he won't drown. They walked most of the night in the water so they won't leave tracks that can be followed by man or dog. All this he told us on the train, before we arrived in Lodz. His wife made us dinner and we washed ourselves in cold water, since they weren't fixed for hot water yet and then our friend opened three cots in the children's room. It was cramped and we felt uncomfortable, also because his wife didn't smile once all evening. Next morning, after breakfast, we asked our friend to take us to the authorities so we can arrange for some permits that will enable us to cross the border. The zlotis we received in Putzku from our little patients' parents were gone, and we still had a long way to travel so we were hopeful of getting some money as well. We wanted to get to Chernowitz where we planned to cross into Romania. He was acquainted with the officers at the Russian headquarters in the city, so he took us there and told them who we are.

We found ourselves in an office in front of a high-ranking officer. He asked us very politely to sit down and began asking us questions to which we answered in detail, telling him our story. Then he asked a question that surprised us. He asked if we can prove we're not lying. We didn't know how to answer. He got up from his desk and asked us to come with him to another room, one by one. When it was my turn, I walked into the room and closed the door. He held a book in his hand that he'd taken from a shelf full of books. He held it out to me and when I took it from him and opened it I realized it was a Sidur (a prayer book). He said read. So I read, all the while thinking about the Jewish family this house belonged to, wondering what has happened to them, will they come back and find their home is now Russian army headquarters.

After we were done proving our story, the officer was satisfied and he said he'll try to find an official group for us to travel with to Romania because for three defenseless girls the journey is long and dangerous. With this, he left the office and asked us to wait. A while later, he came back looking happy and satisfied. He said he found us a group that is organizing in Chestochov. He gave us the address and train tickets. We spent the rest of the day sightseeing in the center of town. Lunch we ate in a little restaurant, then we bough some bread and salami to have for the journey. That night we stayed at our friend's home again. Early next morning, he took us to the station and helped us find seats. We thanked him for being so kind and for helping us. He got off the train just as it began to move. We waved to him and that was the last we saw of him.
It took five days to reach Chestochov. Again and again our train was sidetracked and sometimes we waited for hours until it was safe to continue. On the second day, when the train stopped in a little town, a woman walked up and down the platform offering farm produce for sale. We bought some milk, eggs and bread with the little money we had left. We made little holes in eggshell and sucked out the inside.

On May 26, we finally arrived at Chestohowa station in the late afternoon. By the time we came out of the station there was no one around except for one fiacre (horse pulled cart). We couldn't speak the language so we just showed the driver the piece of paper

with the address the Russian officer gave us in Warsaw. He made a sign that he know the place and for us to climb onto the baggage in the back. We were almost the last passengers left when the driver stopped the cart in front of a big building and made signs for us to get off. No one answered at the front door, so we went around in back where we found a small gate that led to a courtyard and another smaller building. Once inside, we were shown into a hall where we found 3 young men and two girls about our age from Erdei. One of the young men was named Mihaly and was from Besterce, about 26 or 28 years old. Another, from Marosvasarhey was named Ovich Ocsi, about 18 or 20 years old. The third was an older man of about 36 or 38 from Satu Mare. The girls were from Nagyvarad. There were about 40 Romanian men who were taken by the Germans to forced labor. Mihaly received us very pleasantly introducing himself as the leader of the Romanian group. He said that we arrived just in time, because the group is leaving the next morning for Chernowitz. He took care of all the preparations, organized provisions for the journey and arranged for the group to stay together. We put on our Red Cross armbands and presented ourselves as nurses. That night, he hustled up supper for us and then we slept in a corner on clean blankets that we spread on straw filled mattresses on the floor. We slept like babies all night and early in the morning on May 27th we made ready to continue our slow journey home. The group was lined up and escorted by Russian soldiers to the station. We all boarded a freight train that was waiting for us. Malku and I took charge of the Red Cross wagon car and managed to take Lilly, two other girls, Ovici and Mihaly with us. Mihaly showed up with a bottle of vodka that he gave to the Russian guard who was with us and in turn he was very good to us. He managed to get the best of everything and made sure we had plenty of food and water. The Russian soldiers were present actually to guard the Romanian men, to make sure they got back to Romania and didn't escape before that.

We left Chestohowa early in the morning with hope in our hearts that we'll be soon home in Arad where father is waiting for us. We arrived in Chernowitz on June 11, late in the afternoon. The Russians took us by truck straight to an army base where they held those who were liberated from German concentration camps until such time that they could arrange for transportation home. Mihaly presented himself to the commandant as the leader of the Romanian group and procured for the girls separate rooms. After this long and uncomfortable train ride we were very tires, so we ate, bathes and went to bed. Unfortunately they woke us early the next morning and told us to stand in line. This of course brought back memories, but the attitude of the Russians was different. They were polite and civil, so we didn't stay worried for long. They asked us to state our name, destination and profession. There was no sewing to be done here, so we were stationed in the officers' mess hall as waitresses. We received new blankets, boots and jackets, all American Army surplus, as well as butter, bread and sugar, the cigarettes and chocolate which was distributed once a week. We exchanged the cigarettes for the chocolate with the boys. The boots were too large for us, so the boys sold them on the black market whey they received passes to go into town, or when they went to the station to bring back provisions that arrived by rail.

In short, we had it made, but still, the six weeks we spent here were long and we impatiently waited for the day when we'd be notified that we can continue our journey home. Saturdays and Sundays we got passed to go to town. We also went to the black

market. Whatever you needed you could buy there, from food to shoes and clothes. We bought some fruit and shoes from the money the boys got for the boots. At this time we noticed Ovici Ocsi was very attentive to us, especially to Malku. I think he was in love with her.

We were 28 Romanian Jews here with about 700 Christian Romanians who worked in the fields. The rest were from all over Europe, some with families, mostly young people waiting to go home. Many were Hungarians, some of the men married Russian women and waited for their travel permits.

As I said before, we fared well. After the officers ate their meals we'd sit down and eat . When we finished, we'd clean the whole mess hall. Since supper was rather early, we'd get butter, salami cheese and bread from the kitchen so we'd have a snack at about 10 o'clock when Lilly and the others joined us in our room.

At the end of the sixth week, one of the boys came by to say that he heard a Romanian commission was arriving and there's a lot of commotion in the barracks. He told us to go to the commandant and find out what we can. We went into the office and asked the commandant how long do we have to wait in this place, maybe he can give us the permits to cross the border. He told us to have patients because they are expecting a Romanian commission to arrive any day now and they will decide who will be in the first transport. From that day on, we watched very carefully and expectantly everyone who entered the dining room. On July 20th they arrived. Malku and I waited table for them. We heard at one of the tables four officers speaking in Romanian, so we asked them if they are the ones we have been expecting. With characteristic Romanian politeness they answered yes. We asked them if they would be so kind as to put us on the list of the first transport, to which they answered we shouldn't worry because every Romanian will be taken home. A week later, on July 26, the boys came to our room to tell us to pack because the next morning we will be on our way home. We were very excited and very curious where in Romania we are going to end up. He looked at the papers and to our great surprise the destination designated as the last stop was Arad. It turned out that all returning prisoners were taken to Arad and held there for three weeks in quarantine to make sure they didn't bring back some nasty disease.

The next morning with great excitement and a lot of noise we stood in line and marched toward the station through the town. The civilian population, including the local Jews stood on the sidewalk and began crying and saying that we're being taken away again to Minsk to work in the mines. Well, we didn't need any more than that to panic. Mihaly took charge right away. He said he'll take two boys and run ahead to the station to see which was the locomotive is facing. If it faces toward the border we'll get on, but if it faces the other way we'll hide and he'll find someone to take us across the border. A while later they came back to say everything is fine. The conductor is Romanian and he said in half an hour we'll be over the border and on our way home. When the last person got on the train, it gave one whistle and began to roll. As the conductor said, in half an hour we were at the border. The train stopped and we looked out to see why. The conductor was handing some papers to the border guard. They saluted each other and we began moving towards Iasi. From each and every wagon on the train we could hear the burst of relief

and great excitement. We were finally on the last leg of our journey. We kissed and hugged each other laughing and crying with relief and joy and great expectations of finding our family home well and safe.

On this train, we took charge of the Red Cross car again. Except for Lilly, the boys and a Russian guard we were alone in the car. We had to keep at least half of the space ready in case some passenger became ill. The trip went well except that again we were sidetracked to wait for long trains to pass us by. They carried thousands of displaced persons to all parts of Europe as well as discharged soldiers and prisoners of war in all directions. Finally, through Brasow and Sibiu we arrived in Arad on August 10, 1945.

In Sibiu, while we waited at the station a young man came over and asked us where is our train heading and when we said Arad he asked if he could join us. Mihaly asked our Russian guard and since on the long trip we became quiet friendly with him and he turned out to be a nice guy, he agreed.This young man was heading for New-Arad, a small town before Arad. We gave him Avinoam's address and asked him to get in touch and tell him we're alive and on our way home. We also gave him the names of the other young men and women who were with us on the train so he could notify the Jewish community leadership and through them their families. When we arrived in New-Arad he got off the train and he probably did as we asked because when half an hour later our train pulled into the farthest track in the Arad station we had to wait only an hour or so before we saw Dori running toward us calling our names. Malku and I jumped off the train and ran towards her. We fell on each other hugging and kissing, crying and laughing. It was such a reunion that is hard to describe in words. Finally we were home. HOME!!!

The first question we asked of course was – Did father get back. When Dori's hand went for her handkerchief we immediately understood. She told us through her sobs that only Frank came back and he's in Cluj now waiting for us. She came by herself to the station because Avinoam (Alfonse) was in Bucharest. We felt very let down, a great disappointment to find that only Malku, Frank and I survived. So with heavy hearts we went back to the train to get our bundles. Our excitement greatly subdued, we began walking out of the station towards the cart that was waiting for us. Suddenly we heard all our friends calling for us to turn back. We turned back and saw a soldier running toward us. We asked what's the meaning of this. With great surprise we asked him what's happened to him and our friendship? We introduced Dori, our sister-in-law. He excused himself and apologetically explained that he has orders to turn us over to the Romanian authorities, so we can't just walk away. While we were still arguing, the representatives of the authorities arrived and they took over the 700 liberated prisoners while representatives of the Joint took over the responsibility for us. We said our good-byes to our friends who in the next few days got new clothes and money from the Joint and dispersed all over Romania trying to find relatives who might have survived as well. We also went with Lilly to the Joint office where we got money. The clothes we refused, but Lilly received tickets to Germany, to Dortmund, where she hoped to find her husband. With great regret we put her on the train and promised to write and keep in touch. Unfortunately we never heard from her.

This was our home coming, August 15, 1945.